

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

KÜRESEL KRİZLERİN ÖNLENMESİNDE MALİYE
POLİTİKALARININ ROLÜ: 2008 KÜRESEL KRİZİ
TÜRKİYE ANALİZİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Günay ÖZDEMİR

2012

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

KÜRESEL KRİZLERİN ÖNLENMESİNDE MALİYE
POLİTİKALARININ ROLÜ: 2008 KÜRESEL KRİZİ TÜRKİYE
ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Günay ÖZDEMİR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Esra SİVEREKLİ

Çanakkale – 2012

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Küresel Krizlerin Önlenmesinde Maliye Politikalarının Rolü: 2008 Küresel Krizi Türkiye Analizi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

11.09/2012

Adı ve Soyadı

İmza

Özlem Özenir

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Günay ÖZDEMİR'e ait

Küresel Krizlerin Önlenmesinde Maliye Politikalarının Rolü: 2008 Küresel Krizi Türkiye

Analizi adlı çalışma, jürimiz tarafından Maliye Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Esra SIVEREKLİ

(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM

Üye Yrd. Doç. Dr. Sabri Sami TAN

Tez No : 242571
Tez Savunma Tarihi : 28.08.2012

ONAY
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü
11.10.2012

ÖZET

KÜRESEL KRİZLERİN ÖNLENMESİNDE MALİYE POLİTİKALARININ ROLÜ: 2008 KÜRESEL KRİZİ TÜRKİYE ANALİZİ

2007 yılının ikinci yarısında, ABD konut piyasasında başlayan ciddi sorunlar sonucunda gelişmiş ülkelerin piyasalarında varlık fiyatların düşüş, hane halklarının servetlerinin azalmasına ve dolayısıyla iç talepte daralmaya neden olmuş, büyük yatırım bankalarının bilançolarında ciddi bozulmalara yol açmıştır. Küresel ekonomik ve finansal entegrasyonun yüksek düzeylere ulaştığı bu dönemde, gelişmeler 2008 yılından itibaren tüm dünya ekonomilerini hızla etkilemeye başlamıştır. Gelişmiş ülkelerdeki finans piyasalarında ortaya çıkan ve zamanla gelişmekte olan ülkelere yayılan istikrarsızlık, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren çok ciddi boyutlara ulaşmış ve 1929 buhranından sonra yaşanan en yaygın ekonomik krize dönüşmüştür. Küresel kriz Türkiye ekonomisini ticaret, finansman ve beklenti kanallarından olumsuz yönde etkilemiştir. Küresel krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlandırmak amacıyla 2008 yılı ortalarından itibaren maliye politikası aracı olan bir dizi harcama ve gelir tedbiri uygulamaya konmuştur.

Bu tez çalışmasında temel amaç, 2008 küresel krizinde uygulanan maliye politikaları ve bu politika sonuçlarının değerlendirilmesidir. Bu bağlamda, birinci bölümde ekonomik kriz kavramı, teorik altyapısı ve küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan uluslararası mali krizler değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, 1980-2007 tarihleri arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler kronolojik olarak incelenmiştir. Son bölümde 2008 küresel ekonomik kriz, bu krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, uygulanan maliye politikaları ve sonuçları ele alınmıştır. Ayrıca 2002-2011 yılları arasında kamu harcamaları, vergi ve borç stoklarına en küçük kareler yöntemi uygulanarak tahminler yapılmıştır. Analizler sonucunda zaman serilerinde yapısal kırılma ve birim kök sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu sorunları giderebilmek için gölge değişkenlere başvurulmuştur. Uygulanan modellere sonucunda, 2008 krizi ile mücadelede kamu harcamalarının vergi ve borçlanma kalemlerine göre daha etkin bir politika olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Krizler, Küresel Kriz, Maliye Politikaları, En Küçük Kareler

ABSTRACT

THE ROLE OF FISCAL POLICIES PREVENTION OF GLOBAL CRISIS:2008 GLOBAL CRISIS TURKEY ANALYSIS

Originating from the US housing market crash in the second half of 2007, the decline in asset prices in markets of developed countries resulted in a decline in household wealth, and thereby a contraction in domestic demand. This process also inflicted serious damage to the balance sheets of important large investment banks. In such a period where a high level of global economic and financial integration existed, these developments quickly have started to influence all economies worldwide since 2008. The instability, which emerged in finance markets of developed countries and then spread to developing countries over time, has reached serious levels since the second half of 2008 and became the biggest economic crisis after the Great Depression 1929. The global crisis affected Turkish economy in terms of trade, finance and expectation negatively. In order to lessen the adverse effects of the global crisis on Turkish economy, a series of expenditure and revenue measures have been put into practice since mid-2008.

The main purpose of this thesis is to evaluate the fiscal policies which were carried out in the Global Economic Crisis of 2008 and the results of these policies. In this context, the term of economic crisis, its theoretical basis, the international financial crises of developing countries during globalization process are analysed in the first chapter. In the second chapter, crises that Turkey faced in years between 1980 and 2007 are examined chronologically. And in the last chapter, Global Economic Crisis of 2008 (Mortgage Crisis), the effects of this crisis on Turkish economy, fiscal policies that were carried out, and their results are discussed. Between the years of 2002 and 2011, public expenditures; tax; and borrowing were also estimated by using least square methods. In the result of analysis, the problems of unit root and structural break in time series are encountered. The dummy variables are utilized in order to overcome these problems. As a consequence of applied models, it can be said that public expenditures is a more effective policy than tax and borrowing principals in fight against the Global Economic Crisis of 2008.

Key Words: Crises, Global Crisis, Fiscal Policies, Least Squares

ÖNSÖZ

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Esra SİVEREKLİ'ye ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Günay ÖZDEMİR

Çanakkale,2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLO LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLER VE MALİYE POLİTİKASI'NIN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

1. Ekonomik Krizlerin Tanımı	2
1.1 Ekonomik Kriz Türleri	3
1.1.1 Reel Krizler	3
1.1.2 Finansal Krizler	4
1.1.2.1 Dış Borç Krizleri	4
1.1.2.2 Para Krizleri	5
1.1.2.3 Bankacılık Krizleri	6
1.2 Ekonomik Krizlerin Nedenleri	7
2. Ekonomik Krizleri Açıklayan Modeller	8
2.1 Birinci Nesil Kriz Modelleri.....	8
2.2 İkinci Nesil Kriz Modelleri	9
2.3 Üçüncü Nesil Kriz Modelleri	10
3. Ekonomik Krizler ve İstikrar Politikaları	11
3.1 Ekonomik İstikrar ve Kurumsal Çerçeve	11
3.2 İstikrar Politikaları.....	12
3.3 Farklı Kurumsal Yaklaşımlarla İstikrar Politikaları	13
3.3.1 Klasik Yaklaşım	13
3.3.2 Keynezyen Yaklaşım	15
3.3.3 Monetarist Yaklaşım	16
3.3.4 Yapısalcı Yaklaşım.....	17

4. Dünyada Ortaya Çıkan Ekonomik Krizler.....	18
4.1 1929 Büyük Dünya Krizi.....	19
4.2 1970 Bretton Woods Sisteminde Çökme ve Petrol Şoku.....	21
4.3 Latin Amerika Ülkelerinde Yaşanan 1980 Krizi.....	22
4.4 Meksika Krizi.....	23
4.5 Arjantin Krizi.....	25
4.6 Asya Krizi.....	27
4.7 Rusya Krizi.....	29
4.8 2008 Küresel Krizi.....	30
4.8.1 2008 Küresel Krizinin Ortaya Çıkışı.....	32
4.8.2 2008 Krizinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ortaya Çıkış Nedenleri.....	34
4.8.3 2008 Krizinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sonuçları.....	37
5. Maliye Politikalarının Amaçları, Araçları ve Krizleri Önlemedeki Rolü.....	40
5.1 Maliye Politikaları Amaçları.....	40
5.1.1 Ekonomide İstikrarı Sağlamak.....	41
5.1.2 İktisadi Kalkınmaya Sağlamak.....	41
5.1.3 Gelir Dağılımında Adaleti Sağlamak.....	42
5.2 Maliye Politikaları Araçları.....	42
5.2.1 Kamu Harcaması Politikası.....	43
5.2.2 Vergi Politikası.....	44
5.2.3 Borçlanma Politikası.....	44
5.3 Krizleri Önlemede Maliye Politikalarının Rolü.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE EKONOMİK KRİZLER VE

MALİYE POLİTİKALARI

1. 1980 Öncesi Dönemde Türkiye Ekonomisi.....	48
2. 1980–2008 Döneminde Türkiye Ekonomisi Ve Uygulanan Maliye Politikaları.....	51
2.1 1980 Ekonomik Krizi ve 24 Ocak 1980 Kararlarının Gelişim Süreci.....	51
2.1.1 24 Ocak Kararlarının Nedenleri.....	52
2.1.2 24 Ocak Kararlarının Kapsamında Alınan Ekonomik Önlemler.....	52
2.1.2.1 1980–1983 Dönemi: Askeri Rejim Dönemi.....	54
2.1.2.2 1984–1989 Dönemi: Özal Dönemi.....	56

2.1.2.3 4 Şubat 1988 ve 1989 Kararları.....	57
2.1.3 24 Ocak Kararlarında Maliye Politikalarının Rolü	59
2.1.3.1 1980–1983 Dönemi	59
2.1.3.2 1980–1983 Döneminde Uygulanan Kamu Harcamaları Politikası	59
2.1.3.3 1980–1983 Döneminde Uygulanan Vergi Politikası.....	60
2.1.3.4 1980–1983 Döneminde Uygulanan Borçlanma Politikası	61
2.1.4 1984–1989 Dönemi	62
2.1.4.1 1984–1989 Döneminde Uygulanan Kamu Harcamaları Politikası	62
2.1.4.2 1984–1989 Döneminde Uygulanan Vergi Politikası.....	64
2.1.4.3 1984–1989 Döneminde Uygulanan Borçlanma Politikası	65
2.1.5 24 Ocak Programının Sonuçları	66
2.2 5 Nisan 1994 Mali Krizi ve 5 Nisan 1994 Kararlarının Gelişim Süreci Ve Uygulanan Maliye Politikaları.....	68
2.2.1 5 Nisan 1994 Mali Krizinin Nedenleri	68
2.2.2 5 Nisan 1994 Mali Krizi ve Uygulanan İstikrar Programı	71
2.2.3 5 Nisan 1994 Krizi Kapsamında Maliye Politikalarının Rolü.....	72
2.2.4 Programın Sonuçları	73
2.3 2000 Kasım-2001 Şubat Krizi ve Gelişim Süreci	74
2.3.1 Kasım 2000 Krizi ve Nedenleri	75
2.3.2 Alınan Ekonomik Önlemler ve Enflasyonu Düşürme Programı	76
2.3.3 2000 Krizi Kapsamında Maliye Politikalarının Rolü.....	77
2.3.4 2001 Şubat Krizi Nedenleri	79
2.3.4.1 Alınan Ekonomik Önlemler ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	80
2.3.4.2 2001 Krizi Kapsamında Maliye Politikalarının Rolü.....	82
2.4 2001–2007 Dönemi Türkiye Ekonomisi Ve Uygulanan Maliye Politikaları.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 2008 KÜRESEL KRİZİ İLE MÜCADELEDE UYGULANAN

MALİYE POLİTİKALARI

1. 2008 Krizinin Türkiye’de Ortaya Çıkış Nedenleri.....	88
1.1 Ekonomik Nedenler	91
1.2 Finansal Nedenler	92
2. Küresel Kriz Kapsamında Alınan Önlemler	95
2.1 Para Politikası	97

2.2 İstihdama Yönelik Önlemler	99
2.3 Yatırım Politikaları	100
3. Küresel Krizde Uygulanan Maliye Politikaları	101
3.1 Kamu Harcamaları Politikaları	105
3.2 Vergi Politikaları	107
3.3 Borçlanma Politikaları	110
4. 2008 Küresel Krizi ve Uygulanan Maliye Politikalarının Sonuçları	111
4.1 Vergi Politikaları ile Harcanabilir Geliri Artırılması	111
4.2 Kamu Harcamaları Politikaları	113
4.3 Borçlanma Politikaları	114
5. Metodoloji Ve Veriler	116
5.1 GOLDFELD QUANT (GQ) ve CHOW Testleri	124
5.1.1 GQ Sınaması	125
5.1.2 CUSUM ve CUSUMQ Testleri	127
5.1.3 Gölge Değişkenlerle Regresyon	129
5.1.3.1 Gölge Değişkenin Sabit Terim Olarak Kullanılması	130
5.1.3.2 Eğim Farkları İçin Gölge Değişken Kullanımı	131
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	141

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: Ülkelerin Aldıkları Önlem Kategorileri	38
Tablo 2.1: Türkiye’yi Etkileyen Krizlerin Kronolojik Sırası.....	49
Tablo 2.2: 1980–1983 Dönemi Kamu Harcamaları Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%)	59
Tablo 2.3: 1980–1983 Dönemi Vergi Gelirleri Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%).....	61
Tablo 2.4: 1980–1983 Dönemi Kamu Kesimi Borçlanma Değişkenlerinin GSYH’ ya Oranı(%).....	62
Tablo 2.5: 1984–1989 Dönemi Kamu Harcamaları Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%)	64
Tablo 2.6: 1984–1989 Dönemi Vergi Gelirleri Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%).....	65
Tablo 2.7: 1984–1989 Dönemi Kamu Kesimi Borçlanma Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%).....	66
Tablo 2.8: Nisan Kararları ve Temel Hedefleri	70
Tablo 2.9: 1994 Krizi Kapsamında Maliye Politikaları Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı (%).....	73
Tablo 2.10: 2000 Krizi Kapsamında Maliye Politikaları Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%).....	79
Tablo 2.11: 2001 Krizi Kapsamında Maliye Politikaları Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%).....	83
Tablo 2.12: 2001–2007 Yılları Ekonomik Göstergeler	84
Tablo 3.1: Dış Borç Stoku, Milyar Dolar	94
Tablo 3.2: 2008–2012 İstihdam Düzeyi ve İşsizlik Oranları.....	100
Tablo 3.3: 2008–2012 Yılları Arasındaki Vergi Gelirlerinin Değişimi (Cari Fiyatlarla).	112
Tablo 3.4: 2008–2012 Yılları Arasında Kamu Harcamaları Değişimi (Cari Fiyatlarla/Milyon TL	114
Tablo 3.5: 2008–2012 Yılları Arasında İç Borç İdaresinin Değişimi (Cari Fiyatlarla)....	115
Tablo 3.6: 2008–2012 Yılları Arasında Dış Borç İdaresinin Değ. (Cari Fiyatlarla)	115
Tablo 3.7: Maliye Politikalarında E.K.K. Yöntemlerinin Sonuçları	117
Tablo 3.8: GSYİH Serisi İçin Birim Kök Testi Sonuçları.....	119
Tablo 3.9: Kamu Harcamaları İçin Birim Kök Testi Sonuçları.....	120
Tablo 3.10: Vergiler İçin Birim Kök Testi Sonuçları.....	120
Tablo 3.11: Borçlanma İçin Birim Kök Testi Sonuçları.....	121
Tablo 3.12: GSYİH Serisinin Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları.....	121

Tablo 3.13: Kamu Harcamaları Serilerinde Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları	122
Tablo 3.14: Vergi Serilerinde Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları	122
Tablo 3.15: Borçlanma Serilerinde Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları	122
Tablo 3.16: Maliye Politikalarında Birinci Farkları Alınmış Verilerde En Küçük Kareler Tahminleri	123
Tablo 3.17: EKK Tahminleri: Gölge Değişkenlerin Sabit Terim Olarak Eklenmesi	130
Tablo 3.18: E.K.K Tahmini: D1 Gölge Değişkenin Eğim Katsayısı Olarak Eklenmesi ..	130
Tablo 3.19: E.K.K Tahmini: D2 Gölge Değişkenin Eğim Katsayısı Olarak Eklenmesi ..	133
Tablo 3.20: E.K.K Tahmini: D3 Gölge Değişkenin Eğim Katsayısı Olarak Eklenmesi ..	135

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1: P- Değerleri (GQ Testi)	126
Grafik 3.2: P-Değerleri (Chow Testi).....	127
Grafik 3.3: CUSUM Testi	128
Grafik 3.4: CUSUMQ Değerleri	128

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
ANAP	Anavatan Partisi
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
E.K.K	En Küçük Kareler Yöntemi
DF	Dickey Fuller
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GDF	Genişletilmiş Dickey Fuller
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
FED	ABD Merkez Bankası
IFC	Uluslararası Finans Kuruluşu
IMF	Uluslararası Para Fonu
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüs
KDV	Katma Değer Vergisi
KKDF	Kaynak Kullanım Destekleme Fonu
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme
KOSGEB Başkanlığı	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme, Destekleme İdaresi

LAK	Kararıpler
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması
NİV	Net İç Varlık
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurum
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TÜFE	Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Derneği
YTL	Yeni Türk Lirasına
YHK	Yüksek Hakem Kurulu

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küreselleşme, dünyada en çok konuşulan ve tartışılan kavramların başında gelmiştir. Özellikle seksenli yılların sonlarına doğru ve doksanlı yılların başından itibaren dünya hızlı bir küreselleşme sürecinin içine girmiştir. Hızlı bir küreselleşme sürecinin oluşmasında, bilişim ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler önemli bir rol oynamıştır. Küreselleşme ile ekonomik açıdan, uluslararası ticaret, uluslararası üretim alanlarında serbestleşme kararı alınmıştır. Küreselleşme sürecinde sık sık mali krizler yaşanmıştır.

Bu tez çalışmasında, birinci bölümde, ilk olarak ekonomik krizin tanımı yapılmıştır. Daha sonra ise, ekonomik krizle ilgili teoriler ele alınmış ve incelenmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan uluslararası mali krizlerin şiddetine göre de bu krizlerin kapsamı değerlendirilmiş, kriz modelleri ve ekonomik krizle mücadele yöntemleri ele alınmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki mali krizlerin ayrı ayrı nedenleri ve ortaya çıkışları incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, Türkiye’de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizleri, yani 24 Ocak Kararları, 5 Nisan 1994 Krizi, 2000 ve 2001 krizlerinin nedenleri, alınan maliye politikaları ve sonuçları incelenmiştir. 2001-2007 döneminin genel olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Amerika Birleşik Devletinde 2008 yılında ortaya çıkan Küresel Finans Krizi’nin (Mortgage Krizi) Türkiye’de çıkış nedenleri, alınan önlemler, uygulanan maliye politikaları ve sonuçları ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. 2008 krizle mücadelede maliye politikalarının etkinliği birim kök ve yapısal kırılma gibi sorunlarda dikkate alınarak en küçük kareler tahmin edicisi kullanılarak belirlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLER VE MALİYE POLİTİKASI'NIN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde öncelikle kriz ve buna bağlı olarak ekonomik kriz kavramı ve dünyada ortaya çıkan kriz kavramı değerlendirilecektir.

1. Ekonomik Krizlerin Tanımı

Klasik iktisatçılara göre, kriz sözcüğü “iş çevrimleri” ya da “konjonktür dalgaları” gibi ifadelerle kullanılmıştır. Bu tür dalgalanmalar daha çok dışsal şoklar ya da bazı yanlış karar süreçlerine dayandırılmıştır. Teorik olarak Marksist öğretilerde, sistemin işleyişi bağlamında içsel dinamiklerle açıklanmıştır¹.

Ekonomik krizin nasıl ifade edilmesi gerektiği ve hangi ekonomik duruma karşılık geldiği konusunda ortak bir görüş birliği oluşturulamamıştır. Piyasalardaki durgunluk, resesyon, enflasyon ve deflasyon ekonomik kriz olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında finans kesiminde ortaya çıkan krizlerde ekonomik kriz olarak kabul edilmiştir. Krizlerin reel kesimden başlayıp finans kesimine sıçradığı gibi tam tersi durumlarda da ortaya çıktığı görülmüştür. Ekonomik krizler resesyon (ekonomideki durgunluk) ve borç ödeyememe (default) durumu olarak açıklanmıştır². Bu durum ekonomik krizlerin büyüme, istihdam, enflasyon üzerinde etki ederken ilerleyen zamanda üretimin azalması, işsizlik oranının artmasına ve ekonomik birimlerin gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Krizin tanımı genel olarak ekonominin bir daralma içine girmesi olarak tanımlanmıştır. Talebin azalması, bu azalışın ekonominin bütün alanlarına sıçraması şeklinde olmuştur. Daralmayı er veya geç bir genişleme takip etmiştir.

¹ İzzettin Önder, “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 42, 2009, s. 15.

² Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 48.

Ekonomik krizler, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlardaki şiddetli dalgalanmalar olarak ifade edilebilmiştir³. Ekonomideki karar birimleri olan hane halkı yani bireyler, firmalar ve devlet faaliyetlerindeki iç ve dış konjonktür nedeni ile meydana gelen ani ve beklenmeyen değişimlere ekonomik kriz denmiştir. Ekonomik krizlere neden olan başlıca etkenler enflasyon, devalüasyon, hükümetlerin radikal para politikaları, dış ticaret dengesizlikleri, giderek artan iç ve dış borçlardır⁴.

Ekonomik kriz, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasıdır. Ekonomik kriz genellikle ekonomide ani dalgalanmalarla kendini göstermektedir. Bu dalgalanmalar piyasa içerisinde ilk önce bankacılık sektörü ve borsalarda görülmüştür⁵. Ekonomik krizlerin yayılması konusunda küreselleşmenin etkisi büyük olmuştur. Ülkelerin küreselleşmesiyle birlikte firmalar, borsadaki yatırımlarını ve uluslararası sermaye hareketlerini kontrollerinde zorluklar yaşamışlardır. Bu durum gelişmiş ülkeleri olumsuz yönde daha fazla etkilemiştir. Gelişmiş ülkelerde (GÜ) krizin yayılması daha hızlı olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) ise bu durum ters işlemiş ve gelişmiş bir finansal yapıları olmadığı için ilerlemesi daha yavaş olmuştur.

1.1 Ekonomik Kriz Türleri

Ekonomik krizler, reel ekonomik krizler ve finansal krizler olarak ikiye ayrılmıştır. Finansal krizlerde kendi aralarında üçe ayrılmıştır. Bunlar dış borç krizleri, para krizleri ve bankacılık krizleridir.

1.1.1 Reel Krizler

Reel sektör krizleri mal, hizmet ve iş gücü piyasalarında ciddi daralmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Mal ve hizmet piyasalarındaki hızlı fiyat artışları, belirli bir sınırı aştığı zaman enflasyon yaşanmıştır. Bu durum enflasyon krizine neden olmuştur. Enflasyon, piyasadaki toplam arz tarafından kaynaklanan negatif reel şoklar ile toplam talep tarafından kaynaklanan pozitif parasal şoklar ve bir takım fiyat uyum etkenleri ve politik

³ Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969–2001", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 2001, s. 1.

⁴ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme ve Analiz*, 1. Basım, Avıcıol Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 17.

⁵ İbrahim Arslan, Cuma Bozkurt, *Küresel Ekonomik Kriz ve Kapitalizm*.
<www.dunya.com/arsiv.asp?catSearch=24&image.x=1>(04.06.2011)

dinamik süreçlerin birlikte işleyişi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum sürekli fiyat artışlarına neden olmuştur. Ekonomide enflasyonun oranının artması para arzı genişlemesine ve yüksek kamu açıklarının oluşmasına neden olmuştur. Para arzındaki bu artış ithal edilen girdi fiyatlarında yükselişe bu durumda üretimin azalmasına neden olmuştur. Döviz kuru artışları, ekonomik birimlerin yüksek enflasyon beklentilerine, ilerleyen zaman içerisinde de politik istikrarsızlık ve hükümete olan güven kaybının artmasına neden olmuştur⁶. Ülkeler reel ekonomik kriz yaşadığında; talebin daralması, üretimin azalmasına, üretimin azalması da işsizliğin artmasına neden olmuştur. Azalan üretim nedeniyle mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesi enflasyonun artması şeklinde kendini göstermiştir.

1.1.2 Finansal Krizler

Finansal krizler, finansal piyasalardaki aşırı dengesizlikler şeklinde kendini göstermiştir (sıklıkla yaşanan para dengesizlikleridir). Başka bir şekilde ifade edildiğinde, reel ekonomi üzerinde büyük yıkıcı etkiler yapabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozan finansal piyasalardaki çöküşlerdir⁷. Finansal krizler dış borç krizleri, para krizleri ve bankacılık krizleri olarak üçe ayrılmıştır.

1.1.2.1 Dış Borç Krizleri

Bir ülkenin kamu veya özel kesimi ait dış borçlarını ödeyememe durumu olarak tanımlanmıştır. Hükümetlerin dış borçlarını çevrilmesi ve dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamaları nedeniyle, dış borcun yeni ödeme planlarına bağlanması veya yükümlülüklerini ertelemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Borçlanıcı borçlarını ödeyemediğinde veya borç vericiler borçların ödememe riski olduğunu düşünerek yeni krediler vermeyip mevcut kredileri geri almaya çabaladıklarında borç krizleri ortaya çıkmaktadır. Bu krizler kamu veya özel sektörün borcundan kaynaklanabilmektedir. Kamu sektörünün geri ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği şeklindeki risk algılamaları özel sermaye girişlerinde şiddetli bir düşüşe neden olabilmektedir⁸.

⁶ Eda Demirgil, Küreselleşmenin Sermaye hareketlerine Etkisi: Asya Krizi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2005, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, s. 95.

⁷ Serdar Bekir Gövdere, "Küresel Finansal Kriz Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, 2010, s. 38.

⁸ Nergis Gündoğdu, Küresel Mali Krizin Global Piyasalardaki Etkisi ve Decoupling Hipotezi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, s. 7.

1.1.2.2 Para Krizleri

Para krizleri gelişmekte olan ülkelerde en çok yaşanan kriz türleri olarak tanımlanmıştır. 1982’de Latin Amerika’da ortaya çıkan ve 1994 Türkiye’de yaşanan krizler para krizidir. Döviz krizi olarak da ifade edilen para krizleri, ulusal paranın yabancı para karşısında önemli derecede değerinin düşmesi yani devalüe edilmesidir. Bazı iktisatçılar para krizini “döviz kuru krizi” ve “ödemeler dengesi krizi” olarak iki farklı kategoriye ayırmıştır. Para krizleri yaşanırken, ulusal paraya yönelik olan talep yön değiştirerek dövize yönelmiştir. Bu durum ülkenin dış ödemeler bilançosunun bozulmasına ve rezervlerin tükenmek üzere olduğu beklentisi nedeniyle dövize olan talebin artmasına neden olmuştur. Diğer yandan ise ülkenin uluslararası rezervlerin hacmini artırarak, faiz oranlarını artırması ve ülke parasına olan talebi artırma çabası yaşanmıştır. Dövize olan talebin, resmi rezervlerdeki erimeye rağmen durdurulamaması devalüasyonun yaşanmasına neden olmuştur. Bu durumda döviz borçlusu olan yerli ekonomik birimler ve yerli paradan alacaklı olan yabancı ekonomik birimlerin büyük zarara uğraması para krizi olarak tanımlanmıştır⁹. Basit şekilde para krizi denildiğinde, paranın önemli bir miktarda devalüasyona uğraması olarak adlandırılmıştır. Ülkedeki döviz rezervlerinde değer kayıpları ortaya çıkmış ve yurtiçine giriş yapan sermaye miktarında azalmaya neden olmuştur.

Bir ülkede de ortaya çıkan parasal krizin başka ülkelere sıçramasına parasal krizin yayılma etkisi denmiştir. Parasal krizin yayılma etkisi piyasalarda iki şekilde kendini göstermiştir. Bunlardan birincisi uluslararası ekonomik ilişkilere bağlı olarak oluşan yayılma etkisi, diğer bir ismi ise ekonomik göstergelere dayalı yayılma etkisi olarak açıklanmıştır. İkincisi ise piyasadaki psikolojik ve mevcut ekonomik gelişmelerin başka şekilde yorumlanmasından kaynaklanan bir yayılma etkisi olarak açıklanmıştır. Bu etkinin diğer ismi ise net yayılma etkisidir. İkinci durumu savunan iktisatçılar uluslararası ekonomik ilişkilere bağlı olan yayılma etkisini parasal krizin yayılma etkisi olmadığı sadece ekonomik olumsuzlukların yayılma etkisi olduğunu savunmuşlardır. Parasal krizin yayılma nedeni beş şekilde açıklanmıştır. Bunlar birbirleriyle ekonomik ilişki içinde bulunan ülkelerin dış ticaret ilişkisi, parasal krize yakalanan ülke etkilenen diğer ülke arasındaki makroekonomik benzerlikler olması, yatırımcıların sürü psikolojisi içinde

⁹ Ayfer Gedikli, Finansal Kriz Riskini Azaltabilecek Küresel Mali Araçlara Yönelik Ortak Kararlar Alma Problemleri ve Olası Çözümleri, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 2009, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 38.

olması, parasal piyasaların uluslararasılaşması ve uluslararası yatırımcının likidite yetersizliği yaşamaması olarak tanımlanmıştır¹⁰. Parasal krizin yayılma etkisi ülkelerin birbiriyle etkileşimi arttıkça genişlemiştir.

1.1.2.3 Bankacılık Krizleri

Finansal krizlerde son olarak bankacılık krizleri incelenmiştir. Bankacılık krizleri yanlış yönetilme politikalarından kaynaklanmıştır. Bu yanlış politikalar, mevduat sahiplerinin piyasalara olan güvensizliğinin artması ve paralarını bankalardan çekmeleriyle başlamıştır.

Parasal kuruluşların, topladıkları fonlardan kısa vadeli olarak aldıkları fonları uzun vadeli kredi olarak kullandırmaları bankacılık krizlerinin oluşmasına neden olmuştur. Parasal kuruluşlar topladıkları fonların önemli bir kısmını likiditesi düşük veya likit olmayan uzun vadeli yatırımlara yönlendirdiklerinde, yasalar doğrultusunda bulundurmamak zorunda kaldıkları munzam karşılıkları yetersiz kalmıştır. Bu şekilde kısa vadeli sermaye hareketlerini yönlendiren yatırımcılar panikleyerek, uzun vadeye yayılan beklentilerini paylaşmışlardır. Bunun sonucunda uluslararası piyasalarda oluşan likidite dalgalanması mevduat sahiplerinin bankalardan paralarını çekmelerine neden olmuştur¹¹. Mevduat sahiplerinin piyasadandan aniden paralarını çekmesi döviz krizlerinin derinleşmesine neden olmuştur.

Bankacılık krizleri, yükümlülüklerini yerine getiremeyen bankaların iflaslarını açıklamaları sonucunda mevduat sahiplerinin panikleyerek bankalardan paralarını çekmesiyle başlamıştır. Banka krizleri, bankaların yönetimdeki başarısızlıkları, iflasları veya yükümlülüklerini yerine getirememeleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu durumu gören mevduat sahipleri beklentilerinin olumsuz olması nedeniyle bankalardan paralarını çekmiştir.

Son on yıllık döneme bakıldığında sistematik bankacılık krizlerinin makroekonomik krizlerle bağlantılı olduğu görülmüştür. 53 ülke üzerinde yapılan bir çalışmada, 1980-1995 tarihleri arasında finansal liberalizasyon ve bankacılık krizleri arasındaki ilişki ile ilgili, bankacılık krizlerinin liberal finansal sistemde ortaya çıkma riskinin daha yüksek olduğu

¹⁰ Mehmet Şişman, "Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı:1,2009, s. 21-22.

¹¹ Mehmet Şişman, "Parasal Kriz Teorileri...", s. 19.

görülmüştür. Finansal liberalizasyon, kırılğan bir bankacılık sistemine bağılı ekonomilerde istikrarsızlığı daha da artırmıştır¹².

1.2 Ekonomik Krizlerin Nedenleri

Ekonomik kriz, tüketici talebinde azalış, yatırım miktarlarında düşüş (yatırımcıların riske bağılı olarak yatırım yapmaktan kaçınması), işsizliğin artması ve bütün piyasada hissedilen bir durgunluk olarak ortaya çıkmıştır. İçinde bulunulan durumun ya da karşılaşılan olayın kriz olup olmadığı kişiden kişiye değıştiğı görülmüştür. Herhangi bir olayın kriz olarak adlandırılabilmesi için ilk önce krizin temel unsurları yani özelliklerinin belirlenmesi gerekmiştir¹³.

- Kriz önceden tahmin edilemeyen bazı gelişmelerin; makro düzeyde devleti; mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyebilecek sonuçlar oluşturmasıdır. Beklenmedik bir anda ortaya çıkıp, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Normal süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlar kriz olarak kabul edilmemiştir.

- Krizin bir diğere özelliğı, kişiler ve firmalar için tehdit oluşturmasıdır. Bunun yanında yeni fırsatlar yaratmıştır.

- Krizler, kısa ya da uzun süreli olarak yaşanmaktadır. Krizlerin uzun ya da kısa süre yaşamaları firmaların krize karşı koyabilecekleri tedbirleri zamanında alıp almamasına göre değışiklik göstermiştir.

Frederic S. Mishkin'e göre ekonomik krizi temel sebepleri şu dört faktördür¹⁴.

- Faiz oranlarındaki artışlar
- Belirsizliklerdeki artışlar
- Varlık piyasasının bilanço üzerindeki etkileri
- Bankacılık sektöründeki problemler

¹² Serdar Öztürk, Bekir Gövdere, "Küresel Finansal ...", s. 38.

¹³ Coşkun Can Aktan, Hüseyin Şen, "Ekonomik Kriz: Nedenleri ve Çözüm Önerileri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: Ekonomik Kriz Özel Sayısı 2, 2002, s. 1225.

¹⁴ Halil Akmeşe, Hüseyin Çetin, "2008 Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi ve Türk-Azeri Ekonomik İlişkileri Üzerindeki Etkileri", *Journal of Azerbaijani Studies*, 2006, s. 2.

Mishkin'e göre bu dört unsur ekonomik krizlerin temelini oluşturmuştur. Kriz ortamında piyasaya olan güvenin azalması ve belirsizliklerin artması nedeniyle kişiler ve firmalar risk almaktan korktuğu görülmüştür. Dış ticaretin serbestleşmesi, sermayenin giriş ve çıkışının kontrol edilememesi nedeniyle krizin bir ülkeden başka bir ülkeye geçişi artmıştır.

2. Ekonomik Krizleri Açıklayan Modeller

Ekonomik krizleri açıklayan modeller dört ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar birinci nesil krizler, ikinci nesil krizler ve üçüncü nesil krizleri açıklayan modellerdir.

Dünyada farklı ekonomilerin farklı dönemlerde yaşadıkları krizlerin birbirinden farklı olması bu krizleri açıklamaya yönelik yeni modeller oluşturma ihtiyacı doğurmuştur. Aktif iktisat politikalarının sürdürülemez hale geldiği durumlarda birinci nesil krizler uygulanmıştır. İktisat politikalarının sürdürülebilirliği ile ilgili beklentilerde ani değişiklikler görüldüğünde ikinci nesil krizler olarak kabul edilmiştir. Üçüncü nesil kriz modellerinde krizi yaratan faktör olarak iktisat politikası uygulayıcıları, bankalar ve finans kuruluşlarının ahlaki riske konu olan uygulamalar olarak kabul edilmiştir¹⁵.

2.1 Birinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil kriz modellerinin nedeni olarak aşırı genişleyici para politikaları ve maliye politikaları görülmüştür. Sabit döviz kuru sistemini uygulayan ülkelerde, dövize olan talebin sürekli artması, uluslararası rezervler azaltmıştır. Bu süreç para üzerinde spekülasyon bir saldırı yaratmıştır. Rezervlerde erime olması hükümetin döviz kuru üzerinde değişikliğe gitmesine neden olmuştur¹⁶. Yani dövize olan aşırı talep belli bir süre içerisinde döviz krizine neden olmuştur.

Bu tür krizlerde hükümetlerin ekonomik politikalara müdahalesi sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni hükümetler kuru dengede tutabilmek için merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesi yanında başka araçlarda kullanılmasıdır. Örneğin faiz oranları ve

¹⁵ Ahmet Fazıl Özsoylu, İltar Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz ve Türkiye*, 1.Baskı, Karahan Kitabevi, Adana 2010, s. 18-19.

¹⁶ Eda Demirgil, *Küreselleşmenin Sermaye...*, s. 102.

kambiyo denetimi yoluyla daraltıcı para politikası önlemleri olarak döviz kurunu korumayı ve belli bir düzeyde tutmaya çalışılmıştır¹⁷. Birinci nesil kriz modellerinin temelleri

Krugman (1979) ve Flood ve Garbe (1984)'in öncü çalışmaları ile atılmıştır. Krugman (2001) , birinci nesil kriz modellerini üç şekilde açıklamıştır¹⁸;

- Krizin nedeni kötü hükümet politikasıdır. Hükümet yönetim politikalarında hatalı oldukları için kriz yaşanmıştır.

- Krizler ani olarak gerçekleşmesine rağmen kaçınılmazdır. Yani deterministik (belirlenimci), tesadüfi olarak yaşanmamıştır.

- Birinci nesil krizler zararlı değildir. Sadece var olan iktisadi sorunları ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Bu model, krizlerin derinleşmesine neden olan iktisadi nedenlerin önemi üzerinde durmuştur. Para krizlerinin yaşanma nedeni olarak hükümetlerin uyguladığı politikalar ve yapısal dengesizlikler olarak tanımlanmıştır. Birinci nesil krizler ekonominin içinde bulunduğu durumu yansıtmıştır.

2.2 İkinci Nesil Kriz Modelleri

İkinci nesil kriz modelleri birinci nesil kriz modellerinin eksikliklerini gidermek için oluşturulmuştur. Birinci nesil kriz modellerine göre finansal krizlere neden olan en önemli etken; yurtiçi para ve maliye politikalarının uygulanamaması ve buna bağlı olarak döviz rezervlerindeki ciddi azalışlar olarak açıklanmıştır. İkinci nesil kriz modellerinde ülkelerin para ve maliye politikaları tutarlı olsa ve devletin elinde sabit döviz kuru rejimini sürdürmek için yeteri kadar döviz bulursa bile eğer ülke parasına yönelik spekülasyon saldırıları varsa, bu durumun krize neden olduğu görülmüştür. Ve bunun sonucunda döviz kurunda değişiklikler yaşanmıştır. Bu modelde devlet iki noktaya önem vermiştir. Birincisi döviz kuru paritesini korumanın sağlayacağı fayda ve ikincisi ise yol açacağı maliyet karşılaştırmaların yapılması olarak açıklanmıştır. Nitekim yurt dışı faiz oranlarının yükselmesi, yurtiçi faiz oranlarında yükselmesine neden olduğu ve reel üretim azaldığı görülmüştür. Bu durumda devlet pariteyi korumanın daha maliyetli olabileceği kararını

¹⁷ Mehmet Şişman, "Parasal Kriz ...", s. 21-22.

¹⁸ Ahmet Fazıl Özsoylu, İltar Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*, s. 18-20.

vermiştir¹⁹. İkinci nesil kriz modellerinin göstergesi olarak faiz oranlarının yükselmesi ve üretim azalması olarak kabul edilmiştir.

Krugman ikinci nesil kriz modellerinin üç ana nedenini açıklamıştır. Birincisi hükümetlerin sabit döviz kurunu iptal etmek istemeleri, ikincisi hükümetlerin sabit kur sistemini korumak istemeleri, üçüncüsü ise krize neden olan faktörlerin meydana gelmesi için, sabit kuru korumanın maliyetinin artırılması şeklinde açıklamıştır. Hükümetlerin para birimlerinin değer kaybetmesine izin vermesine yol açma nedenlerine, hükümetlerin döviz kurlarını değiştirmelerine yol açacak reel bir saik olabilmesi için, yurtiçi piyasa da bazı uygulamaların değiştirilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Bunun nedeni büyük miktarlara varan ve sabit kur uygulanması ve iç borçlanmanın kapatılmaması olarak tanımlamıştır. Diğer bir neden ise, ülkenin aşağı yönde uygulanan nominal ücretlerin yapısının neden olduğu işsizlik sorunu olarak tanımlanmıştır²⁰. İkinci nesil krizler, ülke ekonomilerindeki makro ekonomik göstergelere bağlı olarak devalüasyon beklentisi içine girmiştir. Uygulanan sabit döviz kuru politikasını devam ettirmek mümkün olmayacağı görülmüştür. Ve devalüasyon belli bir süre sonra zorunlu hale gelmiştir. Birinci nesil krizlerde devlet politikalarındaki yanlışlıklar sonucu ortaya çıkarken, ikinci nesil krizlerde devletin bu şekilde bir etkisinin olmadığı görülmüştür

2.3 Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Üçüncü nesil kriz modelleri, Krugman (1998)'in "ahlaki risk" ile Radelet ve Sachs (1998)'in "spekülatif saldırı" yaklaşımlarına dayandırılmıştır. Finansal aracılardan işlemlerinin devlet garantisi altında olmasının ahlaki risk sorununa neden olduğunu ifade eden Krugman, finansal sistemin aşırı şekilde genişlediğine ve balon gibi patlayarak krize neden olacağını savunmuştur. Radelet ve Sachs, banka yükümlülüklerinin vade yapısı aktiflerinin banka yapısından daha kısa olması nedeniyle spekülatif saldırıların oluşacağını vurgulamıştır²¹. Krugman devletin piyasalara müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur.

¹⁹ Levent Çinko, "Finansal Kriz Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Finans Sempozyumu*, İstanbul 2008, s. 329.

²⁰ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan, Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, 2005, s. 92.

²¹ Fazıl Özsoylu, İlter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz.....*, s. 21-22.

Bankacılık sistemindeki sorunlar üçüncü nesil krizlerin temel nedeni olarak görülmüştür. Bu durumda, ahlaki risk problemlerini artıran temel neden ise, bankaların döviz cinsinden aşırı borçlanması olarak tanımlanmıştır. Kamunun açık ve zımni kurtarma garantileri (bailout guarantees), aşırı borçlanma olgusunu ve banka bilançolarındaki kötüleşmeyi artırmakta olduğu görülmüştür²².

3. Ekonomik Krizler ve İstikrar Politikaları

Küreselleşmenin etkisiyle, krizlerin ülkeden ülkeye aktarımı her geçen gün artmıştır. Ülke ekonomilerinin birbirine olan bağımlılığının artması, finansal piyasaların gelişmesi ve finansal piyasalardaki yatırımların çeşitlerinin artması krizlerin yayılmasını hızlandırmıştır. Ülkeler krizlerin etkilerini azaltabilmek veya krizleri sonlandırabilmek için istikrar politikalarını uygulamışlardır. İstikrar politikaları ekonomik kriz yaşayan ülkelerde krizlerin azaltılması ve ekonominin dengeye gelebilmesi amacıyla uygulanmıştır.

3.1 Ekonomik İstikrar ve Kurumsal Çerçeve

Ekonomik istikrar piyasalardaki genel ekonomik faaliyetlerde önemli dalgalanmaların yaşanmaması olarak açıklanmıştır. Yani ekonomik faaliyetlerde aşırı daralma ve genişleme görülmemektedir. Ekonomik istikrar, üretimin genişlemesi, istihdamın düzenli olarak artması, işsizliğin azalması, enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerin olmaması ve dış ödemeler bilançosunun dengede olması olarak açıklanmıştır. Ekonomik istikrarsızlık enflasyon, işsizlik ve ödemeler bilançosundaki açıklar ve fazlalıklar olarak tanımlanmıştır. İstikrar politikaları işte bu dengesizlikleri gidermek amacıyla uygulanan politikalar olarak ifade edilmiştir. İstikrar politikası ağırlıklı olarak para ve maliye politikalarından oluşmuştur. Ekonomin sağlıklı büyüebilmesi ve refahın artması için milli gelirin, tüketim yoluyla doğrudan, tasarruf yoluyla da dolaylı olarak finansal piyasalar aracılığıyla tekrar mal piyasalarına yönlendirilmesi gerektiği savunulmuştur. Dolaşımın istenilen düzeyde olabilmesi için mal ve hizmetlerin genel fiyat seviyelerinin, yabancı para için döviz kurunun ve yerli para için banknot değerinin birbirine yakın seviyede oluşması gerekmektedir. Genel fiyat seviyesindeki değişim enflasyon oranı, döviz kurundaki değişim devalüasyon oranı ve yerli paranın değerindeki artış ise faiz oranı ile belirlenmiştir. Enflasyon, devalüasyon ve faiz oranlarının dengeli bir

²² Lokman Kantar, Mortgage (İpotekli Konut Kredisi) ve 2008 Küresel Krize Olan Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 10.

şekilde oluşmasının krizlerin çıkmasını engellediği görülmüştür²³. Başlıca temel göstergeleri GSYİH büyüklüğü, istikrarsızlık göstergeleri, işsizlik, enflasyon, ödemeler dengesi açıkları ve olarak belirtilmiştir. Bu nedenle, istikrar politikaları enflasyonu giderme, işsizliği önleme ve dış ödemeler dengesini sağlama amaçları edinmiştir.

3.2 İstikrar Politikaları

İstikrar politikaları ile ekonomideki olumsuzlukları yok etmek, ekonomik istikrarın ve kalkınmanın sürekliliğini sağlamak amaçlanmıştır. Ülkelerin uyguladıkları istikrar politikaları kendi ekonomik yapılarına göre farklılık göstermiştir.

Enflasyon ve ödemeler dengesindeki zorlukları yok etmek amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde politikalar oluşturulmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF), fona üye ülkelerdeki istikrar politikaların yürütülmesinden sorumlu uluslararası kuruluştur. IMF'nin amacı ödemeler dengesi miktarını ve esnekliğini artırmayı destekleyerek ülkelerin enflasyonu düşürmelerini amaç edinmiştir. İstikrar politikalarından başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için bütün ülkelerde uygulanabilme özelliğinin bulunmasının gerekliliği savunulmuştur. GOÜ'lerde uygulan bazı istikrar politikalarında iki konu üzerinde tartışılmıştır: bunlardan birincisi kısa dönemde ekonomik büyümenin en alt seviyede kalması ve uzun dönemde ise ekonomik büyümenin en üst seviyeye çıkartılmasına yönelik istikrar politikaların gerekliliği savunulmuştur. Bu duruma yapısalcı ve monetaristler farklı yönden bakmışlardır. Yapısalcı ortodoks politikalarının karşıt düşünce içinde iken, monetaristler ise ortodoks çözümler üzerinde durmuşlardır. İkinci tartışma konusu ise istikrar politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Ekonomistler, uluslararası kuruluşlar, kreditorler ve politika uygulayıcıları gelir dağılımına ve gelişme sürecindeki yetersizlikler üzerinde durmuştur. Ekonomik istikrar politikaları, hükümetlerin temel kullanım mallarındaki sübvansiyonlar ve sosyal harcamaları azaltmaları, enflasyonun etkisiyle reel ücretlerin düşürülmesi gibi nedenlerle fakirleşmeyi göze alarak istikrar politikalarını uygulamışlardır²⁴. Bu durum göstermektedir ki, istikrar politikalarının sadece büyüme üzerinde değil bunun yanında gelir dağılımı ve fakirliği azaltma konusunda da etkili olması gerektiği savunulmuştur.

²³ İsmail Can, Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası. <www2.bayir.edu.tr/iibf/maliye/sureyya_sinak/.../IsmailCAN.pdf>(05.07.2011)

²⁴ Sudi Apak, *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*, 1. Baskı, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993, s. 8-9.

İstikrar politikaları temelde, içsel ve dışsal nedenlerle bozulan arz ve talep de oluşan dengesizlikleri düzeltme amacı gütmüştür. Bu amaçla istikrar politikalarını arz ve talep yönlü politikalar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Talep yönlü politikalar talep üzerindeki baskıyı, nihai talebi azaltmak amacı gütmekte iken, arz yönlü politikalar ise mal ve hizmet hacmini reel olarak artırmaya yönelik amaçlar edinmiştir. İkisi arasındaki farka bakıldığında, arz yönlü politikalar çoğunlukla mikro ekonomik özellikler taşıdığı ve sektörel özellikleri dikkate almıştır. Talep yönlü politikalarda ise makroekonomik özellikleri öncelikli olarak ele almıştır. Ayrıca arz yönlü politikalar talep yönlü politikalara göre daha uzun uygulama sürecine ihtiyacı olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle bu iki politika birbirini tamamlayıcı özellik taşımaktadır²⁵. İstikrar politikaları; para programları, özelleştirme ve bankacılık gibi unsurları içine alan yapısal reform düzenlemeler ve kamu açıklarını giderebilmek amacı güden önlemlerden oluşmuştur.

İstikrar politikalarının da göze çarpan asıl amaç ülkelerin içinde bulunduğu kamu borçların kontrol altına alınması ve borç dinamiklerinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi amaçlarken, mali disiplinin düzenlenmesi ve faiz dışı fazla vererek kamu sektörünün sağlaştırılmasını hedeflemiştir²⁶. İstikrar politikaları devletin ekonomiye müdahalesini azaltmasıyla, piyasanın kendi kendine dengeye geleceğini savunmuştur.

3.3 Farklı Kurumsal Yaklaşımlarla İstikrar Politikaları

Bu çalışmada istikrar politikalarına dört ayrı yaklaşımda incelenmiştir. Bunlar klasik, keynezyen, monetarist, yapısalci yaklaşımlar olarak açıklanmıştır. İstikrar politikalarının amaçları ve birbirinden ayrılan yönleri incelenmiştir. İstikrar politikaları birbirini tamamlayıcı özellik taşımaktadır.

3.3.1 Klasik Yaklaşım

Klasik yaklaşım, devletin piyasaya müdahale etmemesi gerektiği, temeline dayandırılmıştır. Yani ekonomik yapı içerisinde her arzın kendini talebini yaratmaktadır. Devlet sadece temel alanlarda müdahale etmelidir, eğer devlet ekonomiye her alanda

²⁵ Meliha Ener, Esra Sivrekli, *Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye*, 1. Baskı, Roma Yayınları, Ankara 2004, s. 47.

²⁶ Ferhat Emil, H. Hakan Yılmaz, "Kamu Borçlanması, İstikrar Programları ve Uygulanan Maliye Politikalarının Kalitesi: Genel Sorunlar ve Türkiye Üzerine Gözlemler", VII. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara 2003, s. 3.

müdahale ederse piyasasını işleyişini engelleneceğini ve dengenin bozulabileceği savunulmuştur.

Klasik iktisadi yaklaşımda, ekonomide piyasanın kendini düzenleyen bir yapısı olduğu savunulmuştur. Eğer ekonomide düzen bozulursa görünmez el mekanizması devreye girerek ekonomideki aksaklıkları düzenleyeceği kabul edilmiştir. Klasik yaklaşıma göre, piyasa ekonomisinin sosyal refahının optimizasyonun sağlanmasının yeterli olduğu savunulmuştur. Bu yaklaşımda, jandarma devlet anlayışı kabul edilmiştir. Buna göre, devletin ekonomide adalet, savunma, temel alt yapı hizmetleri gibi özel sektörün yapamayacağı faaliyetlerde bulunması gerektiği savunulmuştur. Devletin ekonomik alanlardaki hareketlerinin sınırlandırılması, iktisadi anlamda maliye politikalarına yüklenen fonksiyonların da sınırlandırılması anlamına gelmiştir. Bu nedenle, devletin yaptığı kamu harcamalarına kısıtlamalar getirilmiştir. Ve kamu harcamalarının mümkün olduğu sürece ekonomik yapıyı etkilemeyecek dolaylı vergilerle yapılması kabul edilmiştir²⁷. Klasik yaklaşımda devletin piyasaya müdahale alanları sınırlandırmıştır. Sadece özel sektörün yapamayacağı alanlarda müdahaleyi kabul etmiştir.

Klasik kuramın en etkin araç olarak para politikası araçlarını kabul etmiştir. Yani, klasik kurama göre ekonomide geçici bir dengesizlik yaşandığında, kamu harcamaları ve vergiler gibi maliye politikası araçlarını değil, para politikası araçlarının kullanılması gerekliliği savunulmuştur. Çünkü kamu harcamalarında bir artış yapıldığında, para arzını da artırmaktadır. Klasiklere göre, kamu harcamaları eğer para arzı artırılmadan, vergiler artırılsa veya halktan borçlanma yoluyla finanse edilirse, halkın harcamalarının azalmasına neden olmuştur. Ve bu fonlar devlet yoluyla harcanmış olarak kabul edilmiştir. Bu durumda sadece harcama miktarı değişmeyip, harcama yapan tarafın kişilerden devlete geçeceği düşünülmüştür. Eğer kamu harcamaları yapılarak piyasada bir talep artışı yaratılmak isteniyorsa, para arzının artırılmasıyla finanse edilmesi gerektiği savunulmuştur. Bu yaklaşıma göre kamu harcamalarının para arzıyla karşılanması bir para politikası olayı olarak gerçekleşmiştir²⁸.

²⁷ Meliha Ener, Esra Siverekli, *Değişim-İstikrar ve Bütçe Politikaları*, 1. Basım, Ekin Yayınevi, Bursa 2009, s. 115.

²⁸ Beyhan Ataç, *Maliye Politikası Maliye Politikası; Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, 5. Baskı, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir 1999, s. 6-7.

Klasik yaklaşım Büyük Buhranın yaşandığı dönemlerde geçerliliğini korumuştur. İleriki dönemlerde işsizliğin artması ve piyasalarda durgunluklar yaşanması, klasik yaklaşımın eksik yönlerini ortaya koymuştur. Klasik yaklaşım karşıtları çıkmıştır. Bu yaklaşıma keynezyen düşünce ismi verilmiştir.

3.3.2 Keynezyen Yaklaşım

Keynezyen düşüncenin temeli, kamu harcamaları ve gelirlerinin toplam talep üzerindeki etkisi üzerinde toplanmıştır. Keynezyen düşünce maliye politikası üzerinde önemli bir yere sahiptir. Bu düşünceye göre piyasa ekonomisinin kendiliğinden milyonlarca kişisel kararı koordine edemeyeceğini savunmuştur. Mutlaka devletin piyasaya müdahale etmesi gerektiğini kabul etmiştir. Devlet kamu harcamaları ve vergilerle toplam talebi yeterli düzeye getirmesi gerekmektedir. Çünkü kamu harcamaları ve vergi oranları siyasi kararlarla değişiklik yapılabilmektedir. Fakat vergilerle yapılacak değişiklikler kişilerin gelirini azaltmaları nedeniyle toplam talebi dolaylı olarak etkilemiştir. Devlet, ekonomiyi kendi haline bırakmaması gerektiğini, tam istihdamı gerçekleştirmek için kamu harcamaları ve vergilerle piyasaya müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur²⁹. Keynezyen düşünce klasik yaklaşım düşüncenin tersi bir düşünceyle devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur.

İlk keynezyenler 1929 Büyük Buhran'ın da etkisiyle, yetersiz talepten kaynaklanan bu durumu uzun vadeli olarak görmüşlerdir. Zaman içinde kişilerin ve firmaların geliri yükseldikçe, kişiler gelirlerinin büyük kısmını tasarruf etmiş ve tüketim harcamalarının azalmıştır. Yatırım harcamalarının büyük bölümü tüketicilerin nihai mal ve hizmetlerden oluştuğundan, tüketim mallarındaki bir azalış yatırım mallarındaki azalışa neden olduğu savunulmuştur. Keynezyen düşünce, eğer devlet kamu harcamaları ve vergilerle ekonomiye müdahale etmezse aşırı tasarruf nedeniyle ekonomik durgunluğun uzun süre süreceği savunulmuştur³⁰. Keynezyen düşünce ekonomide istikrarı sağlamada en kesin çözüm yolu olarak maliye politikalarını görmüştür.

Ekonomik istikrarsızlığın en önemli sebeplerinden biri olan enflasyonu keynezyen düşünce, ekonominin tam istihdam seviyesine gelmesiyle artan talebe bağlanmıştır. Bu düşüncede, miktarların değişebileceği bir piyasa da toplam talep değişimlerinin

²⁹ Beyhan Ataç, *Maliye Politikası...*, s. 9.

³⁰ Beyhan Ataç, *Maliye Politikası...*, s. 9.

sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Bu düşünceye göre ekonomi eksik istihdam şartlarında kabul edildiğinde, ekonomide işsizlik, para ve maliye politikaları gibi talep yöntemli politikalarla çözülmesi gerekmiştir. Keynezyen düşünceye göre enflasyon ve işsizlik arasında bir ilişki vardır ve Philips eğrisine göre toplam talep arttıkça işsizlik oranının düşmesi gerektiği savunulmuştur. İşsizlik oranında bir düşüş ile ücretlerde daha yüksek bir artışa neden olmuştur. Düşüncenin temelinde para politikası ile toplam talebin genişletilmesinin mümkün olmadığını bu durumda ise kamu harcamalarının azaltılıp vergilerde artış sağlanarak maliye politikalarının istikrarlı bir hale geleceği savunulmuştur. Keynezyen modelde enflasyonun uluslararası akımı, ithalat fiyatları üzerindeki değişmeye bağlı olduğu görülmüştür³¹.

Keynezyen düşünce ekonominin tam istihdam seviyesine kendiliğinden gelmeyeceğini savunmuştur. Keynezyen düşünce, kişilerin gelirleri arttıkça talepleri azaltıp tasarrufa yönelmelerinden korkmuştur. Bu durum ekonomik yapı içerisinde tüketim ve yatırımının azalmasına neden olmuştur. Devlet azalan talebi canlandırabilmek için kamu harcamaları ve vergilerle piyasadaki durgunluğu dengeye getirmeye çalışmıştır.

3.3.3 Monetarist Yaklaşım

M. Friedman'ın monetarist yaklaşım, enflasyonist bekleşilerin önemi üzerinde durup, enflasyonla işsizliğin arasındaki seçimin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Enflasyonun oluşmasının nedeni olarak da piyasa mekanizmalarına müdahaleler olarak görülmüştür. Monetaristler enflasyonu, piyasa da aşırı miktarda para dolaşımına bağlayıp, kamu otoritelerinin ekonomik birimlere gizli olarak ödettiği bir vergi olarak görmüştür. Yani para stoku ile enflasyon arasında sıkı bir bağ vardır. Monetaristlere göre para stokundaki bir artışın tüketime yönelik olan talebi aynı oranda artıramayacağı için enflasyonu her zaman yükselmesine neden olmuştur. Bu teori hem devletin ekonomideki yeri hem de uygulanacak politika araçları ne olması gerektiği hakkında tartışmalar yaşanmıştır³². Ekonominin yapısı gereği istikrarlı olduğu, istikrarsızlığın ise devletin ekonomiye müdahalesi yani para arzı ile oynamasından kaynaklandığı savunulmuştur.

³¹ Ozan Altan, Ekonomik İstikrar Politikaları ve 1980 Sonrası Türkiye Uygulamaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s. 28.

³² Ozan Altan, Ekonomik İstikrar..., s. 30.

Monetaristlere göre etkin bir ekonomik büyüme üzerinde enflasyonun negatif etki yarattığı görülmüştür. Enflasyon genelde “regresif enflasyon vergisi” nedeniyle negatif gelir dağılımı etkisi yaratmıştır. Bu nedenle monetarist istikrar politikasının temelinde sıfır enflasyon oranı tercih edilmiştir. Bu amaca ulaşırken zaman ne kadar kısa olursa sonuç o kadar iyi olacağı görülmüştür. Bazı monetarist savunucuları şok istikrar politikası yaklaşımını aşamalı ayarlanma politikası yaklaşımına tercih edilmiştir. Bazı monetaristler ise aşamalı istikrar politikasını savunmuştur. Temelde ortodoks istikrar paketinin benimseyen monetarist yaklaşım genelde birkaç politika üzerinde odaklanmışlardır. Ortodoks monetarist istikrar politikasında şunlar yer almaktadır.³³

- Para arzının kontrolü
- Kamu açıklarının azaltılması
- Döviz kurlarının devalüasyonu
- Fiyatların serbest bırakılması
- Sübvansiyonların kaldırılması

Monetaristler, yanlış para politikalarından vazgeçilmesi gerektiğini savunmuştur. Friedman ve taraflarına göre, milli gelirin temel belirleyeni olan tüketim, cari gerçek kullanılabilir gelirin değil, gelecekteki gelir tahminleri olarak ifade edilen uzun dönem, beklenen(sürekli) gelirin bir fonksiyonu olarak kabul edilmiştir. Keynezyen’ler tüketim fonksiyonunu cari gelirlerle belirlendiğinde, yeterince istikrarlı olduğunu kabul etmiştir. Monetarist düşünceye göre maliye politikasının ekonomide istikrarı sağlama niteliği kaybolmakta ve bu politikanın uygulama alanı oldukça sınırlı kalmıştır³⁴. Monetarist yaklaşımın temelinde genel olarak devletin piyasaya yapacağı müdahalelere karşı çıkmışlardır. Enflasyon yaşanmasının nedeni ise devletin piyasa müdahalesi nedeniyle olduğu ve ekonomideki dengesizlikler büyük boyutlara gelmedikçe devlet piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur.

3.3.4 Yapısalıcı Yaklaşım

Yapısalıcı yaklaşım monetarist yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sadece para arzındaki artışları enflasyon algısıyla açıklanamayacağını çözüm yolunun da ekonomideki gelişmelere paralel oranda para arzı büyümesi olmadığını savunmuşlardır. Ekonomide

³³ İlker Parasız, *Enflasyon Kriz Ayarlamaları*, 2. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa 2002, s. 134.

³⁴ Beyhan Ataç, *Maliye Politikası...*, s. 13.

yaşanan istikrarsızlıkların ana nedenini yapısal bozukluk ve darboğazlarda olduğu üzerinde durulmuştur. Yapısal bozukluklar giderilmedikçe ülkelerin çözüme ulaşamadığı savunulmuştur. Bu yapısal bozukluklar, tarımsal ürünlerin arzının yeterince esnek olmaması, dış ticaret dengesinin açık vermesi, ekonomik kurumların yetersizliği olarak kabul edilmiştir³⁵. Yapısal bozukluklar düzeltilmeden enflasyonu düşürmek kesin çözüm olmadığı bunun yerine yapısal bozuklukların giderilmesi gerektiği savunulmuştur.

Yapısalcı yaklaşıma göre, enflasyonun birden fazla nedeni olduğunu kabul edilmiştir. Bunlar ülkelerin sosyal ve ekonomik yapıları, ekonomik büyüme trendleri, arz ve talep gecikmeleri ve ülkenin ekonomik yapısıyla ilgili diğer faktörlerdir. Yapısal analizin başlangıç noktası gıda fiyatlarıdır. Bir ülkede nüfusun artması talebin artmasına, talebin artması da tarımsal ürünlerin fiyatlarının ve ücretlerinin artmasına neden olmuştur. Ücret artışları da sanayi ürünlerinin fiyatlarını artırmaktadır. Ayrıca fiyat artışları dövize olan talep karşısında da ortaya çıkabildiği görülmüştür. Bunun sonucunda devalüasyon girdi fiyatlarını ve dolayısıyla sanayi ürünlerinin de fiyatlarını yükseltmiştir. Bu durumu düzeltebilmek için işadamları talepte azalmaya neden olan fiyatları düşürmek yerine üretimi düşürmüşlerdir. Bu durumda talebin azalmış ve ekonomik büyüme oranı gerilemiştir. Yapısalcı yaklaşımda en belirleyici unsur döviz olarak kabul edilmiştir³⁶. Yapısalcı yaklaşım ekonomide sorunların yapısal bozuklukların düzeltilmesiyle aşılabileceğini savunmuşlardır.

4. Dünyada Ortaya Çıkan Ekonomik Krizler

Bugün içinde bulunduğumuz küresel krizleri daha iyi anlayabilmek için yaklaşık seksen yıl önce dünya ekonomisini şiddetli bir şekilde sarsan 1929 büyük dünya krizinin nasıl gerçekleştiğinin incelenmesi gerekmektedir. Krizin başlangıç ülkesi olan ABD, Latin Amerika ülkeleri, Meksika, Arjantin, Asya ve Rusya krizleri tek tek incelenmiştir. Son olarak da 2008 Küresel krizinin ortaya çıkışı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları yer almıştır.

³⁵ Kamil Çekerol, Teoride ve Uygulamada İstikrar Politikaları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1998, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s. 17.

³⁶ Sudi Apak, *Türkiye ve Gelişmekte...*, s. 156–157.

4.1 1929 Büyük Dünya Krizi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında ülkeler para sistemi olarak altın standardını kullanmışlardır. Kâğıt paraların basımı altın karşılığı olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında döviz kuru da altın kuru üzerinden gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı çıktığında ülkelerin paraya olan ihtiyacı arttı ve Avrupa ülkeleri karşılıksız para basarak altın standardını terk etmişlerdi. Avrupa ülkelerin altın standardını terk etmesi enflasyonun artmasına neden olmuştur. Bu dönemde ABD'nin altın standardı uygulamasını terk etmediği görülmüştür. Karşılıksız para basımı enflasyona neden olması, Avrupa ülkelerinin paralarını ve altınlarını ABD'ye göndermeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. O dönemde Londra finans merkezi olarak görülürken, bu durum New York'un eline geçmiştir. ABD dünya altın servetinin %40'nı elinde bulundurmaktaydı. Bu dönemde borsadaki değerler astronomik hızla yükselmeye başlamıştır. Herkesin elindeki varlıkları altına yatırmaya başlamıştır. Hükümetler altına olan yatırımı artırmak için altın standardını sürdürdüler ve devamında deflasyonist politikalar izlemişlerdir. Bu durum fiyatların düşüşü ve ekonomik faaliyetlerde gerilemeye neden olmuştur. 1929 yılının ekim ayından itibaren ABD borsasında düşüş yaşamaya başlamıştır. Kara Perşembe olarak anılan 24 Ekim 1929 tarihinde borsa çökmüştür. Borsa 4 milyar kayıp yaşanmıştır. 4000 dolayında banka batmasına neden olmuştur³⁷. Ve bu çöküş bütün dünyayı yayılarak on yıl süren bir krize dönüşmüştür.

1929 Bunalımını reel sektör dengesizliklerine bağlayanlar, yatırım harcamalarına odaklananlar, 1928–1929 da ABD ekonomisinde yatırım fazlası, 1929-30'da da eksik yatırım olmasına bağlamışlardır. Birde bu bunalımı tüketim harcamalarına bağlayanlar olmuştur. Krizi 1929'da borsadaki çöküşün yatırımcıların servet azalışına neden olması nedeniyle tüketimi de düşürdüğü savunulmuştur. Büyük bunalımı parasal nedenlere bağlayan görüş, ABD borsasında 1928-1929 yılları arasında yaşanan aşırı yükselişin büyük kaygılara neden olmuştur. Ve 1928 den itibaren sıkı para politikalarının uygulanmasına neden olduğu, bu durum tüketim ve yatırımı harcamaların kısıtlanmasına ve krize neden olduğu savunulmuştur³⁸. Krizin derinleşme nedenlerine baktığımızda şu sonuçlar görülmüştür;

³⁷ Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans....*, s. 57-58.

³⁸ Sumru Öz, "Büyük Bunalım Deneyimi Işığında Küresel Kriz", *TÜSİAD Koç Üniversitesi Dergisi*, İstanbul 2009, s. 2.

1929 ekonomik krizinin oluşmasının birçok nedeni görülmüştür. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz³⁹.

- Spekülasyonların ne zaman sona ereceğinin bilinmemiştir. Kısa vadede hisse senetleri fiyatlarının değer kazanması ve güvenin artması fakat zamanla bu güvenin azalmasına neden olmuştur. Bu durum artan hisse senedi değerlerinin fiyatının düşmesine ve spekülasyonun artmasına neden olmuştur. 1928-1929 döneminde kredi kolaylığı, ekonomik düzeni sağlayan orandan alındığı varsayımı ile artmıştır. Fakat gerçek kredi faiz oranı sıkı para politikası nedeniyle tahmin edilememekteydi. Bu dönemde Irving Fisher formülüne göre faiz oranları yüksek kalmıştır. Ve bu durum piyasa likiditesinin göz ardı edilmesine neden olmuştur.

- Yatırımcıların sadece spekülasyonla zengin olacağına dair oluşan yanlış düşünce yapıları,

- Yatırımcıların tasarruflarının gelirlerinin düşük olması nedeniyle borsada spekülasyona yönelmeleri,

- Piyasadaki düşüş beklentisi yatırımcıların paniğe kapılmasına ve ellerindeki kâğıtları satışa yönelmişlerdir. Bu dönemde türev ürünler olmadığı için belirleyici olan borsada oluşan hisse senedi fiyatları olmuştur.

1929 Krizinin derinleşme nedenlerine bakıldığında, ABD’de halk çalışmak yerine kısa yoldan zengin olabilmek amacıyla 1929 yılında borsadaki aşırı değerlendirmeye çalışmak amacıyla yatırım yapmıştır. Borsadaki düşüş beklentisi ve yatırımcıların elindeki kâğıtları satması, krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hisse senetlerin birden düşmesi birçok yatırımcının ve bankanın batmasına neden olmuştur. 1929 krizinin etkilerinin uzun süre etkisinden çıkılamamıştır.

1929 Büyük Buhranının yaşandığı dönemde klasik düşünce kabul görmüştür. Yani temelde ekonomiye devletin müdahale etmeyip, piyasanın kendi kendine dengeye gelmesi savunulmuştur. Piyasada ücret esnekliği nedeniyle piyasa tam istihdam sağlanacağı düşüncesi uygulanmıştır. Yani durgunluk dönemlerinde ücretlerin düşmesi geçici olacağı ve tekrar dengeye geleceği savunulmuştur. Fakat Büyük Buhran bu durumun geçerli

³⁹Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler...*, s. 8.

olmadığını göstermiştir. Klasik düşünce yıkılmış ve yerine keynezyen düşünce ortaya çıkmıştır. Piyasanın kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini savunmuştur. Çünkü ücretlerin düşmesi toplam talebi ve yatırım miktarını azaltmıştır. Bu durumda özel yatırımlar da azalacağı için piyasaya devletin kamu harcamaları ve vergilerle müdahale edilmesi savunulmuştur. Monetarist düşünce Büyük Buhranı ekonomideki dolaşan para miktarıyla açıklamıştır. Uygun olmayan para politikalarından kaynaklandığını savunmuşlardır.

4.2 1970 Bretton Woods Sisteminde Çökme ve Petrol Şoku

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, ABD'nin New Hampshire Eyaletinde Bretton Woods kasabasında ekonomiyi yönlendiren bir olay yaşanmıştır. Bretton Wood sisteminde altına konvertible para sistemi kabul edilmiştir. Bu sistemin kontrolünü sağlamak için, IMF, Dünya Bankası, GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması daha sonra Dünya Ticaret Örgütü)ve IFC (Uluslararası Finans Kuruluşu) gibi uluslararası finans kurumları kurulmuştur. Sistemin ana düşüncesi altının dolara çevrilebileceği ve uluslararası ticarete değişim aracı olarak doların kullanılmasına imkân sağlamıştır⁴⁰.

1950 yıllarından sonra oluşan Bretton Woods sistemi özetle, Amerikan Dolarının küresel pazarlarda temel alışveriş parası olarak kullanılması ve döviz kurlarının ABD dolarına göre sabitlendiği bir parasal sistem olarak uygulanmıştır. Amaç emek ve sermaye arasında göreceli bir barış ortamı, devletin sosyal görevlerini yerine getirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde sanayileşme, “kitlesele tüketim için kitlesele üretim” anlayışı üzerine kurulmuştur. İşçiye sadece maliyet unsuru değil, aynı zamanda tüketim talebi unsuru olarak da değerlendirilmiştir. İlerleyen zamanlarda Bretton Woods sistemi “Fordizm” sözcüğüyle nitelendirilmiştir⁴¹.

BrettonWood sisteminin yıkılma sebepleri⁴²,

- 1960'lı yılların sonlarında uluslararası mali piyasalarda aşırı likidite birikimi oluşmuştur. Vietnam Savaşına yapılan harcamaların ABD bütçe açıklarına yol açması para arzını genişletmesi,

- EURO-dolar pazarlarının kendilerinin de dolar/para yaratması

⁴⁰ Sedat Aybar, Uğur Özgöker, “Vedat Akman, Uluslararası Finansal Kriz ve Siyasi Sonuçları”,*Maliye Finans Yazıları*, Sayı: 83, 2009, s. 35.

⁴¹ Erinç Yeldan, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:1, 2009, s. 13.

⁴² Sedat Aybar, Uğur Özgöker, Vedat Akman, “Uluslararası Finansal...”, s. 35.

- İkinci Dünya Savaşının sonunda yatırım artışının hızının düşmesi ve bunun sonucunda sabit yatırımların karlılığı düşerken, mali sermayenin karlılığını artırabilmek amacıyla spekülasyon arayışlarına girilmiştir.

Bretton Wood sisteminin yaşandığı 1950–1974 yıllarına altın çağ olarak adlandırılmıştır. Çünkü kitlesel üretim için kitlesel üretim anlayışı uygulanırken her geçen gün küresel rekabette artmıştır. Üretimin kitlesel boyutta olup sürekli olması sermaye birikimini sağlayarak kar oranlarının düşmesine neden olmuştur.

4.3 Latin Amerika Ülkelerinde Yaşanan 1980 Krizi

Ekonomilerin ithalat ve 1970’lerin ortalarından itibaren Güney Amerika ülkeleri ithalat ve ihracat işlerini gerçekleştirmek, devletin ekonomideki baskısını azaltmak ve makroekonomik dengesizlikleri azaltmak amacıyla reformlar yapmışlardır. Fakat 1980’lerin başlarında Latin Amerika ülkelerinde borç krizleri yaşanmaya başlamıştır. Amerikan Merkez bankası faiz oranlarını yükseltmesi nedeniyle Karayipler (LAK) bölgesine sermaye akışının kesilmesine neden olmuştur. Bu durum, cari açık yaşayan ve borçlanmayla yatırım yapan ülkeleri vurmuştur. Bu ülkeler finans ve döviz krizleriyle karşı karşıya kalmışlardır. 1980’lerde IMF’nin desteği ile uyum politikaları uygulamaya başlanmıştır. Bu politikada cari işlemler açığını kapatmak için üretimin artırılması yerine tüketicinin kısılması şeklinde yapılmıştır. LAK için kaybolan on yıl olarak nitelendirilen bu dönemde dünya ticaretindeki payı %6’dan %3’e, ekonomik büyüme ise %1 seviyesine düşmüştür. Bu dönemde Latin Amerika ülkeleri ithal ikameci kalkınma politikalarını değiştirmişlerdir. İthal ikame politika yerine dışa açık ve ihracat odaklı politika kabul edilmiştir. Makroekonomik dengeler düzelmiş, mali açıklar ve enflasyon azalmıştır. Ama ilerleyen zamanda LAK emtia ticaretine ve dış finansmana bağımlı hale getirmiştir⁴³.

Latin Amerika ülkelerinde yapılan incelemelerde kamu açıkları ve makroekonomik dengesizliklerinin giderilmesi için uygulanması gereken politikalarda şu şekilde tespit edilmiştir⁴⁴.

⁴³ Ece Öztürk Çil, “Küresel Mali Kriz ve Latin Amerika Ekonomileri”, *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı: 32, Ankara 2001, s. 18–19.

⁴⁴ İsmail Can, Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası. <www2.bayar.edu.tr/iibf/maliye/sureyya_sakinc/.../IsmailCAN.pdf> (07.07.2011)

- Vergi tabanının genişletilmek için uygulanan vergi indirimlerinin amacına ulaşabilmek için kısa vadede vergi gelirlerinde artış sağlamak.
- Kamu yatırımlarının, cari harcamalara göre daha çabuk değişiklik yapılması (daha kolay azaltılabilmesi).
- Mali sektördeki dengesizliğin en önemli nedeni Latin Amerika ülkelerinde kamu sektörü mali açıklarıdır.
- Mali müesseselerdeki kurumsal reformlar, izlenen politikaların güvenilirliğini artırmaktadır.
- Sosyal ekonomik amaçlı programların başarılı olabilmesi için öncelikli olarak toplumsal uzlaşma sağlanmalıdır.

Genellikle Latin Amerika ülkelerinde yapılan finansal reformlar, faiz oranını serbest bırakılmasını, kredi tahsisi politikalarının terk edilmesini, mevduat munzam karşılık oranlarının düşülerek bütün finansal kurumlar için uyumlu hale getirilmesi, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, yerli ve yabancı bankaların finansal piyasalara girmesini engelleyen yasaların kaldırılması ve etkin bir denetim mekanizmasının getirilmesini hedeflenmiştir. Özellikle Arjantin, Şili ve Uruguay bu politikaları uygulamayı başarmıştır⁴⁵. Latin Amerika ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik krizlere karşı istikrarı sağlamayı hedeflemiştir. Yani yurtiçinde ve yurtdışında ülkeye olan güvenin sağlamaştırılmasının gerekliliği görülmüştür.

4.4 Meksika Krizi

1974 petrol krizinin etkisiyle yüksek enflasyon ve ekonomik durgunluk yaşayan Meksika bu durumu düzeltebilmek için ekonomik liberalizasyon programı uygulamıştır. Dolara karşı sabitlenmiş (peg) bir kur politikası ve kamu açıklarını azaltacak sıkı para ve maliye politikaları bu programın temelini oluşturmuştur. Ekonomiyi güçlendirmek için ise yapısal reformlar öngörülmüştür. Bu reformlar ekonominin dışa açılmasını, liberazasyon, özelleştirme, devlet bankalarının özelleştirilmesi, deregülasyon vergi reformlarını ele almıştır. İthal ikameciliğin terk edildiği, ekonominin liberalleştiği, güçlü ve kararlı bir

⁴⁵ Bülent Güloğlu, A. Ender Altunoğlu, "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2002, s.6.

hükümet çizerek, yabancı sermaye ikna edilmeye çalışılmıştır. Meksika'daki gelişmeler hem Amerika hem de Meksika için yararlı olacak gelişmeler olarak nitelendirilmiştir. Sendikalar, ticaret odaları, sanayiciler gibi çeşitli kuruluşlar enflasyonun düşürülmesi için anlaşmalar (pacto) imzalamıştır. Program ilk yıllarda olumlu sonuçlar doğurmuştur. 1993 yılında enflasyon yirmi küsur yıldan sonra ilk defa iki haneli sayılardan tek haneli sayılara düşmüştür. 1989–1994 yılları arasında Meksika ekonomisi ortalama yılda %3,1 büyümüştür. Salinas hükümeti üzerinde büyük bir ısrarla çalıştığı Amerika ile Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) 1993'de onaylanıp yürürlüğe girmiştir. Ekonomiye büyük miktarlarda yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu olumlu gelişmeler bir seçim yılı olan 1994'de krize dönüşmüştür. Seçimler sonunda Zedillo başkanlığa gelmiştir. Ve yaptığı ilk şey 22 Aralıkta Peso'yu dalgalanmaya bırakmak olmuştur. Bu durum Peso'nun değer kaybetmesini ve dolara endekli bonolar çıkarmış olan Meksika hükümetinin dolar bazında aşırı değerlendirmiş borçlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu durum yabancı sermayenin kaçışına neden olmuştur⁴⁶. Peso'nun değer kaybetmesi ithal edilen ürünlerin fiyatlarının yükselmesine ve enflasyonun artmasına neden olmuştur. Fiyatların yükselmesi mal ve hizmete olan talebi azaltmıştır. 1994 yılında Meksika'nın yaşadığı krizi diğer krizlerden ayıran en büyük özelliği yüksek enflasyonun yaşanmadığı bir ekonomide gerçekleşmiş olmasıdır.

Meksika'nın 1994 yılında yaşadığı krizin ortaya çıkış nedenlerine bakıldığında şu şekilde sıralayabiliriz:⁴⁷

- Meksika'ya giren uluslararası sermayenin büyümesi, ulusal paranın(Peso) değer kazanması ve cari işlemler dengesi açığının artması,
- Bütçe açıklarının kapatılabilmesi için borçlanma yoluna gidilmesi, dolara endekli bonoların devlet borçları içindeki payının giderek artmıştır. 1994 yılında kısa vadeli bonoya olan talep giderek azalmıştır. Bu dönem de ABD 'de yapılan faiz oranı artışları Meksika'da sermaye kaçışına neden olmuştur. Bu durum, Meksika'da faiz oranlarının yükselmesine ve döviz rezervlerinin azalmasına neden olmuştur.

⁴⁶ Volkan Kübalı, "1994–1995 Meksika Krizi", *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Sayı: 11, 2000, s. 3.

⁴⁷ Meliha Ener, Esra Siverekli, "Küreselleşen Dünyada...", s. 57.

- Meksika'daki kötü yönetim, politik istikrarsızlıklar, yolsuzluklar gibi nedenlerden dolayı güven kaybı yaşanmıştır. Ve bunun sonucunda yabancı yatırımcıların ülkeden kaçmasına neden olmuştur.

Meksika krizini açıklamaya yönelik iki çeşit yaklaşım vardır:

Birinci yaklaşım, 1994'te ekonomide devalüasyon beklentisi olmasıdır. Bu durum kamu borçlarında artış ve finansal panik yaşatmıştır. Ayrıca iç kredi genişlemiş ve döviz rezervleri yavaş yavaş azalmıştır. Stok uyumu nedeniyle kalan rezervler spekülasyon saldırıyla karşı karşıya kalmıştır. İkinci yaklaşımda ise, Meksika kriz beklentisi içinde olmamıştır. Devalüasyon ve onu izleyen panik birbirinden ayrı olaylar olarak kabul edilmiştir. Meksika hükümeti, kriz yaşanmadan önceki yüksek borçlanma maliyetlerine katlanmak yerine, devalüasyonu tercih etmiştir. Yaşanan devalüasyon nedeniyle yabancı yatırımcılar beklemek yerine devlet tahvillerini satıp elindeki kaynaklarını yurtdışına çıkartmışlardır⁴⁸. 1994 Meksika krizini şu şekilde özetleyebiliriz: Diğer krizlerden farklı olarak enflasyon oranı yükselmeden hissedilmiştir. Bu dönemde uluslararası sermayenin artması, Peso'nun değer kazanması, cari işlem açıklarının artması Meksika'yı krize sürüklemiştir. Meksika bu açığı borçlanarak kapatmaya çalışmıştır. Fakat Peso'nun eksik değerlendirilmesi yabancı yatırımcılarında güven kaybına neden olmuştur. Bunun sonucunda Peso'nun değeri düşmeye başlamıştır. Meksika'da seçimler yapılmış ve Peso'nun değeri devalüe edilmiştir. Peso'nun değerinin düşmesi ithal edilen ürünlerin fiyatlarının artırmıştır. Bu durum enflasyonun artmasına ve krizin giderek derinleşmesine neden olmuştur.

4.5 Arjantin Krizi

Arjantin, zengin doğal kaynakları, ihracata yönelik tarım sektörü, çeşitli endüstriyel alt yapısı olan donanımlı bir ülkedir. Ayrıca petrol üreten bir ülke olması artı sağlamıştır. Fakat Arjantin'in bu olumlu görünüşüne rağmen ekonomik istikrarı sağlayamamıştır. Özellikle Güneydoğu Asya krizi sonrasında makroekonomik göstergelerinde önemli bozulmalar yaşanmıştır. 1980'li yıllarda diğer Latin Amerika ülkeleri gibi yüksek enflasyon ve döviz krizleri geçiren Arjantin birçok istikrar programı uygulamıştır. 1991 yılında yeni reform hareketleriyle istikrarı yakalamıştır. 1990 yılında %1334 olan

⁴⁸ İlker Parasız, *Enflasyon Kriz...*, s. 310.

enflasyon oranı 1993 yılında tek haneli rakamlara düşmüştür. Fakat bu olumlu gidişatta süreklilik sağlanamamıştır. 1997–2000 yılları arasında ortaya çıkan küresel krizler bağlı olarak enflasyon negatif olurken yani fiyatlar düşerken ekonomi tehlike sinyalleri vermiştir. Arjantin’ de yabancı sermaye desteği ile büyümede yaklaşık %4 gibi bir ortalama kaydedildiyse de ekonomik alt yapıya yeteri kadar önem vermemeleri, 2001 yılında büyük bir finansal kriz yaşanmasına neden olmuştur⁴⁹. Arjantin doğal kaynak bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen yapısal sorunları nedeniyle ekonomik yapı içerisinde istikrar sağlayamamıştır.

Arjantin, 2001 yılı sonuna kadar uyguladığı ve 2001 krizinin koşullarını oluşturan iktisat politikaları Mart 1991’de uygulamaya konulan Konvertibilite (Cavallo) Programı başlamıştır. Domingo Cavollo’nun önderliğinde bir grup ve IMF yöneticilerinin desteği ile hazırlanılmıştır. Bu programda amaç hiperenflasyonu yenerek, enflasyonu düşüşünü sağlamak, ülke ekonomisindeki riskleri azaltarak güveni sağlamak ve yabancı parayı çekmeyi amaçlamıştır. Konvertibilite programının temel unsurları şunlardır⁵⁰;

- Yerel para (Peso) ile ABD doları arasındaki parite sabitlenmiştir.
- Para basımı uluslararası rezervlerdeki net değişime bağlanmıştır.
- Merkez Bankasının kamuya kredi açması kanunla yasaklanmıştır.
- Kamu maliye alanında disiplin sağlanması ve sürdürülmesi için siyasi çevrelerde uzlaşma sağlanmıştır.
- Yapısal reformlar ve özelleştirmeye hız verilmiştir.

Sonuçta iç ve dış baskılara dayanamayan Arjantin hükümeti, sabit kur rejimi sistemini terk edip parasını dalgalanmaya bırakılmıştır. Merkez bankasının kamuya kredi açmasının engellenmesiyle piyasada dolaşan para miktarı azalmış ve enflasyonun düşürülmesi sağlanmıştır. 1995 yılında Meksika krizinin başlamasıyla ve yapmış olduğu hatalar nedeniyle ülkenin tamamı finansal krize yakalanmıştır.

Arjantin’de kamu hesaplarına bakıldığında 1991–1994 dönemlerinde bir olumsuz gidişat olmamışsa da, kamu açıklarının en önemli nedeni olan eyaletlere transferler

⁴⁹ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler Kronolojik...*, s. 91-92.

⁵⁰ Sezgin Odabaş, *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Mali Krizler ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 57.

kalemünde (Eyaletler ile federal hükümetler arasında yapılan anlaşmaya göre, federal hükümet eyaletlere hükümet gelirinin artması ya da azalmasından bağımsız olarak belirli oranlarda transfer yapmak zorundadır.) olumlu yönde bir gelişme sağlanamamıştır. Bu durum kamu hesaplarında olumsuz etki yaratmıştır. Sadece diğer harcama kalemlerinde bir daralmaya dayalı olarak kısa dönemli bir açık azaltma politikası güdülmüştür. 1995 yılında kamu açıklarının yükselmesi, siyasi çekişmeler ve yolsuzluklar ekonominin olumsuz olarak etkilenmesine neden olmuştur. Olumsuzluklar Arjantin ekonomisinde riskin artmasına neden olmuştur. 1994–1995 yılında Türkiye ve Meksika da kendini gösteren kriz ve devalüasyon Arjantin’i etkileyerek sermayenin Latin Amerika ülkelerini terk etmesine neden olmuştur. Özellikle kısa dönemde sermaye ve portföy yatırımlarında da ani kaçışlara neden olmuştur. Arjantin hükümeti ekonominin bu sallantılı durumunu rağmen Arjantin para kurulu ve sabit kur uygulamasından vazgeçmeyerek uluslararası rekabet gücünde yeniden bir yıpranma ve artan cari açıkla karşılaşmıştır. Sürdürülmeye devam edilen sabit döviz kuru politikasının maliyeti ekonomide küçülme ve işsizlikte artışa (1995 yılında - %2,8 küçülme, işsizlik oranı %16,4) neden olmuştur⁵¹. Arjantin hükümeti, yapısal sorunları devam ederken sabit kur sisteminden vazgeçmemesi ekonomisinin giderek kötüleşmesine neden olmuştur.

4.6 Asya Krizi

Spekülatif sermayenin Asya ülkelerinde hızlı bir şekilde çıkışı Asya krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Asya krizi ilk olarak Tayland’da hissedilmiştir. 1997 yılında Tayland’da ulusal paranın kaçışı başlamıştır. Bu durum ülke ekonomisinde ulusal paranın serbest dalgalanmaya bırakılmasına neden olmuştur. Krizden etkilenen ikinci ülke Filipinler’de ulusal para biriminin dalgalanma marjı genişletilmiştir. Ardından Endonezya’da para birimi olan Rupî dolar karşısında tarihinde ilk kez görülen en düşük seviye ’ye inmiştir. Güney Kore’de de aynı durumlar yaşanmıştır. 1997 yılında kriz yaşandıktan sonra kredi notu belirleyen kuruluşlar tarafından bu ülkelerin kredi notu düşürülmüştür. Bu durumdan sonra IMF’nin yardım paketleri gündeme gelmiştir⁵². Güneydoğu Asya krizinin daha öncesinden öngörülmemesi, kısa sürede tüm ülkeleri

⁵¹ Nurhan Yentürk, *Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 257–258.

⁵² Meliha Ener, Esra Siverekli, *Küreselleşen Dünyada...*, s. 73.

etkilemesi ve bütün dünyada hızlı bir şekilde yayılması nedeniyle önemli bir kriz olarak gerçekleşmiştir.

Asya krizine neden olan olaylara baktığımızda ;⁵³

- Bazı Güney Asya ticari bankaların iflas etmesi krizin ön sinyallerini vermiştir.2 Temmuz 1997, Tayland Bahtı'nın devalüe edilmesiyle kriz patlak vermiştir.

- Güney Koredeki Hanbo Çelik, Kia ve Sammi çelik şirketlerinin batması bankaları zora sokmuştur. Nedeni ise her üç şirketin yaptığı dış borçlanmaların büyük bir kısmının bankalar tarafından garanti altına alınmış olmasıdır.

- Tayland emlak piyasasında yaşanan olumsuzluklar krizi etkilemiştir. Samprasong Land, Euro tahvil borçlarının 3,1 milyon dolar vadesi gelmiş borcunu faiz ödemesini yapamayacağını açıklamıştır. Tayland menkul kıymetler borsası %45 oranında düşüş kaybetmiştir.

- Tayland merkez bankası bankalara borç vermeye başlamıştır. Borç verme işlemlerini elindeki dış rezerv ve vadeli işlemlerden yapmıştır. Bu durum devalüasyon beklentisi içinde olan spekülörlerin işine yaramıştır.

- Tayland hükümeti kredi ve mevduatlar üzerindeki garantisi olmadığını ilan etmiştir. Bu durum yabancı sermayenin kaçışına neden olmuştur. Bu durumda zorunlu olarak Bahtı devalüe etmek zorunda kalmıştır.

- Bahtın devalüe edilmesi krizin başlamasına neden olmuştur. Yabancı yatırımcının güveni azalmış ve bütün Asya ülkelerinden sermaye çıkışı olmuştur. Bu nokta da IMF telkinleri krizin daralması yerine genişlemesine neden olmuştur.

- Bahtın ardından sırayla Malezya, Endonezya ve Singapur ülke paraları değer kaybetmiştir. 1997 yılında bu üç ülkede paralarını devalüe etmiştir. Sabit kurdan vazgeçerek paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır.

Güneydoğu Asya krizine bakıldığında Tayland'da başlayıp tüm Güneydoğu Asya ülkelerine sıçramıştır. Devletlerin uyguladığı yanlış politikalar, bankacılık sistemindeki açıklar, döviz kurundaki dalgalanmalar ve yabancı yatırımcılardaki güven kaybı bu krize neden olmuştur. Yoğun kriz yaşayan ülkelere bakıldığında aşırı borçlanma yaşandığı

⁵³ İlke Parasız, *Enflasyon Kriz Ayarlamalar*, Ezgi Kitapevi, 2. Baskı, Bursa 2002, s. 319.

görülmektedir. Bunun yanında sermaye hareketlerin serbestleştiği ve serbestleşme sonucunda yabancı yatırımın çok çabuk yer değiştirdiği görülmüştür. Asya ülkeleri bu sermaye kaçışını engellemek için döviz kurlarında istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat kriz Asya ülkelerinde bir zincir gibi yayılmıştır.

4.7 Rusya Krizi

Rusya ekonomisi, 1991 yılında üretim miktarının azalması nedeniyle ciddi ekonomik problemler yaşamıştır. 1997 yılında üretimde artışla birlikte yavaş yavaş toparlanan ekonomi, 1998 Ağustos ayında mali kriz yaşanmasıyla tekrar eski haline dönmüştür. 1997 yılında yabancı sermayenin büyük oranının çıkması ve bu durumun etkisini azaltmak için Merkez Bankası tarafından devlet tahvillerinin faiz oranları yükseltilerek ruble'nin çöküşünün önüne geçilmek istenmiş fakat IMF bu durumu ekonomik büyümeyi engelleyeceği ve bütçe açıklarını ağırlaştıracağı düşüncesi nedeniyle karşı çıkmıştır. Bunun sonucunda, 17 Ağustos'ta Rusya, eş zamanlı olarak ruble'yi devalüe ederek devlet tahvil piyasasını dondurmuş, yabancı döviz yükümlülüklerinde moratoryuma gitmeleri ile kriz başlamıştır. Krizi durdurmak için devlet tahvil piyasalarını yeniden yapılandıracağını duyurmuş, fakat yeni yapılandırma yabancı sermaye için cazip koşullar sağlamadığından yeterli talep sağlamamıştır. İlerleyen tarihlerde hükümet değişmiş, enflasyon %38'lere yükselmiştir. Ruble'nin geniş bant ağırlığı 6-9,5 dolardan 17ruble/dolar aralığına geçmiştir. Yetersiz nakit döviz eksikliğinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden Merkez Bankası ikili piyasa oluşturmuştur. Rusya krizinin asıl nedeni sabit ruble/dolar kur oranlarının kombinasyonu ve kalıcı uzun vadeli açıkları olarak görülmüştür. Rusya hükümeti, 1991 yılından itibaren GSYH'nin %7'si olan açıklarını finansmanı için çalışmıştır⁵⁴.

Rusya'da bütçe açıklarının fazla olmasının üç ana nedeni vardır⁵⁵;

- Bunlardan birincisi kayıt dışı ekonominin yaygınlığı nedeniyle devletim vergi toplamada zorlanması, Rusya da kayıt dışı ekonomi GSMH'nin yüzde 22-50'si kadar olduğu tahmin edilmiştir. Firmalar ve halkın büyük bölümü vergilerini ödemediği görülmüştür. Bu durumun bir nedeni de Rusya'da adil bir vergi sisteminin olmayışını

⁵⁴ Ayfer Gedikli, Finansal Kriz..., s. 170.

⁵⁵ Zafer Mustafaoğlu, Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri. <<http://ekutup.dpt.gov.tr>> (20.02.2011)

göstermiştir. Mevcut hükümet 30 civarında değişik verginin bulunduğu basit ve etkili bir vergi sisteminin parlamentodan çıkması için çalışılmıştır.

- Bir başka neden ise sosyal güvenlik sisteminin yapısıdır. Rusya da 1991 öncesi dönemden kalma sosyal güvenlik sisteminin büyüklüğü ve genişliği bütçe açıklarına sebep vermiştir.

- Rusya da ordunun büyüklüğü ve buna bağlı olarak askeri harcamaların fazlalığı bütçe açıklarına neden olmuştur.

Sonuç olarak, Rusya’da piyasa ekonomisine geçişin sorunları devam etmiştir. Enflasyon oranlarının düşürülmesi ve dış ticaretin serbestleşmesine rağmen, ekonomik büyümenin sağlanamaması, vergi sisteminin etkisizliği ve kayıt dışılığın fazlalığı, iyi bir hukuki yapının olmaması, sosyal güvenlik sisteminin modernize edilmemesi ve bankacılık sisteminin yeterince gelişmemiş olması Rusya’daki krizin ana nedenleri olarak gösterilmiştir.

4.8 2008 Küresel Krizi

Dünya ekonomisi, 2000’li yılların başından 2007 yılının ortalarına kadar düşük enflasyon–yüksek büyüme ortamı yaşamıştır. Bu durum likidite bolluğunun ve risk düzeyinin yüksek olduğu bir döneme neden olmuştur. Ancak, 2007 yılı ortalarında ABD konut piyasasında başlayan kriz dünya ekonomisinde belirsizliği artırıp, piyasalarda istikrarsızlık ve durgunluğa neden olmuştur. Finans piyasalarında başlayan kriz zamanla reel piyasaları da etkisi altına almıştır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde durgunluğa neden olmuştur⁵⁶.

Dünyada, 2007 yılında etki eden ve çok hızlı şekilde tüm ülkeleri etkileyen ve dengeleri değiştiren bir kriz olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılının eylül ayından önce ABD’de başlayan, sonra bütün dünyayı etkisi altına alan küresel krizin temelinde tarihin en büyük gayrimenkul ve kredi patlaması yaşanmıştır. ABD’deki mortgage piyasası yaklaşık 10 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşmış ve dünyanın en büyük piyasası oluşmuştur. Başlangıçta mortgage kredilerinin büyük bölümü sadece yüksek kaliteli müşterilere verilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Bunlara “prime mortgage” kredileri denilmiştir. İlerleyen tarihlerde müşteri portföyü değişerek düşük kaliteli müşterilere de bu krediler

⁵⁶ Meliha Ener, Esra Sivrekli, *Değişim –İstikrar...*, s. 101.

verilmeye başlanmıştır. Ve “subprime mortgage” krediler olarak adlandırılmıştı. 2008 yılında ABD’de subprime mortgage kredileri 1,5 trilyon dolara yükselmiştir. ABD’de faizler geçmişte düşük derecede olduğundan, subprime mortgage kredilerini kullanan düşük gelirli gruplar büyük ölçüde değişken faizli kredileri tercih etmişlerdir. FED’in (Federal Reserve Bank) son dönemlerde faizleri peş peşe artırması konut fiyatlarındaki düşüş yaşanması, bu kredileri geri ödeyememe sorunlarıyla karşılaşmasına neden olmuştur. ABD’de emlak fiyatlarını ölçmek amacıyla kullanılan Case Shiller indeksi 2007’den 2008 tarihleri ortasına kadar % 16 düştüğü sırada uzmanlar bu endeksin % 10 oranında daha düşmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Sahibi oldukları emlakların fiyatlarının yükselmesiyle refahlarının arttığını düşünen ABD’liler daha fazla borçlanıp, harcama yapmaya başlamışlardır. İngiltere’de emlak sahipleri daha da borçlu olduğu görülmüştür. Kapitalizmin son yükselişi emlak fiyatlarının yükselişi üzerine kurulmuştur. Gün geçtikçe emlak fiyatları artıyor, emlak sahipleri zenginleştiklerini hissedip daha fazla borçlanarak harcamalarını artırmaya başlamışlardır. Bu durum ekonomide canlılık ve emlak fiyatlarının artmasına sağlamıştır. Emlak fiyatları arttıkça emlak talebi artıyor, be kez emlağa dayalı kâğıtlara yapılan finansal işlemler artıktır. Bunun nedeni emlak fiyatlarının bir gün daha fazla artacağı düşüncesinin yayılmasıdır. Bu varsayımın gerçek olamayabileceği anlaşılınca fiyatlar düşmeye ve balon sönmeye başlamıştır⁵⁷. 2008 küresel krizine bakıldığında bunların dışında emlak fiyatlarının artan kısımlarına yeni ipoteklerin verilmesiyle yeni kredilerin alınması, reel karşılığı olmayan kredi miktarını artmıştır. Kredilerin büyük bir kısmının değişken faizli krediler olması kredilerin geri dönüşünün zorlanmasına neden olmuştur.

2008 Küresel krizine bakıldığında yapılan finansal yeniliklerin yönetiminde yapılan hatalar, varlık fiyatlarında artış (şişkinlik) yaşanması ve finansal kurumların bilançolarında bozulmaları şeklinde oluşmuştur. 2007 yılında konut fiyatlarındaki yükseliş yatırımcıların mortgage kredilerinin ödenmeme riskini azalttığı için geliri olmayanlara bile (riskli borçlanmayı tetiklemiştir) kredi verilmesine neden olmuştur. Subprime mortgage piyasalarında sigortalama standartlarında bozulmalar başlamıştır. Konut fiyatlarında patlama yaşandığında finansal sistemde sorunlar patlak vermiştir. Konut fiyatlarının düşmesi mortgage borçlularının ev değerlerinin mortgage kredisinin altında kalmasına neden olmuştur.

⁵⁷ Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans*, s. 66-67.

4.8.1 2008 Küresel Krizinin Ortaya Çıkışı

Küresel finansal kriz ABD, Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelerde başlamıştır. Kriz, kötü krediler, yanlış dağıtım modelleri, sürdürülemez finansal altyapı, finansal türevlerin kullanımı, yanlış kredi derecelendirmeleri ve geniş global dengesizlikler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Fakat krizin ana nedeni 2002–2004 yıllarında ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde yaşanan gevşek (genişletici) para politikalarıdır⁵⁸. ABD de başlayan ve tüm ülkeleri içerisine alan finansal kriz, konut kredilerindeki faiz oranlarının çok düşmesi, reel konut sektörüne yatırım yapmak için kredi talebinin, kullanılan kredi miktarının ve piyasada dolaşan para miktarının artmasına neden olmuştur.

2004 yılının ikinci çeyreğinden itibaren Amerikan Merkez Bankası, enflasyonist baskıları azaltabilmek için faiz artırımları başlamıştır. Konuta olan talep 2005 yılının ortalarından itibaren yavaşlamıştır. Yerini durgunluğa bırakmıştır. Bu dönemde değişken faizli krediler başta olmak üzere tüm konut kredilerinde, kredilerin geri dönmesi zorlaşmıştır. Yatırımcıların beklentileri değişmesi yani konut fiyatlarındaki artış eğiliminin tersine dönmesi müşterilerin elindeki konutları satarak borçlarını kapatma imkânı bulamamışlardır. Kredilerin geri dönüşünün olmaması, kredi dönüşlerine bağlı olarak ihraç edilen menkul kıymetlerde fiyatlandırma gücüne yol açmıştır. Varlığa dayalı menkul kıymetler ve ticari kâğıtlara olan talep azalmıştır. Yatırımcılar daha az riskli olan hazine kâğıtlarına yönelmişlerdir. Finansal kuruluşlar, kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sahip oldukları varlığa dayalı menkul kıymetleri teminat göstermek konusunda problem yaşamaya başladıkları görülmüştür. Piyasalarda önceleri likidite sıkışıklığı problemi olarak başlayan sorunlar, bir süre sonra finansal kuruluşların bilançolarında zarar yazmalarına, aynı zamanda iflas tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Baktığımızda eşik altı konut kredilerinde başlayan bu durum, zamanla konut kredisi piyasasının diğer bölümlerine ve diğer finans piyasalarına da yayılmış ve finansal istikrarı tehdit eden durum haline gelmiştir. Piyasalarda yaşanan bu güven kaybı, finans kuruluşlarını da etkileyerek, elindekilerini nakde çevirmeye çalışmaları kredilerde sıkışmaya neden olmuştur. Ve eylül ayı içerisinde ABD’de önde gelen yatırım bankaları

⁵⁸ Ömer Çakıcı, “Küresel Finansal Krizi; Sebep, Sonuç ve Etkilerinin İncelenmesi”, *T.C. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü 25. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Ankara 2011, s. 63.

iflas başvurusunda buldukları görülmüştür⁵⁹. 2008 küresel krizine genel olarak bakıldığında ilk başta ödeme gücü yüksek müşterilere verirken ilerleyen zamanlarda müşteri talebinin azalması nedeniyle düşük gelir gruplu müşterilere de verilmeye başlanmıştır. Fakat kiralarda ve konut fiyatlarında düşüş yaşanmaya başlanınca mortgage kredilerinin geri ödenmeme sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca kredi kullananlara faiz oranlarının değişkenliği hakkında bilgi verilmemesi ve faiz oranlarının yükselmesi de kredi ödemelerini zorlaştırmıştır.

ABD’de 2007 yılında konut piyasalarında başlayan olumsuzluklar finansal piyasalarda istikrarsızlığa neden olmuştur. Bu istikrarsızlık zamanla likidite krizine neden olarak dalga dalga bütün ülkelere yayılarak küresel krizin oluşmasına neden olmuştur. Bu krizin oluşmasında gayrimenkul ve kredi balonları etkili olmuştur. Fakat krizin oluşma nedeni, kredinin değil ona dayanılarak yapılan işlemlerin yarattığı, yüksek hacimli türev ürünlerden kaynaklanmıştır. Piyasa yapısı, denetim eksiklikleri ve kriz sürecinde izlenen politikalar bu krizin oluşmasına neden olmuştur. Finansal piyasalarda yaşanan bu olumsuzluklar varlık fiyatlarında hızlı düşüşe ve finansal kuruluşların sermayelerini eriterek bilançolarının çok büyük hasarlar almasına neden olmuştur. Bu durum karşısında birçok ülkede finansal kuruluşlar batmış ya da devlet müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır. 2008 yılı eylül ayından itibaren finansal kriz derinlik ve yaygınlık kazanmıştır. Yaşanan bu krizi sadece finansal kriz olarak görmek yanlıştır. 2008 küresel krizi, finansal kriz özellikleri göstermesine rağmen aynı zaman da bir reel kriz özelliği de taşımıştır. Finansal krizin yarattığı güven kaybı ve talep daralması ekonomi üzerinde ciddi daralmalara neden olmuştur⁶⁰. 2007 yılının ilk çeyreğinde; gelişmiş ülkelerin tahvilleri aşırı değerlenmiş, piyasada dolaşan para miktarı (likidite bolluğu) artmıştır. Bu durum sonrasında 2007 yılının ikinci yarısından itibaren kriz tam anlamıyla hissedilmeye başlanmıştır. Mortgage kredileri⁶¹

- Konut sektöründe şişirilen aşırı talep
- Talebi karşılayacak kadar arzın olmaması nedeniyle konut fiyatlarının artması,
- Uzun süre düşük tutulan faizlerin yükselmesi

⁵⁹ Durmuş Yılmaz, “Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız ?” Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara 2008, s. 2.

⁶⁰ Serdar Öztürk, Bekir Gövdere, “Küresel Finansal ...”, s. 394.

⁶¹ Ahmet Fazıl Özsoyulu, İlder Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedikli, *Küresel Kriz...*, s. 48.

- Bu durumun karşısında konut kredilerinin ödenmemesine neden olması,
- Kredilerin geri ödenmesi için satışa çıkarılan konutların değerinin çok altında satıcı bulması,
- Bunun dışında asıl neden, menkul kıymetleştirme aşamasında riskli-risksiz ayrımı yapılmadan tahvil ihraç edilmiş ve ABD deki kriz tüm dünyaya yayılmıştır.

Kredilerin geri dönmemesi, bankaların kaynak bulamaması, piyasada dolaşan para miktarının azalması ve bankaların birbirine borç vermemesi likidite krizine yol açmıştır. Bu şekilde mortgage kredileri bağlı tahvillere yatırım yapan bankalar teker teker iflas ettiklerini açıklamışlardır.

Konut kredileri ile başlayan kriz zaman içinde tüm kredi piyasalarını etkilemiştir. Bu durumla birlikte FED faizleri düşürmesine ve birkaç ay içerisinde Avrupa Merkez Bankasıyla birlikte 1 trilyon dolardan daha fazla parayı piyasaya sürmesine rağmen piyasalardaki olumsuz etki engellenememiştir. Bu nedenle yapılan müdahalelerin sonuçları uzun vadeli olmamıştır. Toparlanma süreleri her müdahaleden sonra kısalmıştır. Krizlerin etkileri ilk önce yatırım bankalarında görülmüştür. İlk etkilen banka Bear Stearns Ocak 2007’de 20 milyar dolar olan piyasa değerine rağmen Mart 2008 tarihinde sadece 236 milyon dolara JP Morgan’a satılmıştır. Alıcı bulamayan Lehman Brothers’ın iflasını açıklaması, Merrill Lynch’in Bank of Amerika’ya satılması küresel ölçekte bankacılık sistemini olumsuz yönde etkilemiştir. Krizinin etkisinin hissedildiği Ağustos 2007 tarihinden itibaren 17 banka iflas ettiğini açıklamıştır. İki büyük yatırım bankası olan Goldman Sachs ve Morgan Stanley yapılarını değiştirip mevduat kabul etmeye başlamışlardır. Bu durum ABD türü yatırım bankacılığı anlayışının bittiğini göstermiştir. İki büyük mortgage kredi veren Fannie Mae ve Freddie Mae devletleştirilmiştir. Küresel krizin etkisi IMF’in öngörülerine bakıldığında Ekim 2008 başı itibarıyla 1,4 trilyon dolara yükselmiştir⁶².

4.8.2 2008 Krizinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ortaya Çıkış Nedenleri

GOÜ orta gelirli ülkeler olarak da tanımlanmaktadır. Bu ülkeler hem GÜ hem de GOÜ özelliği taşımaktadır. GOÜ’lerin ekonomilerinde belirli süreçlerle büyüme trendleri

⁶² Bora Selçuk, Naci Yılmaz, “Küresel Finansal Sistemde Değişim Ve Türkiye’ye Etkileri”, *Balıkesir Üniv. Uluslararası Sempozyum V*, 2008, s. 336–337.

yaşarken, bu büyüme trendleri belirli aralıklarla kesilebilmekte, sosyal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlıklar yaşanabilmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde ekonominin gidişatını etkileyen ekonomi dışı etkenlerin var olduğunu göstermiştir⁶³. Krizin etkileri sadece finans piyasalarını değil aynı zamanda reel sektörü de etkilemiştir. Finans sektörünün etkin çalışmaması, bankalarda güven unsurunun kaybolması, kredilerin geri ödenmeme sorunu nedeniyle daha hassas davranılması, reel sektörün ihtiyaç duyduğu kredileri rahat kullanamamasına neden olmuştur. Krizin hissedildiği 2008–2009 yılların da ekonomik büyüme rakamları gerilemiş ve durgunluğa girilmiştir. GÜ yaşanan bir olumsuzluk, GOÜ'lerde etkilemiştir. Bu sıkıntının temel nedeni yabancı sermayenin yeterince girişinin olmaması olarak kabul edilmiştir. GÜ'lerden GOÜ'lere yönelik sermaye hareketleri 2007 yılında 1,2 trilyon dolardan 2008'de 363 milyar dolara gerilemiş olması, kaynak sıkıntısına neden olmuştur. Kredilerin geri dönüşünün olmaması büyüme oranını ve tüketimin durgunluğa girmesine neden olmuştur⁶⁴. GÜ'lerde ortaya çıkan finansal krizin GOÜ'leri etkilemesi iki kanaldan olmuştur. Bunlar sermaye hareketleri ve dış ticarettir⁶⁵.

- GOÜ'lerde finansal krizlerin ilk olarak portföy yatırımları ve uluslararası banka kredilerinin hızlı bir şekilde azalması şeklinde ortaya çıkacağı beklenmiştir. Krizin etkisiyle, varlık satışlarıyla sermaye çıkışları yaşansa da, doğrudan yatırımlar ve portföy sermaye girişleri pek fazla etkilenmemiştir. ABD ve Avrupa bankalarındaki kredi daralması yaşanması nedeniyle, uluslararası banka kredi işlemlerinde belirgin bir azalış görülmüştür. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler geçmişten farklı olarak, herhangi bir dış finansman krizi ile karşılaşmamıştır.

- Krizin dağılmasını sağlayacak bir diğer kanal ise dış ticaret olarak kabul edilmiştir. GÜ'lerde iktisadi faaliyetlerin azalması, gelişmekte olan ülkelerin ihracat talebini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak, ABD ekonomisi ile yoğun ticari faaliyet içinde bulunmayan bazı ülkeler dışında, gelişmekte olan ülkelerin ihracatında belirgin bir azalma görülmemiştir.

Bu sonuçlar gösteriyor ki, 2008 Küresel krizin gelişmekte olan ülkelere ortaya çıkmıştır. Ve gelişmiş ülkelere yayılmasında beklenen etkiden, daha az bir etki

⁶³ Ömer Çakıcı, “Küresel Finansal ...”, s. 85.

⁶⁴ Ahmet Fazıl Özsoylu, İter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*, s. 56.

⁶⁵ Hülya Özkan, “Konjonktür Yanlısı ve Konjonktür Karşıtı Maliye Politikaları, Türkiye Uygulaması ve Küresel Mali Kriz”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt 3, Sayı 32, 2009, s. 39–40.

görülmüştür. Bunun sebebi ise krizin bir finansal kriz olarak başlaması ve gelişmekte olan ülkelerde finansal sistemlerin ve türev ürünlerin çok gelişmiş olmamasından kaynaklanmıştır. Türkiye'ye baktığımızda birçok gelişmekte olan ülke gibi ekonomik daralma sonucu birtakım önlemler almıştır.

Kriz ile birlikte gelişmekte olan birçok ülke borsaları değer kaybetmiş, ülke paraları değer yitirmiş, ülke tahvilleri ve ticari bonolarında risk primi artmıştır. Bütün bu yaşananlardan sonra bu ülkelere olan yabancı sermaye akınları ve banka borçlanma oranları o azalmıştır. Düzenleme otoriteleri ve merkez bankaları hızlı kredi büyümesi ve aktif fiyatlarında oluşan şişkinlik için yeterli önlemler almıştır. Uluslararası piyasalarda yaşanan bu olumsuzlukların giderilebilmesi ve piyasalara olan güvenin artırılabilmesi için ABD, Avrupa Merkez Bankaları ve hükümetler tarafından çok sayıda önlem alınmış ve trilyon doları bulan kurtarma paketleri açıklanmıştır⁶⁶. Her bir ülkenin kendi ekonomik yapısına göre farklı politikalar uygulamıştır.

Yabancı sermayenin GOÜ terk etmesi (hedge fonlarının çıkışı) ile tüm ülkelerin borsalarında bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum ülke paralarının dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur. Yabancı bankalar GOÜ'lere borçlanmayı durdururken, temel bankacılık hizmetleri ve ticaret kredileri işlemlerine ara vermiştir. GOÜ'ler ise bu zararı durdurmak için rezervlerini kullanmaya başlamıştır. Örneğin Rusya'nın finansal sektör için 220 milyar dolarlık planı bunun bir parçasıdır. Güney Kore 130 milyar dolarlık banka borcu garantisini, Macaristan'ın Avrupa Merkez Bankasından aldığı 5 milyar Euro'luk uzun vadeli işlemleri bu amaçla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca GOÜ'ler kurumsal düzenlemeye de gitmişlerdir. Arjantin 30 milyar dolarlık özel emeklilik şirketini kamulaştırmıştır. GOÜ'lerin son yıllardaki büyüme hızlarının düşüşü ile politik etkilerin artacağı düşünülmüştür. Örneğin Çin'in büyüme hızının %7'ye düşmesi sosyal problemler yaratmıştır. Bu sorunların GÜ'lerden çıktığı düşünülürse, sermaye piyasalarının entegrasyonları ekonomiyi olumsuz etkilemesi, kur krizi ve resesyonların GOÜ'leri tehdit ettiği görülmüştür⁶⁷.

⁶⁶ Pelin Ataman Erdönmez, "Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 68, 2009, s. 85.

⁶⁷ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler...*, s. 237-238.

4.8.3 2008 Krizinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sonuçları

Küresel kriz ABD’de başlayıp tüm ülkeleri etkilemesine rağmen etkinin şiddeti ve sonuçları GÜ ve GOÜ’lerde farklı olmuştur. Bu nedenle ülkelerin krizden kurtulma politikalarının bazı ortak noktaları yanında farklılıklar da göstermiştir

Ülkeler krize karşı para ve maliye politikalarını birlikte uygulamışlardır. Özellikle likidite sıkışıklığı problemlerini çözebilmek ve talebin canlandırılabilmesi amacıyla piyasaya para sunulmasının yanında, faiz oranlarının neredeyse sıfır düzeylerine çekilmesi para politikası olarak uygulanırken, kamu harcamalarının artırılmasıyla hem istihdamın artırılması hem de talebin artırılmasına yönelik maliye politikası önlemleri alınmıştır. Vergi indirimleri de talep daralmasına karşı alınan politikalardan biri olarak kabul görmüştür. ABD, İngiltere, Almanya, Japonya, Çin gibi dünyanın önde gelen ekonomileri de küresel kriz nedeniyle azalan tüketim talebini artırmak, işsizlik oranını azaltmak ve üretimi canlandırmak amacıyla para politikasına ek olarak maliye politikası önlemleri almışlardır⁶⁸.

Uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler sonucu piyasalardaki likidite eksikliği, sorunlu aktiflerin değeri hakkındaki belirsizlikler ve sermaye eksikliğine karşı önlemlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda mevduat garantileri artırılmış, açığa satış yasaklanmış ve sınırlandırılmıştır. Bu alınan önlemlere rağmen piyasalara olan güven artmamıştır. Bunun üzerine ülkelerin bankalar arası borçlanmanın yeniden başlamasını sağlayacak ve bankaların yeniden sermayelendirilmesine yönelik kapsamlı pro-aktif önlemlerin alınması gerekmiştir. Paketleri ilk açıklayan ülke ABD olmuştur. Kurtarma paketinin temelini sorunlu ipotekli konut kredisine ilişkin aktiflerin satın alınması oluşturmuştur. Ancak birkaç hafta sonra bankalara sermaye enjeksiyonu da yapılmıştır. İngiltere’de ABD’yi takip ederek sermaye enjeksiyonları, bankaların likiditeyi erişimlerini artırmaya yönelik açıklamalar yapılmıştır. Bu durumu takiben Euro bölgesi ve birçok Avrupa ülkesi benzer önlemler açıklanmıştır⁶⁹. Finansal krizlerin ülkelerde ortaya çıkış şekilleri ve etkileri birbirinden farklı olması nedeniyle, alınan önlemlerde birbirinden

⁶⁸ Ömer Çakıcı, “Küresel Finansal ...”, s. 64.

farklılıklar göstermiştir. Tablo 1.1.'de bankacılık sisteminin finansal ve yapısal araçlarla yapılandırılması amaçlanmıştır.

Fakat her ülkenin ekonomik yapısı farklı olduğu için küresel krizin sonuçlarında da farklılıklar olmuştur. Bazı ülkeler kamu açıkları, bazıları döviz rezervi problemleri, bazı ülkeler kamu borçlarının yüksekliği bazıları ise finansman kesimi yapısı gibi nedenlerle her ülke farklı tedbirler almıştır. Ancak genel olarak bu iktisat politikaları önlemlerini incelediğimizde,⁷⁰

- Kredi sistemine yeniden işlerlik kazandırabilmek için piyasaya yüksek ölçülerde likidite girişi sağlanmıştır, faiz oranları indirilmiş, merkez bankası karşılık oranlarını azaltılmıştır ve karşılık kuralları yumuşatılmıştır.

- Öncelikle finans kesimlerinde olmak üzere, ekonomide önemli olan şirket ve sektörlere yönelik “kurtarma” paketler açılmıştır. Genel talep yetersizliğinin uluslararası

Tablo 1.1: Ülkelerin Aldıkları Önlem Kategorileri

Para Politikası Araçları	Faiz oranı değişiklikleri Zorunlu karşılık oranlarında değişiklik Döviz kuru müdahalesi
Finansal Sisteme İlişkin Kriz Önlem Araçları	Mevduat garantisinin artırılması Bankaların yeniden sermayelendirilmesi Likidite enjeksiyonu Banka kredi/borçlarına devlet garantisi verilmesi Kamulaştırma / Fona devir Ticari tahvillerin alınması için fon ayrılması İpotekli konut kredisi tahvillerinin alınması ve açığa satışın yasaklanması
Uluslararası Kuruluşlar	Swap kanalı, IMF
Diğer	İstihdam ve altyapı yatırımlarının artırılması, KOBİ'lere ve düşük gruplarındaki hane halklarına yapılan yardımlar vb.

Kaynak: Nihat Altuntepe, “2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi”, *Vizyoner Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2011, s.137.

⁷⁰ Ahmet Fazıl Özsoylu, İltar Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*, s. 53.

Ülkelerin bir kısmı kriz sırasında krizin etkisini azaltmaya yönelik olarak para politikaları uygulanırken, kriz sonucu ortaya çıkan işsizlik gibi olumsuzlukları gidermek içinde maliye politikaları uygulanmıştır. Bunlarda genellikle kamu harcamaları ve yatırımları sayesinde yapılmıştır.

Gelişmiş ülkelerde de benzer politikalar uygulanmıştır. Hükümetler banka borcunu garanti altına almak, mevduat güvence sınırlarını yükseltmek ve doğrudan finansman teminine kadar birçok politika uygulamıştır. Bu kapsamda; Almanya, Fransa, İngiltere, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin uyguladığı politikaları üç başlık altında toplanmıştır. İlk olarak banka borçlarına garanti verilmesi ve piyasaya olan güveninin artırılması amaçlanmıştır. İkincisi ise AB ülkelerinde daha fazla uygulama alanı bulan, artık kurtarma imkânı, likidite takviyesi ve şirketlere doğrudan finansman sağlama amaçlanmıştır. Üçüncü ise, yenilikçi politikalar olarak adlandırılan, Merkez Bankasının özel sektörün elindeki borç kâğıtlarını almasını içeren önlemlerdir⁷¹. 2008 krizinin tüm Dünya'yı içine alması, ülkelerin finansal sistemlerinin yeniden yapılandırılması gerekliliğini göstermiştir.

Küresel kriz finansal sistemlerin belirli kurallar çerçevesinde yürütülmesi gerekliliği ve finansal sistemler uluslar üstü bir kurum tarafından kontrol edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle kriz sonrasında sağlıklı bir finansal sisteme sahip olunabilmesi için yapılması gerekenler ana hatlarıyla şunlardır⁷².

- Kontrollerin artırılması ve aşırı kaldıracı önleyecek düzenlemeler getirilmelidir.
- Piyasalarda karşı taraf risk (counter party risk)'ini azaltmak adına daha fazla şeffaflık sağlanmalıdır.
- Finansal sistemin oluşturduğu yeni ve farklı ürünler uluslar üstü ve bağımsız bir kurum tarafından kontrol edilmelidir.
- Finansal sistemdeki kurumlara da bankacılık sistemini kurallara bağlayan Basel II standartlarına benzer standartlar getirilmelidir.
- Türev ürünler piyasası denetlenmeli ve belirli kurallara bağlanmalıdır.

⁷¹ Ömer Çakıcı, "Küresel Finansal ...", s. 96.

⁷² Filiz Gaygusuz, Derya Yılmaz, 2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri. <idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf>(05.06.2011)

5. Maliye Politikalarının Amaçları, Araçları ve Krizleri Önlemedeki Rolü

Maliye politikası genel olarak: ekonomideki iktisadi amaçları gerçekleştirebilmek amacıyla kamu kesimi parametrelerinin kullanılması şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir anlatımla, kamu kesiminin iktisadi etkilerini, iktisat politikasının kabul edilmiş amaçları doğrultusunda yönlendirmek için, kamu harcamaları, kamu gelirlerinin ve kamu hizmetlerinin miktarında, bileşiminde ve kamu teşebbüslerinin üretim ve satış politikalarında yapılacak düzenlemelerinin bir arada gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmıştır⁷³.

Devletin makroekonomik politikalara ulaşabilmek için, kamu harcamaları, vergi ve borçlanma gibi mali araçlarla ekonomiye yaptığı müdahaleler maliye politikaları olarak adlandırılmıştır. Klasik anlamda kamu hizmetlerinin sağlanması devletin asıl görevi olmakla birlikte, sosyal ve ekonomik etkilerinin göz önünde bulundurulması savunulmuştur. Yapılmadığı takdirde veya diğer ekonomik politikalarla uyumlu bir uygulama gerçekleştirilmediğinde, ekonomik dengenin bozulmasına, sosyal, ekonomik ve mali amaçların gerçekleştirilmesinde sorun yaşanmıştır⁷⁴. Maliye politikası, devletin sahip olduğu mali araçlarla, fiyat istikrarını, tam istihdam, ekonomik büyüme ve gelişmeyi, adil gelir ve servet dağılımını sağlayarak istikrarlı bir ekonomik yapıyı sağlamak amacıyla kullanılması olarak tanımlanmıştır. Maliye politikası uygulamaları makroekonomik yapıyı etkileyen uygulamalar olduğu için politika amaç ve araçlarının uyumlu olarak kullanılması gerektiği görülmüştür.

5.1 Maliye Politikaları Amaçları

Farklı ekonomilerde izlenecek maliye politikası amaçları ve bu amaçların ekonomiye uygunluğu, ekonominin ulaştığı gelişme aşamasına ve maliye politikasını uygulayanların değer yargılarına, ekonomik ve sosyal amaçlarına ve siyasal tercihlerine göre değişiklik göstermiştir. Dolayısıyla her ülkenin maliye politikaları amaçlar birbirinden farklı gerçekleşmiştir⁷⁵. 1929 da Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında ortaya çıkan ekonomik sorunlara çözüm arayışı nedeniyle ortaya çıkan maliye politikası, özellikle

⁷³ Sevim Görgün, *Maliye Politikası Ders Notları*, 1. Basım, Masaüstü Yayıncılık Birimi, İstanbul 1994, s. 4.

⁷⁴ Abdurrahman Akdoğan, *Kamu Maliyesi*, 4. Basım, Gazi Büro Kitabevi, Ankara 1993, s. 383.

⁷⁵ İsmail Türk, *Maliye Politikası (Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri)*, 2. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 18-21.

ekonomik istikrarı sağlamak, iktisadi kalkınmayı sağlamak ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasını amaçlanmıştır.

5.1.1 Ekonomide İstikrarı Sağlamak

Herhangi bir mal veya hizmetin üretiminde veya döviz piyasasındaki fiyat ve miktarda değişimin istenilen düzeyde olması olarak tanımlanmıştır. Mali irade, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve ekonomik dalgalanmalarla mücadele edebilmek için belirlenen politikalardır. Enflasyonist baskının yoğun bir şekilde yaşandığı dönemlerde ekonominin istikrara kavuşması için maliye politikaları uygulanmıştır⁷⁶. Maliye politikası ekonomide istikrarı sağlayabilmek amacıyla ekonomide enflasyonist, deflasyonist eğilimlere karşı koymak ve aynı zamanda tam istihdamın korunmasını amaçlamıştır.

Ekonomik istikrar amaçlarının bir arada sağlanması güç olduğu görülmüştür. Eğer ekonomide işsizlik yoğun ise haksız kazançlara, kamu gelir kayıplarına, yatırım ve ödemeler dengesinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için, ekonominin öncelikle bu sorunlardan arındırılarak istikrara kavuşturulması öngörülmüştür⁷⁷.

5.1.2 İktisadi Kalkınmaya Sağlamak

Büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kamu harcamaları önemli fonksiyonları yerine getirmiştir. Piyasa mekanizmasının bazı yönlerden başarısız olması nedeniyle telafi edici politikalarla artan kamu harcamaları özel sektörü destekleyici ve düzenleyici olarak etkilemiştir⁷⁸. Burada devletin altyapı yatırımları ve özel teşvikleri önem arz etmektedir. Özel yatırımların karlı olmadığı sahalara devlet bazı kamu harcamaları ve yatırımları yaparak cazibeli hale getirmeye çalışılmıştır. Bu sahalar genelde işsizliğin yoğun olduğu, gelişmişliğin düşük olduğu yerler olarak gerçekleşmiştir.

Bu kamu harcamalarının kalkınmayı sağlayabilmeleri finansman şekilleri ile yakından ilgili olarak gerçekleşmiştir. Kalkınma ile ilgili harcamaların doğru finansman kaynaklarıyla beslenmesi savunulmuştur. Bu nedenle, devletin vergi politikasını milli ekonomide toplam tasarruf hacmini artırıcı yönde etkisi savunulmuştur. Bu şekilde, kamu

⁷⁶ Yusuf Akan, İbrahim Arslan, Selahattin Kaynak, "Türkiye'de Ekonomik İstikrarı Sağlamada Maliye Politikası Uygulamaları", *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 2008, s. 109.

⁷⁷ Yusuf Akan, İbrahim Arslan, Selahattin Kaynak, "Türkiye'de Ekonomik ...", s. 110.

⁷⁸ Cihan Bulut, *Kamu Açıkları*, 1.Basım, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 66.

tasarruflarını artırmak, özel yatırımları teşvik etmek, iktisadi kalkınmadan doğan ve iktisadi kalkınmayı tehlikeye sokabilecek olan yapısal dengesizliklere karşı koyabilmek mümkün olmuştur. Ayrıca, devlet borçlanma yoluyla atıl tasarrufları kullanarak, ekonomideki toplam yatırım hacmini, millî gelir ve istihdam seviyesi yükseltebilmiştir.⁷⁹

5.1.3 Gelir Dağılımda Adaleti Sağlamak

Gelir dağılımı, bir ekonomideki toplam gelirin, bireyler ya da aileler arasındaki dağılımı şeklinde ele alınabildiği gibi, toplam gelirin çeşitli üretim faktörleri arasındaki dağılımı şeklinde de tanımlanmıştır. Buna göre gelir dağılımı ile en yüksek ve en düşük gelir elde edenler arasındaki fark veya emek sahiplerinin aldığı ücretle sermaye sahiplerinin aldığı ekonomik pay arasındaki fark olarak ifade edilmiştir⁸⁰.

Servet ve gelir dağılımı ne derece dengesiz olursa, kişiler arası huzursuzluk artarak sosyal barışın bozulmasına neden olmuştur. Sosyal barış, refah devletini gerçekleştirmeyi ve kalkınmayı yürütebilmenin temel koşullarından biri olarak kabul edilmiştir. Toplumda herkesçe kabul edilen bir servet ve gelir dağılımı paylaşımından daha çok bir üretim, refah ve toplumsal barış sorunu olarak görülmüştür. İşte bu amaçla maliye politikası kişiler ve sektörler arası servet ve gelir dağılımını iyileştirmeyi amaçlanmıştır⁸¹. Adil gelir dağılımının sağlanmasında vergiler ve transfer harcamaları maliye politikaları araçları olarak kullanmıştır.

5.2 Maliye Politikaları Araçları

Maliye politikası, bir ekonomide belirlenen ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için ekonomi üzerindeki farklı etkilere yol açan çeşitli araçlara sahip olunması olarak açıklanmıştır. Maliye politikası temel olarak devlet bütçesi aracılığıyla gerçekleşmekte, bu nedenle bir taraftan kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin miktar ve bileşimleri, diğer taraftan harcama ve gelirdeki değişmelerin tümüyle ilgilidir⁸². Devlet koymuş olduğu makroekonomik sonuçlara ulaşabilmek için üç grupta toplanan araçlardan yararlanılmıştır. Bu araçlar, kamu harcamaları politikaları, vergi ve borçlanma politikaları olarak tanımlanmıştır.

⁷⁹ İsmail Türk, *Maliye Politikası...*, s. 19.

⁸⁰ Cihan Bulut, *Kamu Açıkları*, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 76.

⁸¹ İsmail Türk, *Maliye Politikası...*, s. 19.

⁸² Engin Ataç, *Maliye Politikası*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir 2004, s. 30.

Toplumsal ihtiyaçların çokluğu ve çeşitliliği kamu harcamalarının artışı gerekliliklerken, sınırlı ve yetersiz kalan kamu gelirleri bu harcamaları karşılayamadığı görülmüştür. Bu nedenle hükümetler borçlanma yolu ile gelir yaratma yoluna gitmiştir.

5.2.1 Kamu Harcaması Politikası

İnsanların toplu halde yaşama isteklerinden doğan ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetler için harcamalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Para ödemesi olarak yapılan ve sürekli artma eğiliminde bulunan harcamalar kamu harcamaları olarak tanımlanmıştır.

Maliye politikalarının uygulanmasında önemli yere sahip olan kamu harcamaları teorik olarak, kamusal ihtiyaçları karşılamak amacıyla devlet tarafından yapılan ödemelerdir. Devletin üstlenmiş olduğu fonksiyonları yerine getirmesi amacıyla yapılan bütün işlemlerin maliyetleri olarak açıklanmaktadır. Ülkelerin ekonomik, sosyal gelişmişlik düzeyleri, siyasi yapılarındaki değişiklikler kamu harcamalarının alanını genişletici etki yaptığı görülmüştür⁸³. Kamu harcamaların boyutu, miktarı ve alanları siyasi karar alma sürecinde belirlenebilmiştir. Kamu harcamaları ekonomik istikrarsızlığı düzenleyici ve makroekonomik değişkenleri iyileştirmeye yönelik olarak kullanıldığı görülmüştür.

Kamu harcamaları, yatırım harcamalar, transfer harcamaları ve cari harcamaları olarak üçe ayrılmıştır. Ekonomik, mali ve sosyal nedenlerle gerekli görülen kişilere yapılan fon aktarmaları şeklinde olan transfer harcamaları, mal ve hizmet alımına yönelik olmayıp, toplumun sosyal yönden güçlü olması amacıyla yapılan ve daha çok yardım niteliğindeki harcamalar olarak tanımlanmıştır. Transfer harcamalarından yararlananların satın alma gücü artarken, sübvansiyon şeklinde yapılan ödemelerle çeşitli kuruluşların ve piyasa fiyatlarının düzenlenmesi amaçlanmıştır⁸⁴. Transfer harcamaları kendi içerisinde, KİT'lere (Kamu İktisadi Teşebbüs) transferler, borç faiz ödemeleri, diğer transferler olmak üzere üç kalemde incelenmiştir.

Cari harcamalar, devlet mekanizmasının işleyişini sağlamak için, devletin mal ve hizmet satın alması ve tüketim ile ilgili harcamalarından oluşmuştur. Devletin, personeline ödediği maaş, ödediği kiralar, elektrik, su faturaları cari harcamalar kalemi altında ele

⁸³ Naci B. Muter, A. Kemal Çelebi, Süreyya Sakınç, *Kamu Maliyesi*, 1.Baskı, Emek Matbaası, Manisa 2003, s. 47-48.

⁸⁴ A. Akdoğan, *Kamu Maliyesi*, 6. Baskı, Gazi Kitapevi, Ankara 1997, s. 54.

alınmıştır. Bu tür harcamaların özelliği her yıl tekrar etmesi ve faydasının sadece o dönemle sınırlı tutulmuş olmasıdır. Bu harcamalar personel harcamaları ve diğer cariler olarak iki kalemden ele alınmıştır.

Yatırım harcamaları, ekonominin üretim gücünü doğrudan artırıcı nitelikteki harcamalardır. Makine ve teçhizat giderleri, yapı ve onarım giderleri proje giderleri örnek olarak verilebilir. Yatırım harcamaları ekonominin toplam talep ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme konusunda önemli bir yere sahiptir.

5.2.2 Vergi Politikası

Kamu geliri kavramı, devlet gelirleri kavramıyla eş anlamda kullanılmıştır. Fakat kamu geliri, devlet gelirlerine göre daha geniş ve genel bir anlama karşılık gelmiştir. Kamusal mal ve hizmetleri bedava sunan kamu kesimi bu ürünleri ortaya koyabilmenin gerektirdiği harcamaları zorunlu ödemeler yoluyla karşılamıştır⁸⁵. Dolayısıyla kamu gelir kavramı, devletin ve diğer kamu kuruluşların, kamusal giderleri karşılamak amacıyla elde ettiği ekonomik değerlerin tümü olarak tanımlanmıştır.

Dar anlamda kamu geliri ise, sadece devlete ait zora dayanan nitelikteki gerçek gelirlerden oluşmuştur. Bu durumda, merkezi idarenin geliri anlamı ortaya çıkmıştır. Maliye politikası aracı olarak kamu gelirlerinden biri olan vergiler, ekonomik yaşamı büyük oranda etkilemiştir. Vergi sisteminde yapılacak herhangi bir değişiklik tasarruf, tüketim ve diğer ekonomik davranışları yönlendirmiştir. Kamu idaresi vergi gelirleri dışında, resim, harç, şerefiye, para fiskal gelirler, para cezaları, mülk gelirleri gibi unsurlardan da gelir elde edebilmiştir. Devlet veya diğer kamu kuruluşları, normal gelirlerinin yanında gerektiği zamanlarda, borçlanma yoluyla ayrı kaynak elde edebilmiştir.

5.2.3 Borçlanma Politikası

Kamu gelirlerinin kamu harcamaları için yeterli olmaması, kamu hizmetlerinin durdurulamaz olması siyasi otoritelerin başka kaynak arayışına itmiştir. Bu yönüyle kamu borçları, devletin asli ve devamlı gelirleri yanında geçici bir kaynak niteliği taşımaktadır.

⁸⁵ Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, 6. Baskı, Beta Basım, İstanbul 1985, s. 216–217.

Maliye politikası aracı olan borçlanmanın, hükümetler tarafından ekonomiyi daraltıcı ve genişletici yönde kullanıldığı görülmüştür. Enflasyonist dönemde, mali irade, tüketimi kısmak amacıyla borçlanma yoluna gitmiştir. Yâda daralma dönemlerinde, borçlarını geri ödeyerek ekonomiyi canlandırmaya yönelmiştir⁸⁶. Borçlanma aracının söz konusu amaçlarının yanı sıra bütçe açıklarını kapatmak, kalkınmayı finanse etmek, doğal afetler sonucu oluşan gereksinimleri içinde kaynak sağlama fonksiyonları hükümetler tarafından kullanılmıştır.

5.3 Krizleri Önlemede Maliye Politikalarının Rolü

Ekonomide ulaşılmış bulunan dengeyi korumak ve ortaya çıkan dengesizlik hallerini gidermek amacıyla kamu kesiminin gelir, gider ve borçlanmaları kullanarak uyguladığı politikaların tümü maliye politikaları olarak tanımlanmıştır. Maliye politikaları, ekonomik istikrarı sağlamak, ekonomik büyüme ve gelir dağılımını düzenlemeyi amaçlamıştır.

Devletler ekonomik dengeyi sağlayabilmek için üç araç kullanmışlardır. Bunlar, kamu harcamaları, kamu gelirleri ve devlet borçlanma araçları olarak tanımlanmıştır. Nüfus artışı ve insan ihtiyaçlarının her geçen gün artması kamu harcamalarının zorunluluğunu doğurmuştur. Hükümetler kamu harcamalarını sağlayamadıkları durumlarda vergi oranlarını artırma ya da borçlanma yoluna yönelmişlerdir. İnsanların toplu halde yaşama isteklerinden doğan ihtiyaçları, toplumsal örgütlenme şekline bağlı olarak bu ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetler için harcamaların yapılmasını gerektirmiştir. Bu harcamalar devlet tarafından kamu harcamaları olarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin, sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri gibi...

Maliye politikasının araçlarından biri olan kamu harcamaları klasik maliyeciler ve modern maliyecilere göre farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kamu harcamaları klasik maliyecilere göre, kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere, belirli koşullara göre yaptıkları parasal harcamalar olarak kabul edilmiştir. Klasik maliyeciler dört unsur üzerinde durmuştur. Bunlar kamu makamları, toplumsal ihtiyaçlar, belirli şartlar ve parasallıktır. Modern maliyeciler, kamu harcamalarını toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak

⁸⁶ Pınar Abuzer, *Maliye Politikası (Teori ve Uygulama)*, 1. Baskı, Naturel Yayıncılık, Ankara 2006, s. 40-41.

veya ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunmak üzere belirli şartlara bağlı olarak yapılan parasal harcamalar olarak tanımlamıştır⁸⁷.

Devlet kamu harcamalıyla hem kaynak dağılımından hem de gelir dağılımında değişiklik yapabilmıştır. Talepteki artış ve azalışlara kamu harcamalarıyla müdahale edilmiştir. Kamu harcamaları yoluyla değişen gelir dağılımı kaynak dağılımını değiştirmesi dolaylı olarak kişisel ve bölgesel olarak gelir dağılımını değiştirmiştir. Buna ek olarak kamu harcamaları gelir dağılımını doğrudan değiştirebilmiştir. Çünkü kamu harcamaları bir yandan tüketicilere nihai mal, firmalara ise aramalı niteliğinde faydalar sağlayabilmiştir⁸⁸.

Keynezyen analizine göre fiyat istikrarın bozulma nedeni, toplam talebin toplam arzı aşmasıdır. Bu nedenle enflasyonun türü, talep enflasyonu olarak gerçekleşmiştir. Talep enflasyonuyla mücadele etmek için mali araçlar (vergileri artırmak, kamu harcamalarını azaltmak ve bütçe fazlası vermek) kullanarak sağlanabilmiştir. İşsizliğin engellenebilmesi için kullanılan talep yönlü maliye politikası önlemleri enflasyonun hızlanmasına neden olmakta ve enflasyonun yapısal nitelikte olması fiyat istikrarının sağlanabilmesi için değişik politika araçlarının kullanılmasını gerekli kılmıştır⁸⁹. GÜ, enflasyon ve işsizlik sorunlarının çözümlerine yönelik olarak yeterli büyüme hızlarına ulaşmayı hedeflemiştir. GOÜ sanayileşmelerini tamamlamak, tarım kesimini modernize etmek için yeterli düzeyde ekonomik büyümeyi sağlamayı amaçlamıştır. Bir ekonomi içerisinde kalkınma sorunun çözümü için üretim, yatırım ve tasarrufların artması gerekli tutulmuştur. Bu nedenle maliye politikaları uygulanırken sırasıyla, tasarruf, üretim ve yatırımları teşvik etmesi gerekmiştir. Maliye politikası, kalkınmanın finansmanını da sağlama özelliği taşımıştır.

Gelir dağılımının düzenlenmesi, serbest piyasa sistemine bırakılmayacak kadar önemli bir konu olarak kabul edilmiştir. Çünkü gelir dağılımının düzenlenmesi amacı, sosyal adaleti sağlamak olduğundan, doğrudan kamu müdahalesi gerektirmiştir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomisindeki yapısal dengesizlikler sonucunda gelir ve kaynak dağılımında kişiler arasında büyük dengesizlikler söz konusu olmuştur. Devlet kamu harcamalarını ve kamu gelirlerini kullanarak gelir dağılımındaki dengesizlikleri gidermeyi

⁸⁷ Hüseyin Gökçe, Türkiye’de Sağlık Hizmetlerine Yönelik Maliye Politikalarının Etkinliği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 16.

⁸⁸ Özhan Uluatam, *Kamu Maliyesi*, 6. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 1999, s. 232–233.

⁸⁹ Abdunnur Yıldız, 1990’larda Yeni Liberal Maliye Politikaları: Kuram ve Türkiye, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 89.

amaçlamıştır. Devlet kaynak kullanımını ve gelir dağılımını düzeltmesi için kullanacağı araçlardan birincisi kamu gelirleridir ve kamu gelirleri içerisinde önemli bir yer tutan kalem ise vergiler olarak kabul edilmiştir⁹⁰. Kamu gelirleri, kamu kuruluşları ve devletlerin kamu harcamalarını karşılayabilmek amacıyla vergiler yoluyla gerekse de özel mülk ve teşebbüsleri dolayısıyla elde ettikleri bütün değerleri ele almıştır. Kamu gelirleri içerisine, vergiler, harçlar, resimler, şerefiyeler, para fiskal gelirler, mali tekeller, para cezaları, fon gelirleri, emlak ve teşebbüs gelirleri, para basımları ve borçlanmalardan oluşmaktadır.

Vergiler, siyasi otoriteler tarafından kamu harcamalarının karşılanmasını sağlayan en önemli araç olarak kabul edilmiştir. Vergi politikalarının amacı, sadece toplumsal mal ve hizmetlerinin karşılanabilmesi için gerekli finansman sağlamak değil aynı zamanda ekonomi içerisindeki üretim kapasitesinin genişlemesi ve verimliliğin artmasına da katkı sağladığı kabul edilmiştir⁹¹. Devletler ve diğer kamu kuruluşları, normal gelirlerinin yanında gerektiği zamanlarda borçlanma yoluyla ayrı ek kaynaklar elde edebilmişlerdir

⁹⁰ Abdunnur Yıldız, 1990'larda Yeni..., s. 98.

⁹¹ Hüseyin Gökçe, Türkiye'de Sağlık..., s. 59.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE EKONOMİK KRİZLER VE MALİYE POLİTİKALARI

Bu bölümde 1980-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisi, uygulanan maliye politikaları ve maliye politikalarının sonuçları ele alınmıştır.

1. 1980 Öncesi Dönemde Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllara kadar ithal ikamesine dayanan bir siyasi yapı içerisinde yönetilmiştir. Bunun yanında ekonomik yapısı korumacı bir dış ticaret rejimi, sıkı denetim, fiyat denetim mekanizması, sabit kur sistemine dayalı bir döviz rejimi ve çoğu zaman negatif faiz uygulayan bir piyasa modeli kullanılmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1980 öncesinde farklı yapılarda ekonomik krizler yaşanmıştır. Birinci bölümde kendi dışındaki gelişmelere bağlı olarak yaşanan krizleri ele alırsak, 1929 Büyük Dünya Krizi, II. Dünya Savaşı, Körfez Savaşı, Asya-Rusya krizleridir. Diğer bir bölüm ise ekonomik politika hatalarından kaynaklanan krizler olarak yaşanmıştır. 1958 krizi ve devalüasyonu, 1979 krizi ve 1980 devalüasyonu, 1994 krizi ve devalüasyonu, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizi olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin kendi başına yaşadığı ekonomik krizlerin hemen hepsinin sonunda TL önemli ölçüde değer kaybettiği görülmüştür⁹².

Bu durumu düzeltebilmek için, 1978 ve 1979'da TL'nin devalüe edilmesi, temel mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükseltilmesi, faiz oranlarının artırılması, dış borç ve kredi olanaklarının yaratılması vb. istikrar politikası önlemleri alınmıştır. Bu önlemlerle dış ticaret açığının nispi olarak düzenlenmiş fakat enflasyon oranının daha fazla yükselmesine

⁹² Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans...*, s. 70.

neden olmuştur. Bu önlemler kalıcı çözüm üretmediği için, daha köklü önlemler alınması için Ocak 1980 istikrar politikaları önlemleri alınmıştır⁹³.

Tablo 2.1: Türkiye’yi Etkileyen Krizlerin Kronolojik Sırası

1929–31	Büyük Dünya Depresyonu sürecinde düşüşe uğrayan tarım ürünleri fiyatları ve aleyhe dönen dış ticaret hadleri, daralan ihracat pazarları ve kredi olanakları,
1954	Kore Savaşı’nın bitmesiyle dünyada çöken hammadde ve tarım ürünleri fiyatları, aleyhe dönen dış ticaret hadlerinin devamlılık göstermesi,
1958	ABD’nin durgunluğa girmesi, Avrupa Ekonomik Topluluğu paralarının Konvertibiliteye geçmesi ve Roma Anlaşmasının yürürlüğe girmesinin yarattığı pazar daraltıcı etki,
1968	Doların altın değerinin, 1 ons eşit 35 Dolarla kalmayacağını anlaşarak, Dolar aleyhine spekülasyona giderek şiddetlenmesi,
1974	Birinci petrol krizinin patlamasıyla dış ticaret hadlerinin şiddetle aleyhe dönmesi, Alman markı ve İsveç frankının Dolara karşı hızla değer kazandırması
1978	“Petro-Dolarları dolaşıma döndürme” politikasının yarattığı aşırı kısa vadeli borçlanmanın, Türkiye ile birlikte bazı gelişmekte olan ülkeleri (Arjantin, Zaire ,Peru gibi) krize götürmesi, uluslar arası bankaların GOÜ’ ye kredileri kısarken , faizleri yükseltmeleri
1979–80	Petrol fiyatlarının tekrar reel sıçramaya geçmesi, ABD’de para arzı kısılmasının dünya reel faiz hadlerini katlayarak artırması, tarım ürünleri fiyatlarının tekrar düşüşe geçmesi
1982	Büyük borçlu Latin Amerika ülkelerinin borçlarını ödeyemez duruma düşmesiyle “büyük borç krizi” nin patlaması, reel faiz hadlerinin tekrar yükselmesi,
1987	Kasım aylarından New York borsasının çökmesi, banka iflaslarına neden olmuştur
1987–91	Bu yılları arasında ABD ekonomisinin durgunluğa girmesine neden olmuştur
1990	Tokyo borsası çökmüş, Japonya’da finansal kırılganlığın ortaya çıkması ve uzun süreli durgunluk – deflasyon sürecinin yaşanması,
1990–91	Tokyo borsası çökmüş, Japonya’da finansal kırılganlığın ortaya çıkması ve

⁹³ Beyhan Ataç, *Maliye Politikası...*, s. 224.

	uzun süreli durgunluk – deflasyon sürecinin yaşanması,
1992–93	Avrupa paraları aleyhine yaratılan spekülasyonlar sonucu Türkiye ‘ye rakip ülkeler paralarının devalüasyonu, ABD’ye sermaye kaçıışı, ABD’de hızlı büyüme yaşanırken, AB’de yavaş büyüme yaşanması, Doların değerlenmesi
1994	Meksika krizinin başlaması ve bu krizin Brezilya ve Arjantin’in takip etmesi, bu ülke paraların ve Çin parası Yuan’ın devalüasyonu, GOÜ pazarlarında sermaye kaçıışı yaşanması,
1997–99	Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde kriz, GOÜ’lerden sermaye kaçıışı, bu ülkelere yatırımcı olan Japonya’yı krizin tehdit etmesi, petrol fiyatlarını çöküşü, ülke paralarının büyük çaplı devalüasyonu, dünya pazarının daralması
1998	Asya Krizinin Rusya’ya sıçraması ve Rusya’nın moratoryum ilanı, bölgeden sermaye kaçıışı ve kredi faizlerinin artışı, ruble’nin devalüasyonu, Rusya pazarını daralması
2000	Dünya petrol fiyatlarının katlanarak artması, ABD’de Nasdaq’da çöküşün başlaması, ABD’de durgunluğun başlaması ve sermaye kaçıışları,
2001	Arjantin krizi ve Latin Amerika’ya yayılması, ABD’de 11 Eylül terörünün yaşanması, savaş göstergelerinin ortaya çıkışı ve Nasdaq’daki çöküşün diğer hisselerle de yayılması, ABD ‘de büyük şirket iflasların yaşanması, yolsuzlukların patlak vermesi ve durgunluğun yaşanması,
2008	Küresel Kriz

Kaynak: Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler*, Avıcıoğlu Basım Yayın, İstanbul 2009, s.108-110

Bu tabloda 1980 öncesi döneme bakıldığında, 1929–1931 yılları arasında Cumhuriyetin ilk yılları olması nedeniyle devlet ekonomik yapı üzerinde daha müdahaleci olarak hareket etmiştir. 1938–1950 en büyük olumsuzluk II. Dünya savaşının yaşanmış olmasıdır. Ekonomi üzerinde uygulanacak politikalarda temel belirleyicisi savaş olmuştur. Bu dönemde savaş harcamalarının artması finansman kaynaklarının yeterli olmaması nedeniyle açık finansmana başvurulmuştur. Enflasyonun yıkıcı etkisi bu dönemde görülmüştür. Savaş döneminde gelir elde etmek için uygulanan Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Savaş sonrası dönemde, özellikle dış yardım ve kredilerle kamu harcamalarının büyük bir kısmının altyapı ve devlet yatırımlarına dönüştürülmesi mümkün iken bu gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle bu yıllar

kaybedilmiş yıllar olarak adlandırılmıştır⁹⁴. 1950 yılından itibaren ekonomik gelişme için büyük hamleler yaparken aynı zamanda bazı problemlerin yaşandığı bir dönem olarak gerçekleşmiştir. Türk tarımında modernleşme yaşanırken ülkenin sanayi tabanı hızla genişlemiştir. Bu gelişmelerin sağlanabilmesi için finansmana ihtiyaç duyulmuştur. Fakat yeterli kaynak bulunamaması 1951’de ilk finansman açığının yaşanmasına neden olmuştur⁹⁵. 1950’li yıllarından sonra yaşanan ekonomik sorunlar, 1963 yılına planlı kalkınma dönemi oluşturulmuştur. Fakat beklenen sonuca ulaşamamıştır. 1979-1980 yılları arasında ekonomik çöküş yaşanmıştır. Ekonomi yeni bir krize yani 1980 ekonomik krizine sürüklenmiştir.

2. 1980–2008 Döneminde Türkiye Ekonomisi Ve Uygulanan Maliye Politikaları

1970’lerin iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikameci yapısı, aşırı değerli döviz kuru ve koruma rantlarından beslenen bir sermaye birikimine dayanırken, 1980’lerin dışa açılım modeli, ihracat teşviklerinin olanak sağladığı rantlardan ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesinden kaynaklanan iktisadi bir artış ile beslendiği görülmüştür. 1989 sonrası uluslararası sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Bu “yeni popülizm” dalgasının maliyeti çok ağır olmuştur. Dış şoklara karşı yeterli döviz ve para politikalarının olmaması ulusal ekonominin finansal krizlere sürüklenmesine neden olmuştur⁹⁶.

2.1 1980 Ekonomik Krizi ve 24 Ocak 1980 Kararlarının Gelişim Süreci

Aslında 1980 başlarında dünyada liberalleşme hareketi başlamıştır. Bu akımın başlatılmasında İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Reagan hükümetleri tarafından uygulan Friedmancı ve monetarist politikaların önemli bir uygulama alanı bulmuştur. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar yeni sanayileşmekte olan ülkelere liberal politikalar önerilmiştir. Ülkeler gerekli alt yapıyı oluşturmadan, makroekonomik dengeleri kurmadan dış mali yapılara açılmaları mali kriz yaşamalarına neden olmuştur⁹⁷.

⁹⁴ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 76.

⁹⁵ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 101.

⁹⁶ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, 10. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 54–55.

⁹⁷ Halil Seyidoğlu, “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003, s. 147.

2.1.1 24 Ocak Kararlarının Nedenleri

1980 yılı başından itibaren biriken sorunlar 24–25 Ocak istikrar politikalarının alınış nedeniyle ilgili bazı fikirler vermektedir⁹⁸;

- Gecikme Sorunu; Ekonomik politika kararların alınmasında ve uygulamadaki hatalar, eksiklikler ve gecikmeler,

- Enflasyon Sorunu; 1980’li yıllar itibarıyla enflasyon oranları sürekli artmıştır.

- Kapasite Kullanım Oranlarının Düşüklüğü: Petrol, ulaşım ve enerji yetersizliği, ithal girdilerin yeterli olmaması bunun yanında finansman sıkıntısı kapasite kullanımı eksikliğine neden olmaktadır.

- İhracat Durgunlaşması; İthalatın yeteri kadar yapılamaması nedeniyle, ihracatın yapılamaması,

- Yurtiçi Tasarrufların Azalması; 1980’li yıllardan itibaren ülke içinde tasarrufların azalması nedeniyle, yatırımların yapılmamasına neden olmuştur,

- Kısa Vadeli Dış Borç Yükünün Ağırlaşması Sorunu: 1980’li yıllardan itibaren borç sorunu artmıştır. Dış borcun genelde kısa vadeli olması bu sorunun en kısa zamanda aşılması gerektiğini göstermiştir.

- İçte Dönük İthal İkamesi Tipi Endüstrileşmenin Döviz Darboğazına Neden Olması Sorun; Bu dönemde yurtiçine dönük ithal ikamesi tipi endüstrileşme uygulanmaktaydı. Fakat yeni kurulan sanayilerde gerekli teçhizat, makine, hammadde ve yarı mamul ithal edilmesi nedeniyle döviz darboğazına neden olmuştur.

Ekonominin giderek darboğazın içine girmesi 24 Ocak kararlarının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Ülke içinde tasarrufların azalması buna bağlı olarak yatırımların azalması, ihracatın ithalata bağlı olması, üretimin durmasına neden olmuştur.

2.1.2 24 Ocak Kararlarının Kapsamında Alınan Ekonomik Önlemler

24 Ocak 1980 İktisadi İstikrar kararlarıyla yeni bir döneme girmiştir. Bu değişikliklerle dış ticaret liberalleşmiştir. Bununla birlikte Kambiyo mevzuatı serbestleştirilmiştir. 1989 yılında çıkartılan 32 sayılı karar ile bu alanda ilerleme

⁹⁸ İlker Parasız, *Enflasyon Kriz...*, s. 333.

sağlanmıştır. Bu karar ile menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası araçlarının yurda giriş ve çıkışları, Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışından ayni ve nakdi kredi temin etmeleri (bu kredileri bankalar ve özel finans kuruluşları aracılığıyla kullanma koşuluyla) serbest bırakılmıştır. Aynı şekilde, Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışında veya serbest bölgelerde yatırım yapmaları, ticari faaliyette bulunmaları, özel şirket kurmaları, ayni ve nakdi sermayeyi yurt dışına ihraç etmeleri serbest hale getirilmiştir⁹⁹. 24 Ocak kararlarıyla Türk ekonomisi dışa açılmıştır.

Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren devletin ekonomideki müdahalesinin azaltılmış ve serbest piyasa ekonomisin işlerlik kazandığı bir politika uygulanmıştır. Piyasalara direk kontrol sistemi olan “fiyat kontrol komitesi kaldırılarak”, piyasada fiyatların arz ve talebe göre belirlenmesi hedeflenmiştir. 24 Ocak kararları ile IMF tipi ortodoks istikrar politikaları uygulanmıştır. 24 Ocak 1980 istikrar politikaları ile serbest piyasa sistemi hedeflenmiştir. Bu kararlarla birlikte ithal ikameci sanayileşmeden, ihracata dönük sanayileşme modeli benimsenmiştir. Serbest piyasa sistemiyle, yurtiçi piyasadaki şirketlerin dış piyasada rekabet gücünü artırmak ve buna bağlı olarak ihracata olan teşvik politikalarının artırılması hedeflenmiştir. Bu politikalarla döviz ve enerji probleminin aşılması amaçlanmıştır¹⁰⁰. 24 Ocak Kararları ile serbest piyasa sisteminin oluşturulması, ihracatı artırarak ekonomideki dengeyi sağlamak ve yurtiçindeki sanayinin gelişmesi ve gelişerek yurtdışındaki firmalarla rekabet edebilir hale gelebilmesi hedeflenmiştir.

24 Ocak kararlarıyla “kemer sıkma” ve Türkiye’yi “serbest piyasa düzenine” ulaştırma amaçlanmıştır. 24 Ocak kararları enflasyonu kontrol altına almak, yurtiçi arz-talep dengesini sağlamak, dışarıda ödemeler dengesini sağlamak hedeflenmiştir. Bu amaçlara ulaşırken bazı köklü düzenlemeler yapılmıştır¹⁰¹.

- İç pazara dönük olarak ithal ikamesi yerine ihracata yönelik sanayileşme modeli benimsenmiştir.

- Aşırı değerlendirilmiş kur yerine gerçekçi kur politikası benimsenmiştir.

⁹⁹ Halil Seyidoğlu, “Uluslararası Mali ...”, s. 145.

¹⁰⁰ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler Kronolojik...*, s. 110.

¹⁰¹ Melek Öğüç, Buket Köşkeroglu, Nariman Shahsuvarov, 24 Ocak 1980 Kararları. <<http://ipsalamyotrakya.edu.tr/arsiv/senem/24ocakkararlar.pdf>>(05.04.2011)

- Faiz hadlerine devlet müdahalesi yapmaması ve piyasadaki fon arz ve talebinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

- İç talebi ve enflasyonu yüksek faiz yanı sıra sınırlı kredi politikasının bir araç olarak kullanılması amaçlanmıştır.

- Fiyat denetiminin yapılmaması, fiyatın piyasadaki arz ve talebe göre belirlenmesi hedeflenmiştir.

- Kamu İktisadi Teşebbüslerde (KİT) büyük değişiklik yaparak kar sağlayan kurumlar haline getirilmesi amaçlanmıştır.

- Bütçe denkliğini sağlayabilmek için kamu harcamalarının azaltılması ve vergi reformları yapılması kararı alınmıştır.

- Kamu kesimince üretilen mallar üzerindeki sübvansiyonların azaltılması kararı alınmıştır.

- Yabancı sermayeyi çekebilmek için yeni politikalar uygulanması ayrıca devlet tekelindeki bazı üretim alanların yerli ve yabancı özel sermaye açılması kararı alınmıştır.

24 Ocak kararları düşük ücret, yüksek kur, yüksek faiz ve ihracatı teşvik temellerini dayanılarak oluşturulmuştur. Yüksek kur politikası ile yurtiçi üretimin dışa açılarak, rekabet edebilir hale getirmek ve ihracatın artırılıp ithalatın azaltılmasını sağlamak amaçlanmıştır. Yüksek faiz politikası ile de tasarrufların artırılması tüketimi kısarak piyasadaki enflasyon oranının azaltılması varsayımına dayandırılmıştır. 1981 yılından itibaren kontrollü dalgalı kur sistemine geçiş yapılmıştır. Bu dönemde ithalat yasakları azaltılmış, ihracat karşılığında ithalat kolaylığı sağlanmış ve döviz bulundurma yasağı kaldırılmıştır. Çalışan kesim, fiyatların piyasaya şartlarında belirlenmesi sonucu 24 Ocak kararlarından olumsuz yönde etkilenmiştir. Ücretlerin düşük tutulması nitelikli işgücünün yurtdışına kaçmasına neden olmuştur. Yüksek faiz emek yoğun üretimi teşvik edilmesi, firmaların teknolojik gelişmenin ve rekabet gücünün artmasını engellemiştir¹⁰².

2.1.2.1 1980–1983 Dönemi: Askeri Rejim Dönemi

Askeri yönetim, siyasal yönelimlerinde sergilediği tutucu baskılarını, ekonomik alanlarda yayma eğiliminde bulunmuştur. 12 Eylül askeri yönetimi sermayenin gelişmesi

¹⁰² Meliha Ener, Esra Siverekli, *Küreselleşen Dünyada...*, s. 105.

için işgücü piyasasını, askeri denetim altında tutmayı tercih etmiştir. Bu yönelimler neticesinde sendikal faaliyetler askıya alınmış, grev yasağı getirilmiş, ücret görüşmeleri toplu iş görüşmeleri yönteminden uzaklaştırılmıştır. TL'nin hâkim olduğu bir piyasa sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Aslında ilk bakıldığında katı tedbirler gibi görülen bu uygulamalar, o dönemin ekonomisinin düzeltilmesi için gerekli görülmüştür. Askeri yönetimde bu kararların hayata geçirilmesinde karşılaşılabilecek zorlukları ortadan kaldırmak için kendince gerekli önlemler almıştır.

Bu yönetim tarzının uygulandığı ara rejim döneminde ilk önce alınan tedbir kur politikalarının düzenlenmesi olmuştur. 1980'de devalüasyon uygulanmış ve ardından günlük kur ayarlamasına gidilmiştir. Döviz kuru enflasyonun üzerinde seyrettiği için, ileriki yıllarda TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye devam etmiştir. Dövizde yaşanan bu gelişmelerin yanında ihracatı teşvike yönelik uygulamalar gündeme getirilmiştir. Bunun yanında ithalata yönelik kısıtlamaların kaldırılması savunulmuştur¹⁰³.

1982 Anayasası'nda sermaye-emek ilişkisinde, emek aleyhtarı tavır alan hükümler yer almıştır. Bunun yanı sıra askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin bir dizi yasal düzenlemeler alınarak işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınması sağlanmıştır. Bu yıllarda emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına dönük olmamıştır. Memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde, kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu gerilemeler görülmüştür. Nominal ücretlerin Yüksek Hakem Kurulu (YHK) tarafından belirlendiği bir dönemde fiyat kontrollerinin tümü 1980'i izleyen yıllarda kaldırılmıştır. 1980 yılındaki genel fiyat hareketlerinin çok üstünde gerçekleşen KİT zamlarından sonra kamu kesimi fiyat ayarlamaları genel fiyat hareketlerini izlemiştir. KİT'lerin finansal durumu bu nedenle askeri rejim yıllarında rahatlamıştır. Bu etken vergi yükünde ve tahsilâtında ılımlı düzenlemeler ile bütçe harcamalarında küçük boyutlu tasarruflarla birleşince kamu kesimi dengeleri önceki dönemlere göre 1981–1983 yıllarında düzelmesinin gerekliliği sonucunu vermiştir. Finansal sistemde serbestleşme IMF ve iş çevrelerinin desteğiyle 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasına başlanmıştır. Küçük bankaların ve mantar gibi çoğalan bankerlerin başlattığı faiz yarışı kısa bir süre sonra kontrol edilemez hale gelmiş, 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa

¹⁰³ Gülten, Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, 1. Basım, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1985, s. 383.

yaşanmıştır¹⁰⁴. Aynı zamanda bu dönem içerisinde 7 Kasım 1982’de yeni anayasa halk oylamasına sunulurken kabul edilmiştir. Böylece Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

2.1.2.2 1984–1989 Dönemi: Özal Dönemi

Özal Dönemini anlayabilmek için kurucusu olduğu Anavatan partisinin amaçlarını öncelikle incelenmelidir. 6 Kasım 1983 seçimlerini Anavatan Partisi (ANAP) kazanmış ve Turgut Özal başbakan olmuştur. Altı yıl boyunca başbakanlık görevi yapmıştır. 24 Ocak kararlarını tek başına uygulayabilecek meclis çoğunluğunu bulmuştur.

Anavatan partisinin programında belirlenen hedeflere ulaşmak için genel ilkeler belirlenmiştir¹⁰⁵;

- Tasarrufların teşviki; tasarrufların ve kaynakların verimli ve süratli bir şekilde kullanımıyla, yatırım ve üretim artışının, istihdam imkânlarının geliştirilmesi,
- Dış ödemeler dengesinin istikrarlı ve sürekli çözüme kavuşturulması, ihracat artırılarak, millî gelir içindeki payının yükseltilmesi; dış müteahhitlik, taşımacılık...
- Enflasyonun çok düşük seviyelerde tutulması, fiyat istikrarının sağlanması,
- İktisadi, mali, para ve kredi politikalarında karar bütünlüğünün sağlanması ve uygulamanın ahenk içinde yürütülmesi, olarak belirtilmiştir.

Dünyada ki ekonomik sistemlerin gelişmelerini gözlemleyen ve Türkiye’yi bu gelişmelerin gerisinde bırakmamak isteyen Özal ekonomik yapıda liberal adımlar atmak için girişimlerde bulunmuştur.

Asıl önemli gelişmeler, Özal’ın 1983 seçimleri ile iktidara gelmesinden sonra yaşanmaya başlanmıştır. Özal, artık ekonomide serbestlik zihniyetini oturtmaya çalışmıştır. Ekonomideki korumacılık ve yasakçılık eğilimlerini ortadan kaldırmak için çaba harcamıştır. Bu uygulamalarla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçmeyi hedeflemiştir. İthalat yasakları kaldırılarak dış ticaret serbest hale getirilmiştir. Bu dönemde ithalattan alınan gümrük vergileri azaltılmıştır. Devlet harcamalarını daha çok alt yapı çalışmalarına yönlendirilmiştir. Katma Değer Vergisi (KDV) uygulamasına geçilmiş, Türk Parasını

¹⁰⁴Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*, 7. Basım, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 151.

¹⁰⁵ Partiler ve Programları, Anavatan Partisi.

<<http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>>(15.12.2011).

Koruma Kanunu kaldırılmış, özelleştirme konusu özel bir önem verilerek hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Özal, hizmet sektörüne verilen önemin artırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Vergileme konusuna da yer veren Özal vergilerin az, basit ve kolay anlaşılabilir, adil, ödeyebilme gücüne dayanan ve israfı önleyici tarzda olması gerektiğini savunmuştur. Devletin ticari ve sanayi alanına girmemesi esas olarak kabul edilmiştir. Devletin ekonomik alandaki rolünü bu şekilde tanımlayan Özal, hedeflediği ekonomik sistemin temel yapı taşları olarak da kişisel işletmeler, kooperatif ve şirketleri saymıştır. Esas olanın devletin dışında kişilerin elinde yer alan sermayenin en verimli yatırımlara yönlendirilmesi ve yetersiz kaldığı noktalarda devletin teşvik eden rolünü üstlenmesi olarak savunulmuştur¹⁰⁶.

2.1.2.3 4 Şubat 1988 ve 1989 Kararları

1984 yılından sonra Özal'ın ülkeyi tek başına yönetmesi ekonomideki genel durumu olumlu yönde etkilemiştir. Fakat bu dönemde yaşanan işsizlik, enflasyon ve gelir dağılımında yaşanan olumsuzluklar büyük problemler yaşanmasına neden olmuştur. Likidite fazlasının mali piyasalarda yaratmış olduğu dengesizliği gidermek amacıyla 4 Şubat 1988 kararları alınmıştır.

4 Şubat 1988 kararları ile dövize karşı oluşmuş aşırı talebi gidermek ve TL'ye olan talebi artırmak hedeflemiştir. Bu hedeflere ulaşabilmek için, Merkez Bankası'na zorunlu döviz devri uygulaması devreye sokulmuş, mevduat munzam karşılıkları artırılmıştır. Bu uygulama mevduat faizlerinin artmasına yol açmıştır. Ekonomik durgunluğa girilmiş, enflasyon artmış ve büyüme %1 seviyesine düşmüştür. 4 Şubat kararları döviz rezervleri üzerinde olumlu etkisini hızla göstermiştir. Mevduat faiz oranlarını yükselmiş ayrıca resmi mevduat dışındaki mevduat türlerine uygulanacak faiz oranları bankalar tarafından belirlenmek üzere serbest bırakılmıştır¹⁰⁷.

1989 Türkiye'sinde, işgücü pazarlarında emeğin artan ücret talepleri, yeni seçim dönemiyle birlikte yükselen “yeni popülizm” dalgasının kamu kesiminde getirdiği ek yükler, daralan ihracat pazarları ve süregelen enflasyonist beklentilerin yarattığı belirsizlik ortamı ile birikim ve büyümenin finansmanını artık kendi iç tasarruflarıyla

¹⁰⁶Partiler ve Programları, Anavatan Partisi.

<<http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>>(19.12.2011).

¹⁰⁷ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 172-173.

sürdüremeyeceği görünmüştür. 1989 finansal serbestleştirme dönüşümü bu şartlar altında gerçekleşmiştir. Ve bir önceki dönemden çok daha farklı dinamikler gündeme getirmiştir. Bu dönemde iki yeni unsur veri olarak kabul edilmiştir. Bunlar ücret maliyetlerinin artışı ve toplumsal-siyasal yaşamda “yeni popülizm dalgası”dır. Devlet değişen yapısal unsurlar karşısında daha aktif ve düzenleyici rol üstlenmiştir. Bu amaçla, kamunun ürettiği çoğunlukla ara mal ve girdilerin fiyatlarını düşük tutarak, nihai mal üreticisi olan özel sanayilere kaynak transferi yapılmasını amaçlamıştır. Özel sermaye, ücret artışlarını özellikle kamu kesiminde üretilen gidilerin fiyatlarındaki gerilemeyle dengeleyebilmiştir. Bu sürecin kamu işletmeciliğine maliyeti ise kamuoyuna “verimsiz çalışan KİT sisteminin çöküşü” olarak duyurulmuştur¹⁰⁸.

Devletin iktisadi müdahalelerini sürdürmesine yol açan ikinci önlem mekanizması, iç borçlanma senetleri ile sürdürülen maliye ve faiz politikalarıdır. Ancak, bu politikalar konvertibiliteye açılan TL üzerine olan döviz ikamesi tehditleriyle birleşerek, ulusal ekonominin daha yüksek reel faiz ve aşırı değerli TL-döviz kuru içeren bir fasit daireye hapsolmasına neden olmuştur. Fasit daire, yüksek reel yurtiçi faizler, aşırı değerli TL/döviz kuru ithalatın ve dolayısıyla cari işlemler açıklarının artmasına neden olmuştur. Ancak biryandan da ucuzlayan girdi ve hammadde ithalatı sayesinde yatırım talebinde olumlu etkiye bulunmuştur. Fakat buradaki olumlu durum, kredi faiz maliyetlerinde artış ile sınırlandırılmıştır. Bu karşıt süreçlerin genel sonucu da yurtiçi yatırım talebinde istikrarsızlık ve belirsizlik hâli olmuştur. Yükselen reel faiz baskısı bir yandan kredi maliyetleri aracılığıyla enflasyonist baskıların yoğunlaşmasına ve finansal piyasalarda kısa dönemli ve spekülâtif nitelikli tasarruf eğilimlerin güçlenmesine neden olmuştur¹⁰⁹.

1989 yılında alınan bir önemli karar ise “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararın” yürürlüğe girmesiyle gerçekleşmiştir. Alınan karar ile TL konvertible bir para durumuna getirilmek istenmiştir. Ve kambiyo düzenlemelerinin içerdiği kısıtlamalar büyük ölçüde yumuşatılmıştır¹¹⁰. Bu uygulama ile TL'nin değerini korumak amaçlanmıştır.

¹⁰⁸ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde...*, s. 60-61.

¹⁰⁹ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde ...*, s. 60-61.

¹¹⁰ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 172-173.

2.1.3 24 Ocak Kararlarında Maliye Politikalarının Rolü

1980–1983 yılları arasında kamu harcamaları, vergiler ve borçlanma politikalarıyla ekonomik yapı içerisindeki olumsuzlukların giderilmesi amaçlanmıştır.

2.1.3.1 1980–1983 Dönemi

Bu dönemde askeri hükümet, ekonomideki karaborsa ve kuyrukların kaldırılması için çalışmalar yapmıştır. Ücret, maaş ve taban fiyatların sabit tutulması ve enflasyonun düşürülmesi amaçlanmıştır.

24 Ocak Kararlarının başarısız olduğu bir nokta faiz politikaları sisteminde görülmüştür. Faizler serbest bırakılmıştır. Ve resmileşen tefeciler, yeni bankerler ve bankalar arasındaki faiz yarışının olumsuz sonuçları 1981 sonu, 1982 başında ortaya çıkmıştır. Ayrıca sıkı para politikasının yanında faizlerin serbest bırakılmasıyla faizler sürekli tırmanmaya başlamıştır. Reel faizler %15-17 arasında yükselmiştir. Yüksek faizlerle borçlanmak zorunda kalan küçük firmalar piyasadan çekilmeye başlamıştır. Bu durum küçük çaplı bir krizin yaşanmasına neden olmuştur¹¹¹. Bu olumsuzlukların giderilebilmesi amacıyla maliye politikaları uygulanmıştır.

2.1.3.2 1980–1983 Döneminde Uygulanan Kamu Harcamaları Politikası

24 Ocak 1980 istikrar programı ile birlikte cari işlemler azaltılması, yatırım harcamalarının artırılması, transfer harcamalarının ise azaltılması yönünde kararlar alınmıştır. Bu istikrar politikalarındaki temel amaç kamu harcamalarının azaltılması, piyasanın uzun dönemde piyasa şartlarına göre dengeye gelmesi ve enflasyonun düşürülmesi olmuştur.

Tablo 2.2: 1980–1983 Dönemi Kamu Harcamaları Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	1980	1981	1982(1)	1983
Harcamalar/GSYH	15,3	14,3	11,4	14,0
Faiz Dışı Har./GSYH	14,9	13,6	10,7	12,8
Cari/GSYH	7,0	6,0	5,1	5,7
Yatırım /GSYH	2,6	2,9	2,4	2,5
Transfer/GSYH	5,7	5,4	3,9	5,7

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950-2010

(1) 1982 yılı 10 aylıktır

¹¹¹ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye Ekonomisi...*, s. 164-165.

1980 kararlarıyla kamu harcamalarının düşürülmesi amaçlanmıştır. Tablo 2,2’de kamu harcamalarının GSYH’ya oranı 1980 yılında %15,3 iken 1981 yılında %14,3 ve 1982 yılında ise %11,4 olarak gerçekleşmiştir. İstikrar politikaları ile cari harcamaların ve transfer harcamalarının azaltılması ve yatırım harcamaların sadece alt yapı yatırımlarıyla sınırlı tutulması hedeflemiştir. 1983 yılına kadar bu hedeflere ulaşıldığı görülmüştür. Düşüşler uzun vadeye yayılamamıştır. 1983 yılında ise harcamalarda tekrar artış olmuştur. Cari harcamaların GSYH’ya oranı 1980–1983 yılları arasında %7,0–%5,7 düşerek, amaçlanan hedefler sağlanmıştır. 1980 kararlarında yatırım harcamalarında sürekli bir artış sağlanmak istenmiştir. 1980–1983 yıllarında en yüksek yatırım harcamaları 1981 yılında %2,9 olarak gerçekleşmiştir. Transfer harcamalarının azaltılması hedeflenirken 1980 ve 1983 yıllarında sabit kalarak %5,7 olarak gerçekleşmiştir.

2.1.3.3 1980–1983 Döneminde Uygulanan Vergi Politikası

24 Ocak 1980 istikrar politikalarıyla enflasyonun düşürülmesi, üretimin, tasarrufların ve yatırımların artırılması amaçlanmıştır. Bu hedeflere ulaşmak için maliye politikaları önerilmiştir. Kamu harcamalarını kısarken, vergi harcamalarının artırılması hedeflenmiştir. Özel tasarruflarının ve yatırımların artırılması istenmiştir.

Bu amaçla ilk olarak vergi dilimi oranının %10’dan %40’a çıkartılmıştır. Ve diğer vergi oranlarında da artışlar yapılmıştır. Vergi sistemi içerisinde yer alan vergi istisnaları ve muafiyetlerin kapsamı daraltılmış, gelir vergisinde “peşin vergi sistemi” getirilmiştir. Kurumlar vergisinde finansman fonu gibi teşvik önlemlerine yer verilmiştir. Uzun dönemde vergi oranlarının düşürülmesi, kısa dönemde ise vergi gelirlerini artırmaya yönelik düzenlemeler hedeflenmiştir. Bu yapılan düzenlemelerle birlikte ücretlilerin vergi yükünü azaltmak, vergi kaybının yoğun olduğu orta ve küçük ölçekli işletmelerin vergi yükünün artırmak amaçlanmıştır. Ayrıca defter ve belge düzeni, vergi uyumsuzluklarının düzenlenmesi üzerinde çalışmalar yapılması kararı alınmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle, sistem içerisindeki vergi sayısının azaltılması, vergilerin daha anlaşılabilir olması, vergi tahsilâtlarının artırılması ve vergi adaletinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir¹¹². Amaçlanan bu uygulamalarla vergi kayıplarının engellenmesi amaçlanmıştır.

¹¹² Partiler ve Programları, Anavatan Partisi.

<<http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>>(15.12.2011)

¹¹² Mustafa Sakal, *Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıklarının ve Borçlanmanın Sürdürüle Birliği*, 1. Basım, Gazi Kitabevi, Ankara 2003, s. 212–213.

Tablo 2.3: 1980–1983 Dönemi Vergi Gelirleri Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	1980	1981	1982	1983
Vergi Gelirleri/GSYH	10,8	11,2	9,3	10,1
Dolaysız Vergiler/GSYH	6,7	6,9	5,6	5,6
Dolaylı Vergiler/GSYH	4,1	4,3	3,7	4,5

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950-2010

(1)1982 yılı 10 aylıktır

İstikrar politikası ile kamu harcamaları azaltırken vergi gelirlerinin artırma politikası uygulanmıştır. Fakat vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı 1981 yılında %11,2'ye yükselirken,1982 yılında %9,3'e düşmüştür. 1983 yılında %1'lik bir artışla %10,3 yükselmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarının vergi gelirleri üzerinde 1981 yılında bir artış sağlarken uzun vadede vergi gelirlerinde artış sağlanamadığı görülmüştür.

2.1.3.4 1980–1983 Döneminde Uygulanan Borçlanma Politikası

1980 öncesi dönemde borçlanma işlemleri KİT, Merkez Bankası ve Hazine Bankası aracılığıyla işlemler yapılmıştır. Alınan tedbirler KİT'lere yönelik olarak gerçekleşmiştir. KİT'lerin finansmanı, görev ve zararlarının kapatılması amaçlanmıştır. Alınan bu kararların asıl amacı kamu finansman dengesi ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılması hedeflenmiştir. Bu amaçla alınan borçlanma politikaları¹¹³;

- Döviz karşılığı olan talebin engellenmesi,
- TL'ye olan talebin artırılmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bunlar:
- Faizler üzerindeki baskı azaltılarak mevduatlar üzerindeki faiz oranlarının artırılması.

-Munzam karşılık oranları ve genel dispoñibilite oranları yükseltilmiştir.

-TL cinsinden ifade edilen mali araçların getirisi yükselmiştir.

-Paranın bu mali araçlar dışındaki alternatif alanlara kayması engellendiği için döviz piyasasındaki dengesizlikler giderilmesi

¹¹³ Mustafa Sakal, *Türkiye'de Mali...*, s. 214.

Tablo 2.4: 1980–1983 Dönemi Kamu Kesimi Borçlanma Değişkenlerinin GSYH’ya Oranı(%)

	1980	1981	1982(1)	1983
Dış Borçlanma(Net)/GSYH	0,3	0,2	-0,1	-0,5
İç Borçlanma(Net)/GSYH	1,9	0,1	1,3	1,4

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950–2010
(1) 1982 on yıllıktır

1980 kararları kamu kesimi borçlanma değerleri üzerinde başarılı olmuştur. Ve 1981 yılından itibaren kamu kesimi borçlanmasında düşüşler yaşanmıştır. Dış borçlanmanın GSYH’ya oranı 1982 yılından itibaren eksilere düşmüştür. 1981 yılında dış borçlanmanın GSYH’ya oranı %0,2, 1982 yılında ise %-0,1 olarak gerçekleşmiştir. İç borçlanma değerlerinde de düşüşün devamlılığı sağlanamamıştır. 1980 yılında Kamu kesimi iç borçlanmanın GSYH’ya oranı %1,9 iken 1981 yılında ise %0,1 düşmüştür. Fakat 1982 ve 1983 yıllarında iç borçlanma oranlarında artış yaşanmıştır.

2.1.4 1984–1989 Dönemi

1983 yılında Turgut Özal’ın üstlendiği Anavatan Partisinin iktidara gelmesi ve öngörülen politikaların uygulanmasından dolayı bu dönem “Özal yılları” yâda “80’li yıllar” olarak adlandırılmıştır. Turgut Özal, görev süresi dolan Kenan Evren yerine 1989 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar bu dönem devam etmiştir.

2.1.4.1 1984–1989 Döneminde Uygulanan Kamu Harcamaları Politikası

Özal döneminde, kamu harcamalarında artışlar görülmüştür. Devlet harcamaları daha çok hizmet, altyapı, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarında yoğunlaşmıştır. Kamu harcamalarının artması, devletin borç yükünü artırırken, bütçe açıklarına neden olmuştur. Vatandaşlardan, yabancı ülke ve kuruluşlarından alınan kısa süreli bir ekonomik rahatlama yaratmakla birlikte, uzun dönemde gelirlerin önemli bir kısmının faiz ödemeleri için ayrılmıştır. Hükümetçe, bütçe açıkları borçlanma veya para basarak karşılama yoluna gidilmiştir. Borç ve faiz kısır döngüsünü bir türlü kıramamıştır. Bu uygulamalar, enflasyonu artırmıştır¹¹⁴. Kamu harcamaları kamu gelirleriyle karşılanamayınca bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur.

¹¹⁴ TÜSİAD, “TUSİAD Ekonomik Araştırmalar 1988”, TÜSİAD Yayınları, İstanbul 1989, s. 41.

Bu dönemde ekonominin büyümesini (kişi başına reel GSMH artışı) sağlamak, tarımda kendi kendine yeterli duruma gelebilmek, sanayileşmek, kendi finans kesimini sağlamlaştırmak, özel girişimcileri desteklemek, gelir bölüşümünü düzenleyerek iç pazarı genişletmek, demokratik bir sosyal devlet kurumları yaratmak ekonominin temel hedeflerini oluşturmuştur¹¹⁵.

Uygulanan bu politikaların bir sonucu olarak, devletin ekonomideki rolü ve fonksiyonları genişlemiş, toplam ekonomik ve mali kaynakların önemli bir bölümü devlet tarafından denetlenip, yönlendirilmiştir. Ancak, 1970'lerin ortalarında hammadde fiyatlarının yükselmesiyle başlayan sıkıntılar, yaşanan petrol bunalımıyla birlikte doruğa ulaşmıştır. Petrol krizi, petrol ihracatçısı ülkelere doğru büyük bir gelir transferine yol açınca, petrol ithalatçısı ülkeler durgunluğa girmişlerdir. Durgunluk, endüstrileşmiş batı dünyasında bir yandan fiyatların hızla yükseldiği, diğer yandan işsizliğin arttığı, bir krizin yaşanmasına neden olmuştur¹¹⁶. Durgunluk içinde enflasyon anlamına gelen stagflasyon krizini aşmak için iktisatçılar yeni çözüm arayışlarına yönelmişlerdir. Keynezyen politikaların stagflasyon krizini aşmada yetersiz olduğu ve yeniden tüm kararların piyasaya bırakılmasını savunan görüşler ortaya atılmaya başlanmıştır. Hedefler ve politikalar giderek farklılaşırken, dünya ekonomisi, piyasa mekanizmasını merkezine alan liberal bir eksene doğru kaymaya başlamıştır¹¹⁷.

Yeni liberal görüş daha az devlet, daha çok özel girişim şeklinde tanımlanmıştır. Krizin aşılması için üretimin uluslararasılaştırılması ve sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelere korumacılık duvarlarını kaldırarak dış ticaretin serbestleştirmeleri ve finans piyasalarındaki kontrolleri kaldırmaları önerilmiştir. Bu dönemde Türkiye'de daha çok özel girişimin artırılması, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirmesi için çalışmalar başlanmıştır. Kamu harcamaları yaparak ekonomi içerisindeki dengesizliklerin giderilmesi yerine serbest piyasa sistemiyle dengesizliklerin giderilmesi hedeflenmiştir.

¹¹⁵ Gülten Kazgan, "2000'li Yıllara Girerken Türkiye Ekonomisinin Durumu Bir Karşılaştırma", Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Der. İlhan Azkan, İstanbul, Ekin Kitabevi, 2001, s. 70.

¹¹⁶ Erdoğan Alkin, "On Yıl Önce On Yıl Sonra", *İktisat Dergisi*, Sayı: 312, 1991, s. 7.

¹¹⁷ Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 1993, s. 48.

Tablo 2.5: 1984–1989 Dönemi Kamu Harcamaları Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Harcamalar/GSYH	12,8	11,3	11,9	12,6	12,1	12,5
Faiz Dış Harcamalar/GSYH	11,3	9,8	10,0	10,4	9,2	9,7
Cari/GSYH	5,0	4,4	4,4	4,8	4,5	5,8
Yatırım/GSYH	2,3	2,2	2,4	2,0	1,6	1,3
Transfer/GSYH	5,4	4,6	5,1	5,8	6,0	5,4

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950–2010

1984–1989 yılları arasında Özal kamu, yatırım ve transfer harcamalarının azaltılması hedeflenmiştir. Ekonomik yapı içerisinde özel sektörün daha fazla yer alması istenmiştir. Fakat bu tarihler arasında istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Alınan kararlar sonucunda, kamu harcamalarının GSYH'ya oranı 1987 yılına kadar düşüş yaşanırken 1987–1989 yılları arasında tekrar artış yaşanmıştır. Cari harcamaların GSYH'ya oranı 1985 ve 1986 yıllarında %4,4 olarak sabit kalırken, ilerleyen yıllarda tekrar artış göstermiştir. Yatırım harcamaları GSYH'ya oranı en yüksek 1986 yılında %2,4 olarak gerçekleşmiştir. 1986 yılından sonra sürekli düşüş yaşanmıştır. Transfer harcamalarında 1984-1989 yılları arasında istikrar yaşanmamıştır. En yüksek transfer harcamasının GSYH'ya oranı 1988 yılında %6,0 olarak gerçekleşmiştir.

2.1.4.2 1984–1989 Döneminde Uygulanan Vergi Politikası

Özal vergilerin basit, açık, anlaşılır, kolay ve herkesin gelirine uygun şekilde alınması gerektiğini savunmuştur. Kamu harcamalarının kamu gelirleriyle karşılanamaması, Türkiye'nin bu dönemde kredi sıkıntısı çekmesine neden olmuştur. Bu durum, IMF ile ilişki içinde olma zorunluluğu doğurmuştur. Çünkü IMF'nin vereceği not Türkiye'nin uluslararası kredi bulma imkânlarını etkilemektedir.

Özal döneminde vergi gelirleri artırılmaya çalışılırken kamu gelirleri oransal olarak azalmıştır. Bunun nedeni, ihracat yapan girişimcilere ödenen vergi iadelerinin büyük rakamlarda gerçekleşmiş olmasıdır. İhracatı artırmak için yapılan bu girişimin olumsuz etkisini kamu gelirleri üzerinde göstermiştir.

Devlet ülke içerisinde yapılan yatırımlar konusunda da özveri gerçekleşmiştir. Yapılan yatırımlar için devlet yatırım indirimleri sağlamıştır. Bu oran 1981–1989 yılları arasında 49 trilyon 754 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylece devlet zaten az olan

gelirlerini kısımaya devam etmiştir. Bunun yanında destek ve özendirme politikaları gereğince harcamalar artırmıştır. Tabi o dönemde yatırım ve üretimi artırmak için zorunlu olarak görülen bu uygulamalar, devlet gelirleri açısından ele alındığında olumsuz neticeler doğurmuştur¹¹⁸. İhracatın ve yatırımın teşvik edilmesi amacıyla yapılan teşvikler kamu gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu nedenle bu teşviklerin uzun dönemli olmadığı görülmüştür.

Özal döneminde vergi konusunda yaşanan belki de en önemli gelişme, 1985 yılında KDV kabul edilmiştir. Vergi sisteminde temel bir değişiklik olan bu uygulama vergi yükünü büyük oranda tüketicilerin üzerine kaydırmıştır. Sermaye sahiplerinin vergi yükü açısından rahatlatılması, buna karşılık tüketici kesiminin vergi ödemeye daha fazla mecbur kılınmasına neden olmuştur. Bu uygulamaya karşı Özal hükümeti istenilen vergi gelirlerini yine de gerçekleştirememiştir. KDV'nin uygulamaya geçirilmesinin ardından vatandaş ödediği verginin bir kısmını geri alabilmek için vergi iadesi uygulamasıyla da tanışmıştır.

Tablo 2.6:1984–1989 Dönemi Vergi Gelirleri Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Vergi Gelirleri/GSYH	8,4	9,0	10,5	10,9	10,6	11,0
Dolaysız Vergiler/GSYH	4,4	3,5	4,2	4,3	4,1	4,8
Dolaylı Vergiler/GSYH	4,0	5,4	6,2	6,6	6,5	6,3

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950–2010

1984–1989 yılları arasında vergi gelirlerinde artış elde edebilmek için vergi tabanının genişletilmesi ve vergi mükellefinin sayısının artırılması amaçlanmıştır. Enflasyon nedeniyle yaşanan vergi adaletsizliğin engellemek amacıyla vergi dilimlerinde düzenlemeler yapılmıştır. En yüksek vergi geliri %11,0 olarak 1989 yılında gerçekleşmiştir. 1984–1989 yılları arasında dolaylı vergilerin vergi gelirleri içerisindeki payı dolaysız vergilere göre daha yüksek gerçekleşmiştir.

2.1.4.3 1984–1989 Döneminde Uygulanan Borçlanma Politikası

Özal döneminde, maliye alanında serbest piyasa ekonomisinin gereklerine uygun ilk düzenlemeler döviz piyasalarında olmuştur. Türk Parasının Kıymetini Koruma

¹¹⁸ Kemali Saybaşı, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, 1. Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 182.

Kanunu'nda 29 Aralık 1983'te değişikliğe giderek, döviz konusunda çarpıcı düzenlemeler yapılmıştır. Ticari bankalara, Merkez Bankasının belirlediği döviz kurlarının belirli bir marj altında veya üstünde kur belirleme serbestisi tanınmıştır. Vatandaşların yanında döviz bulundurmaları veya dövizle işlem yapmaları suç olmaktan çıkmıştır¹¹⁹. Döviz kurlarının devlet tarafından belirlendiği, yabancı devlet parası taşımının ve işlemlerde kullanmanın yasak olduğu bir ortam bulunmaktaydı.1989 yılından itibaren TL konvertible hale getirilerek, uluslararası piyasalardan borçlanmanın önündeki engeller kaldırılmıştır. Reel faiz politikasına geçilmiş, böylece tasarruf sahibine enflasyonun üzerinde mevduat faizi ödenebilmesi mümkün hale getirilmiştir.

Tablo 2.7: 1984–1989 Dönemi Kamu Kesimi Borçlanma Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Dış Borçlanma(Net)/GSYH	1,1	-0,5	0,0	-0,3	0,2	-0,1
İç Borçlanma(Net)/GSYH	2,3	2,4	2,4	2,8	2,2	2,8

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950–2010

Bu dönemde dövize olan aşırı talebin giderilmesi ve TL olan talebin artırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle dış borçlanma azaltılmaya çalışılmıştır. Alınan önlemlerle bu hedefe ulaşılmıştır. Böylece, 1989 yılında dış borçlanma GSYH'ya oranı %-0,1'e düşmüştür. Dış borçlanmanın azaltılmaya çalışması açığın iç borçlanma ile kapatılmasına neden olmuştur. Bu nedenle1984–1989 yılları arasında iç borçlanmanın yıllar itibarıyla artışına neden olmuştur.

2.1.5 24 Ocak Programının Sonuçları

1970'li yılların sonlarında, Türkiye ekonomisinin yaşadığı ödemeler dengesi krizi sonucu 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ve 1988 yılı sonunda biten bir döneme girilmiştir. 1980 kararları esasen Türkiye'nin önceki yıllardaki istikrar politikalarıyla içerik, amaç ve nitelik olarak çok farklılık göstermemiştir. Yani IMF kökenli olarak gerçekleşmiştir. Ekonomi daraltılarak, düşük bir gelir düzeyinde, kısa dönemli denge sağlanması amaçlanmıştır. Çözüm yolu olarak da parasal düzenlemeler ele alınarak talep

¹¹⁹ Ömer Eroğlu, *Türkiye Ekonomisi*, 1.Basım, Bilim Kitabevi, Isparta 2002,s. 317.

şişmesine çözüm aranmıştır. 24 Ocak kararlarını diğer istikrar politikalarından ayıran en önemli özellik, tüm piyasa ekonomisine yönelik uygulamalar olmasının yanında ekonomide devletin etkinliğini azaltmak amaçlamıştır. 24 Ocak kararları ithal ikameci kalkınma stratejisini değiştirmek yerine ihracata yönelik kalkınma modelini savunmuştur. Bu amaçlarla, ihracatı teşvik ederek ithalatı serbest bırakan yeni bir politika benimsenmiştir. İhracatın artırılmasıyla ekonomide sürekli ve düzenli olarak döviz girişi sağlanması amaçlanmıştır.

24 Ocak 1980 kararları Türkiye'nin ekonomi tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu kararlar ile ithal ikamesi politikası terk edilirken, piyasa ve özel kesim ekonomi politikalarına ağırlık verilmiştir. Başta ihracat olmak üzere döviz kazandırıcı işlemler teşvik edilmiş ve ekonomide kamu kesiminin ağırlığı azaltılmaya çalışılmıştır. Alınan bu kararların, 1980'li yıllarda ekonominin dışa açılması ve piyasaların serbestleşmesi yönünde olumlu etkileri olmuştur¹²⁰.

24 Ocak kararlarının uygulanmasından sonra, ilk yıllarda enflasyon oranını düşürülmüştür. Fakat ilerleyen yıllarda tekrar artış eğilimine girmiştir. İlk dönemdeki olumlu gidişat GSMH'da ve sanayi alanında kapasite kullanım oranlarında artışlar sağlamıştır. Toplam yatırım miktarları ve tasarruf miktarlarında azalma yaşanması olumlu durumun devam etmesini engellemiştir. Bu dönemde ekonominin canlanması için gerekli kaynak yapısının yaratılamaması, yaratılan kaynakların ise sanayi yatırımlarına aktarılamaması olumsuzlukların giderilememesine neden olmuştur. Ayrıca kontrol altına alınamayan enflasyon ve gelir dağılımındaki dengesizlikler, diğer yandan ise spekülasyon yatırımlarda bulunma eğiliminde bulunan kişilerin ve firmaların elinde fon birikimine neden olmuştur. Bu durum ekonomide kontrol altına alınamayan bir talep artışı yaşanmıştır¹²¹. Talep artışının sürekliliği piyasalarda enflasyonun yaşanmasına neden olmuştur.

1980 istikrar kararlarına bakıldığında, dış rekabete açık, ihracatın artırılmasına yönelik ve piyasa mekanizmasına ağırlık veren bir yapı gerçekleşmiştir. Bu düşünce içerisinde sermaye kesiminde büyük tasarruf imkânı sağlanmıştır. Fakat bu tasarruflar

¹²⁰ Mehmet Ali Ertunç, Halil Yanık, Hüsne Seda Tunusluoğlu, Murat Erinç Bayrakçı, Şule Tatlı, Alper Ergen, Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler.
<<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/28.04.2010>> (22.04.2011)

¹²¹ Meliha Ener, Esra Sivrekli, *Küreselleşen Dünyada...*, s. 106.

sanayileşme alanında kullanılmadığı için dışa dönük sanayileşme alanında da ilerleme gösterilememiştir. Verimli yatırımlar yerine, spekülasyon yatırımları oluşmuş ve gelir dağılımı bozulmuştur. Kamu harcamaları ve altyapı yatırımları ile sağlanan büyüme sonunda %80 oranında enflasyon oluşmasına neden olmuştur. Bu durum büyümenin sürekli olamayacağını ortaya çıkarmıştır. 1988 yılına kadar belli bir büyüme hızı sağlanmıştır. Fakat bu büyüme hızı büyük ölçüde dış kaynak kullanımıyla sağlanmıştır. Yatırımların büyük kısmı kamu kesimince yapılmıştır. Bu yatırımlar genelde ihracatı ve üretimi direkt artırmayan, alt yapı yatırımları olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte enflasyonist baskılar artmıştır. Kısıtlı kaynaklar iç ve dış borçlarının ödenmesi için ayrılmıştır. Bu dönemde döviz dengesi bozulmuş ve büyüme hızında yavaşlama görülmüştür¹²². 24 Ocak 1980 kararlarının tam anlamıyla başarılı olmadığı ve enflasyonist etki nedeniyle krizin daha fazla derinleştiği görülmüştür. Bu nedenle ekonomide yaşanan bu olumsuzlukları giderebilmek amacıyla 5 Nisan İstikrar programı hazırlanmıştır.

2.2 5 Nisan 1994 Mali Krizi ve 5 Nisan 1994 Kararlarının Gelişim Süreci Ve Uygulanan Maliye Politikaları

Türkiye’de 1993 yılı sonuna doğru bütçe açıkları büyümeye başlamıştır. Aynı zamanda dış denge ithalat artışı ve dış borç ödemelerinde de bozulmalar yaşanmıştır. Ve 1994 yılında kriz patlak vermiştir. 5 Nisan 1994 istikrar politikalarıyla ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi, istikrar ve ekonomik dengeyi sağlamak amaçlanmıştır.

2.2.1 5 Nisan 1994 Mali Krizinin Nedenleri

Türkiye ekonomisi, 1980’ler sonrasında yaşadığı değişim sonucu ciddi dar boğaz yaşamıştır. Artan kamu kesimi açıkları, vergi gelirlerinin yetersizliği, nakit açığının finansmanının iç borçlanma ile yapılmak istenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarına ve dış borçlanmaya başvurulması, döviz rezervlerin azalması 1990’lı yıllarda yeni bir istikrar programına ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları bu sorunların çözülmesinde başarılı olamamıştır. Kamu kesiminin borçlanma gereğinin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payı artmıştır. Açığın finansmanında iç ve dış borçlanma tercih edildiğinde anapara ve faiz ödemeleri artmıştır. 1994 yılında oluşan dış borç baskısı nedeniyle borcun finansmanında daha çok iç borçlanma tercih edilmiştir. Bu sürecin sonunda dış borç bir süre sonra iç borca

¹²² Beyhan Ataç, *Maliye Politikası...*, s. 232.

dönüşmüştür. Artan iç borçlanma ile birlikte spekülâtif amaçlı para akışları gerçekleşmiştir. İç borç faiz ödemeleri vergi gelirlerini aşmıştır. 1993 yılında TL, yabancı paralar karşısında değer artışı kaydetmiş, bu değer artışı dış ticaret dengesini ithalat lehine bozmuştur. Özetle, yüksek faiz, değerli kur ortamında kamu açıklarının finansmanında kısa vadeli sermaye girişleriyle uzun dönemli uygulanabilirliği zorlaşmıştır. Bu dönemde siyasal iktidarın en büyük sorunu olan döviz sıkıntıları yokmuş gibi algılanması ve istikrar programının gecikmesi 1994 krizinin oluşmasına neden olmuştur. Döviz kurunda yaşanan tıkanıklık, istikrarlı bir seyir izleyen Dolar/TL paritesinin bozulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda halk enflasyon beklentisi içine girmiş, hazine borçlanamaz duruma gelmiştir. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Standart & Poors Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür. 5 Nisan istikrar kararları öncesinde sermaye çekebilecek yapıda olmayan IMKB, sermayenin borsa yerine dövizle yönelmesini önleyememiş ve döviz fiyatları kontrolden çıkmıştır. Ekonomiyi istikrara kavuşturabilmek ve enflasyonu düşürmek amacıyla 5 Nisan İstikrar kararları alınmıştır. Hemen ardından da 14 aylık Stand by anlaşması imzalanmıştır¹²³.

Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 kararlarından sonra, 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine yetmemesi, devletin nakit açığının iç borçlanma ile finanse eder duruma gelmesi ve döviz rezervlerin hızla erimesi yeni bir istikrar politikası arayışı içine girilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda 5 Nisan 1994 krizinin yaşanması da siyasi yapıda etkili olmuştur. Anavatan iktidarının son bulması ve yeni gelen siyasi otoritenin verdiği sözleri yerine getirebilmek için bütçe harcamalarını artırması ve finanse edilebilmesi sırasında ortaya çıkan dengesizliklerde büyük rol oynamıştır¹²⁴. 5 Nisan kararlarının genel çerçevesi, ekonomik denge ve istikrarın sağlanması, kamu gelir ve gider dengesinin sağlanması, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve ekonomideki yapısal düzenlemeler olarak gerçekleşmiştir.

¹²³ Ahmet Fazıl Özsoylu, İltar Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*, s. 65.

¹²⁴ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler Kronolojik...*, s. 111.

Tablo 2.8: Nisan Kararları ve Temel Hedefleri

Ekonomik Denge ve İstikrarın Sağlanması	*KİT ürünlerine yapılan zamlar *Döviz alım-satımının arz-talep koşullarına göre belirlenmesi *Faiz oranlarının yükseltilmesi *Tasarruf mevduatlarının sigorta kapsamına alınması
Kamu Gelir ve Gider Dengesinin Sağlanması	*Devlet bütçesinde tasarruf anlayışı *KİT ürünlerine yapılan fiyat ayarlamaları *Vergilendirmenin etkinleşmesi *Ek vergi uygulamaları
Ödemeler Bilançosu Açıklarının Kapatılması	*Enflasyonla uyumlu kur politikası *Uyumlu döviz kuru, ücret ve faiz politikaları uygulaması *İhracat, turizm gelirlerinin teşviki *Yabancı sermaye girişlerinde teşvikler
Ekonomide Yapısal Düzenlemeler	*Merkez Bankası kaynaklarının kullanılmaması *Merkez Bankası'nın özerkliği *Sermaye piyasalarında etkinliğinin artırılması *Döviz kazandırıcı hizmetlerin teşviki

Kaynak: Meliha Ener, Esra Siverekli, *Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye*, 1. Basım, Roma Yayınları, Ankara 2004, s. 115.

Bu program ile enflasyonu hızla düşürmek, TL istikrar sağlamak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürebilir bir temel oluşturmak amaçlanmıştır. İstikrar programı, enflasyon oranını azaltmak, TL'yi kazandırma ve ihracatı arttırmayı sağlayarak, sürdürebilir bir ekonomik ve toplumsal gelişme sürecini elde etmek amaçlanmıştır. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için ilk başta kamu açıklarının azaltılması ve yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. İstikrar programı temel olarak üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurumlarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmeyi başarmıştır. Uygulama programı, ek olarak döviz kurunun fiyat artışlarıyla uyumlu kılınmasını, TCMB'nin giderek özerk bir yapıya kavuşturulmasını sağlıklı bir para politikası düzenlenmesi, sermaye piyasasında spekülasyon işlemlerinin sınırlandırılmasını, ihracat ve yabancı sermaye girişlerinin artırılmasını öngörmüştür¹²⁵

¹²⁵ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler Kronolojik...*, s. 112.

2.2.2 5 Nisan 1994 Mali Krizi ve Uygulanan İstikrar Programı

27 Mart 1994 seçimleri sona erdiğinde, mali piyasalarda başlayan paniğin ciddi bir krize dönüştüğü ve tüm sektörleri etkilediği görülmüştür. Toplumun farklı katmanları arasında köklü bir istikrarı sağlamak için önlemler alınmasının gereği vurgulanmıştır. 5 Nisan tedbirleri adıyla ortaya çıkan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı (EÖUP) 5 Nisan 1994'te kamuoyuna ilan edilmiştir. EÖUP ile enflasyonu düşürmek, TL'ye istikrar sağlamak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı dengeleri gözeten sürdürülebilir bir temel oluşturmak amaçlanmıştır. 5 Nisan kararlarıyla kısa vadede kamu açıklarını disipline edilmesi, uzun vadede ise istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanması hedeflemiştir. Bu programa göre¹²⁶;

- Kamu giderlerin azaltılması ve kamu gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Bu hedefle; KİT fiyatlarının ayarlanması, vergilendirilmenin etkinleştirilmesi, hazineye ait taşınmaz malların bir bölümünün satılması gibi gelir artırıcı önlemler alınmıştır. Öte yandan harcamaları azaltabilmek için maaş artışlarının mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlandırılması gibi önlemler hedeflenmiştir.

- Uluslararası piyasalarda güvenin sağlanması, döviz rezervlerinin artırılması ve ödemeler dengesi hedeflenmiştir. Döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranıyla uyumlu kılınması noktasında bir kur politikası hedeflenmiştir. Özel ve işçi kesiminin orta vadede her iki grubun çıkarlarına uygun bir fiyat ve ücret disiplininin sağlanması hedeflenmiştir. Bu şekilde, tüm ekonomik birimlerin hedeflerini ileriye dönük yapmaları ve geçmiş enflasyonun toplumun hafızasından silinmesi amacıyla uyumlu döviz kuru, ücret ve faiz politikaları gündeme gelmiştir.

- Programın kamu açıklarını indirgeyerek bu açıkların finansmanında Merkez bankası kaynaklarının kullanılmasının durdurulması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, Merkez Bankası'ndan kredi kullanımlarına sınırlamalar getirilerek, Merkez Bankası'nın özerkliği sağlanması hedeflenmiştir.

- Sermaye piyasalarının etkinliğinin artırılması ve atıl kaynakların ekonomiye kazandırılması amacıyla, yeni finansal araçların kullanılması amaçlanmıştır. Repo'ya

¹²⁶ Mustafa Sakal, *Türkiye'de Mali...*, s. 218-219.

ilişkin düzenleme tamamlanmış olup, gayrimenkul yatırım fonları ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları düzenlemeye alınmıştır.

• Döviz kazandırıcı hizmetlerin ülke ekonomisine itici güç sağlaması fikrinden hareketle ihracatın, turizmin, dış müteahhitlik hizmetlerinin teşvik edilmesi, yabancı sermayenin özendirilmesi ve bunun üretime dönük olması hedeflenmiştir.

2.2.3 5 Nisan 1994 Krizi Kapsamında Maliye Politikalarının Rolü

5 Nisan kararları alınmadan önce ekonomik yapıda kamu kesimi borçlanma gereği hızlı artış göstermiştir. İstikrar tedbirleriyle beraber borçlanma miktarını azaltmak ve iç talebi azaltmak amacıyla ortodoks istikrar ve maliye politikaları önlemleri alınmıştır. Bu program ile kamu kesimindeki fazla olan harcamaları azaltmak, yeni ve geçici sürelerle ek vergiler koyarak kamu gelirlerinde artış sağlanarak bütçe açıklarının kapatılması hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik olarak, ihdas edilen Net Aktif Vergisi ile birlikte ek vergi niteliğinde olan Ekonomik Denge Vergisi ve Ek Gayrimenkul Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi ile ilgili kanunlar istikrar programından sonra üç ay içerisinde karar alınarak yürürlüğe girmiştir. Vergi artışlarıyla bütçe açığı azalmış, dolayısıyla da borçlanma ihtiyacı azalmıştır. Bu dönemden sonra özelleştirme uygulamalarına ağırlık verilmiştir. KİT'lerle ilgili yapılan düzenlemeler olumlu sonuç vermemiştir. Ve kamu açıklar devam etmiştir. Kamu bürokrasisi, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumlarıyla ilgili tam bir değişiklik yapılamadığı için kamu harcamaları azaltılamamıştır. Uygulanan istikrar politikası kamu fiyatlarının artmasına, vergi artışlarıyla da iç talebin daralması neden olmuştur. Ekonomik genişlemenin yavaşlamasına ve 1995 yılında negatif büyümenin yaşanmasına neden olmuştur¹²⁷.

¹²⁷ Mustafa Sakal, *Türkiye'de Mali...*, s. 219-220.

Tablo 2.9: 1994 Krizi Kapsamında Maliye Politikaları Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Harcamalar/GSYH	12,7	15,4	15,1	18,2	17,3	16,4	19,8
Faiz Dışı Harcamalar/GSYH	10,1	12,5	12,3	13,8	11,5	10,9	12,3
Cari/GSYH	6,7	7,8	8,5	8,3	7,1	6,2	6,5
Yatırım /GSYH	1,3	1,4	1,3	1,4	1,0	0,9	1,2
Transfer/GSYH	4,7	6,2	5,3	8,5	9,2	9,3	12,2
Vergi Gelirleri/GSYH	11,6	12,3	13,0	13,2	13,2	12,7	13,5
Dolaysız Vergiler/GSYH	5,0	5,3	5,5	5,4	5,5	5,2	4,9
Dolaylı Vergiler/GSYH	6,7	7,0	7,5	7,8	7,8	7,5	8,5
Dış Borçlanma(Net)/GSYH	0,0	0,2	0,3	0,8	-1,3	-0,8	-0,7
İç Borçlanma(Net)/GSYH	1,9	3,0	3,9	4,0	4,3	3,6	6,5

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950–2010

Bütçe açıkların kamu harcamalarını azaltarak ve gelir artırı önlemler alınarak azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca ekonomik denge ve istikrarın sağlanabilmesi, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve ekonomide yapısal değişiklikler gerçekleştirebilmek için önlemler alınmıştır. Döviz kurları üzerindeki spekülasyonları engellemek amacıyla bazı bankaların günlük kurların ortalaması alınmıştır. Bu ortalamalara göre kurlar Merkez Bankası tarafından belirlenmiş ve döviz satışlarına kontroller getirilmiştir¹²⁸.

1994 krizi ile kamu harcamalarının düşürülmesi amaçlanmıştır. Fakat 1994 yılından 1995 yılına %1'lik bir düşüş yapılmasına rağmen, 1996 kamu harcamalarının GSYH'ya oranı %19,8 yükselmiştir. Kamu harcamalarının içerisinde en yüksek artış transfer harcamalarında gerçekleşmiştir. 1990 yılında transfer harcamalarının GSYH'ya oranı%4,7 iken 1996 yılında ise %12,2 'ye çıkmıştır. Dış borçlanmanın GSYH'ya oranında 1990–1996 yılları arasında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 1994–1996 yılından itibaren negatif değerler almıştır. İç borçlanmanın GSYH'ya oranı ise 1994 yılında %4,3 iken 1995'de %3,6 olmuştur. Fakat 1996 yılında ise ortalama iki katı yükselerek %6,5 olmuştur.

2.2.4 Programın Sonuçları

5 Nisan istikrar politikalarına bakıldığında hedeflenen amaçların bazılarının uygulandığı fakat bazılarının kararlıkla uygulanmadığı görülmektedir. Bütçe açıklarının azaltılmasına yönelik olarak ortodoks maliye ve para politikaları krizden hemen sonra

¹²⁸ Meliha Ener, Esra Siverekli, *Değişim –İstikrar...*, s. 85-86.

uygulanmaya başlanmıştır. İlk altı ay sonunda hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve mali disiplin sağlanmıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda politikalarda tavizler verilmiştir. Özellikle parasal genişleme önlenememiş ve mali disiplin sürdürülememiştir. 5 Nisan kararlarının heteredoks özellikleri, Meksika ve İsrail'deki uygulamalara göre oldukça yetersiz kalmıştır. Bu ülkelerde fiyat ve ücret kontrolleri ciddi şekilde belli süre yapılmasına rağmen Türkiye de sadece bazı temel KİT mal fiyatları altı ay boyunca artırılmış, özel sektör faktör fiyatlarına ise özel bir kontrol getirilememiştir. Kamu ücretleri ise dondurulmamış fakat bütçe içinde artırılmıştır. Yani kamu kesimi içinde fiyat ve ücret artışları kontrol altına alınmasına rağmen özel sektörde herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Heteredoks politikalarının temel amacı, yüksek enflasyondan kurtulmak için bütün kesimlerin özveride bulunup kısa vadelere ücret ve fiyatları dondurmak veya kontrol etmek olmuştur¹²⁹.

1980 sonrası izlenen politikalar sonucu, Türkiye'de reel tasarrufların artmadığı, sabit sermaye yatırımlarının GSYH oranı, dış açıkların büyük boyutlara ulaştığı yıllar dışında yükselmemiştir. Yatırımların sektörel dağılımında da imalat sanayi, tarım, enerji ve madencilik payının azaldığı, yatırımların konut, haberleşme ve ulaştırma gibi hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmüştür. Bunun sonucunda ülke ekonomisinin kapasitesindeki artışlar sınırlı düzeyde kalırken, uzun ömürlü sermaye yoğunluğunun ve yüksek sınaî yatırımların yeterince yapılmadığı görülmüştür. 1980 sonrası uygulanan yatırım politikalarında özelleştirmeyle kamu sektörü sanayi yatırımları düşerken, özel sektörde yerli ve yabancı sanayi yatırımların artmaması ve sanayide teknolojinin gelişmemesi, ihracatın durağanlaşmasına neden olmuştur¹³⁰. 1980 sonrası istikrar politikaların istenilen sonucu vermediği görülmüştür.

2.3 2000 Kasım-2001 Şubat Krizi ve Gelişim Süreci

Ekonomideki kronik enflasyon ve yüksek faiz sorununu çözmek amacıyla, 2000 yılında “Kura Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı” yürürlüğe konmuştur. IMF destekli programlarla, enflasyonun hızla düşürülmesi, kamu açıklarının kontrol edilmesi ve mali açıkların yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Fakat kullanılan programın kura dayalı olması ve bu çerçevede enflasyon hedefi ile uyumlu döviz kuru sepetinin bir yıllık dönem

¹²⁹ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler...*, s. 117-118.

¹³⁰ Mehmet Duman, “Küreselleşme Çağında Türkiye Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 1999, s. 187.

içinde açıklanmasının yarattığı katılık yanı sıra, uluslararası konjonktürün uygun olmaması ve mali sektöre ilişkin düzenlemelerdeki eksiklikler sonucunda, Kasım 2000 sonrasında ekonomi içerisinde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Şubat 2001’de ağır bir finansal krizle karşılaşmış ve uygulanan politika terk edilerek, yeni çözüm önerileri aranmıştır. Nisan ayı içerisinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) açıklanmıştır. Bu programda yapısal düzenlemeler ve yasal düzenlemelere öncelik verilmiştir. Ayrıca program çerçevesinde, mali sektörün yeniden yapılandırılması, Merkez Bankası’nın bağımsızlığının sağlanması, kamu kesiminde şeffaflığın artırılması, kamu finansmanının güçlendirilmesi ve ekonomide rekabet ve etkinliğin artırılması amaçlanmıştır¹³¹.

1994 krizinden sonra Türkiye ekonomik büyüme rakamlarıyla kısmi bir istikrar sağlasa da, enflasyon oranlarında belirsizlik yaşamıştır. Bu belirsizlik 2000 yılına kadar devam etmiştir. 2000 yılında enflasyonla mücadele için istikrar önlemleri alınmaya başlanmıştır. Fakat 2000 yılının son aylarında ve 2001 yılının ilk aylarından itibaren yaşanan krizler Türkiye ekonomisinin toparlanmasını engellemiştir. Krize neden olan makroekonomik dengesizlikleri giderebilmek amacıyla yapısal radikal ekonomi politikaları uygulandığı gözlenmiştir. 1980 krizi için “24 Ocak Kararları”, 1994 krizi için “5 Nisan Kararları” ve 2001 krizi döneminde ise “GEGP” uygulanmıştır.

2.3.1 Kasım 2000 Krizi ve Nedenleri

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de neoliberal bir yapılanma gerçekleşmiştir. Uluslararası finansal sermayeyi yurtiçine çekmek amaçlanmıştır. Türkiye ekonomisi ilk olarak 5 Nisan 1994 ekonomik krizini yaşamıştır. Bu krizi 2000 ve 2001 Şubat krizi devam etmiştir. Bu krizlerin yaşanmasından sonra IMF ile ilişkiler başlamıştır. Dışa açık bir ekonomik yapının oluşturulması amaçlanmıştır.

Bankalar yılsonlarına doğru açık pozisyonlarını kapatma eğilimi içerisinde olduklarından, döviz talebinin artması ve piyasadaki TL likiditesi yeteri kadar olmadığından para sağlayabilmek için faizlerini yükseltmeye başlamıştır. Uzun zamandır planlanıp fakat yapılamayan reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilk önce tarım reformları yapılmaya başlanmıştır. Bankacılık kesiminde yeniden yapılandırma çalışmaları sürmüştür. 2000 yılında yapılan özelleştirmelerde başarılı olunmuştur. Son 15 yıldır

¹³¹ Zafer Yükseler, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu”, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2009, Ankara, s.4.

yapılan özelleştirmelerden daha fazla gelir elde edilmiştir. Aynı zamanda kur çıpası sistemi doğrultusunda cari açık beklenenin üzerinde 8-10 milyar dolar arasında gerçekleşmiştir. Yerli bankalar açık pozisyonu kapatmak için yabancı bankalar ise yılsonu hesaplarını kapatmak amacıyla döviz talebinde bulunmuşlardır. Bu durum faizlerin artmasına neden olmuştur. Bankacılık alanında yapılan reformlar bankaların açık pozisyonların kapatma yolunda daha hızlı ve ani davranışlar içine girmelerine neden olmuştur. Bankalar döviz alabilmek için likiditelerini artırmaya çalışmışlar ve faiz artırımına gitmişlerdir. Bu durumda IMF'ye verilen taahhütler çerçevesinde Net İç Varlık (NİV) hedefine odaklanan ve piyasaya ek likidite vermemekte çabalayan Merkez Bankası NİV hedefini aşmasına rağmen piyasadaki gelişmeleri önlemede geç kalmıştır. Cari aktiflerinin büyük kısmını hazine senetlerine yatıran bankalar likidite ihtiyacını %210 faizle karşılayınca mali piyasalarda ciddi bir panik yaşanmıştır. Yaşanan likidite krizi güçlükle aşılmıştır. Krizin başlamasıyla birlikte çok hızlı döviz çıkışları yaşanmıştır. Bu dönemde IMF, Türkiye'ye 7,5 milyar dolarlık bir ek rezerv uygulamıştır. Ve Merkez Bankası piyasaya likidite vermeyi bırakmıştır. Bu dönemde de birçok küçük ve orta ölçekli banka Mevduat ve Sigorta Fonu'na devredilmiştir¹³².

2.3.2 Alınan Ekonomik Önlemler ve Enflasyonu Düşürme Programı

2000 Enflasyonu Düşürme Programının ana hedeflerine bakıldığında, 1999 Niyet Mektubu ile somutlaştırılmıştır. 2000 yılına kadar para programı, döviz kuru ve kamu maliyesi politikaları, performans kriterleri ve stratejik hedefler olarak belli takvimlere bağlanmış ayrıca planlanan yapısal reformlar ile desteklenmiştir. Program üç ana temel üzerine inşa edilmiştir. Kamu kesimi (maliye) reformu, sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümler gerçekleştirmiştir. Bu hedeflerle enflasyonu düşürmenin yanında ekonomide kalıcı dönüşümler yaratmak istenmiştir. Tarım ve emek kesimine teşvik, destekleme ve emeklilik fonu gibi sosyal-siyasi geleneklerini yeni bir yapıya kavuşturmayı amaçlanmıştır. Diğer yandan da kamu maliyesi ve para otoritelerinin teknik işlevlerini ve sorumluluklarını sınırlayarak, ulusal mali finans piyasalarını tamamen dış sermayenin denetimine açmıştır¹³³. Kasım krizinin genel olarak bakıldığında bankacılık krizi özelliği taşımaktadır. Piyasalarda likidite dar boğazı faiz oranlarında artışa neden olmuştur. Bu durum bankalar arasındaki likidite krizinin

¹³² Mustafa Sakal, *Türkiye'de Mali...*, s. 222-223.

¹³³ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde...*, s. 161-162.

sıçramasını hızlandırmıştır. Bankalarda yaşanan bu olumsuz durum 2000 krizinde tüm ekonomik birimlere yansdığı görülmüştür.

2.3.3 2000 Krizi Kapsamında Maliye Politikalarının Rolü

GEGP ile ülkenin içine saplandığı borç batağının ortadan kaldırılması için faiz dışı fazlanın oluşturulması, harcamaların azaltılarak, gelir artırıcı tedbirlerin alınmasına ve dış finansman imkânlarından daha fazla yararlanılmasına amaçlanmıştır.

2000 Programında maliye politikası tedbirleri ortodoks karakterli özellikler taşımıştır. Hatta program yürürlüğe girilmeden önce krizden çıkılması için Kasım 1999 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) onaylanan yeni bir vergi paketi sunulmuştur. Bu paket ile ek Gelir ve Kurumlar Vergisi ödemeleri, ek yıllık motorlu taşıtlar ve emlak vergisi ile cep telefonu ve sermaye iratları ile serbest meslek kazançları üzerindeki stopaj %15'den %20 çıkarılmıştır. KDV oranları ise %2 oranında artırılmıştır. 2000 programı ile sıkı maliye politikalarına devam edilmiştir. Harcamalar açısından da faiz dışı fazla hedefine bağlı olarak da daraltıcı politikalar izlenmiştir. Personel ve cari harcamalarda yapılan kesintiler ile GSMH'nin%0,32'ü oranında tasarruf sağlanması hedeflenmiştir. Alınan sıkı önlemler bütçe rakamlarını olumlu yönde etkilemiştir. 2000 yılının konsolide bütçesinde vergi gelirleri 24 katrilyon TL olarak hedeflenmiştir. 26 katrilyon olarak gerçekleşmiştir. Gerçekleşen harcamalar da hedefe yaklaşmıştır (46 katrilyon TL). Bütçe harcamaları ile gelirleri arasındaki bu uyumu faiz dışı bütçe fazlasını hedefleyen ortodoks maliye politikaları sağlamıştır. Ancak bu politikalar, bütçe dengesi üzerinde olumlu etkiler oluşturmuşsa da reel yatırımları ve kaynak kullanımını azaltarak reel ekonomiyi daraltmıştır. Daralan konjonktür, kamu mallarının fiyatlarını ve işsizlik oranını artırarak ekonomik büyümeyi azaltmıştır. Ortodoks maliye politikaları mali dengeyi olumlu yönde etkilemiştir¹³⁴

Bu dönemde maliye politikalarından biri olan borçlanma politikaları uygulanmıştır. Enflasyon hedeflemesi stratejisine dayalı GEGP'ında mali üstünlüğün azaltılması, borç dinamiğinin olumluya çevirmesi ve reel faizlerin aşağıya çekilmesi için faiz dışı fazlanın yaratılmasını amaçlanmıştır. Konsolide bütçe, bütçe dışı fonlar, mali olmayan KİT'ler, işsizlik fonu ve yerel yönetimleri içerecek şekilde tanımlanan toplam kamu kesimi faiz dışı

¹³⁴ Hayal Şimşek, "Kamu Mali Dengesinin Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü: 2000 Sonrasında Türkiye Deneyimi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2006, s. 320.

fazlası (özelleştirme geliri, faiz geliri ve merkez bankası karları hariç), 2000 yılında GSMH'nin %2,8'i olup, bu oranın 2001 yılında %5,5'e ve 2002 yılında da %6,5'e yükseltilmesi hedeflenmiştir. 2001 Mayıs ayı içerisinde, 2000 yılı sonu itibariyle mevcut 15,2 katrilyon TL olan kamu bankalarının kâğıda bağlanmamış görev zararı stoku, 2001 yılının ilk dört ayında oluşan görev zararlarının anapara ve faizleri bu bankalara 22,9 katrilyon TL tutarında tahvil ihraç edilerek kapatılmıştır. Böylece kamu bankalarının Hazine'den olan görev zararları alacaklarının tümü tasfiye edilmiş ve kamu bankalarının mali yapıları güçlendirilmiştir. Sonuçta 15 Mayıs 2001 tarihi itibariyle kamu ve fon bankalarına ihraç edilen tahvil tutarı 44 katrilyon TL'ye ulaşmıştır. Fakat bu durum iç borç stokunda çok önemli artışa sebep olmuştur¹³⁵.

Kamu harcamaları şeklinde gerçekleştirilen maliye politikalarıyla piyasayı canlandırabilmek amaçlanmıştır. GEGP'na göre kamu harcamaları disiplin altına alınarak azami tasarrufun sağlanması için alınan tedbirler şunlardı¹³⁶;

- Kamu Tasarruf Genelgesi kapsamında, Maliye Bakanlığı'nın uygun gördüğü ödenek kalemlerinde blokaj uygulanması kararı alınmıştır.

- Diğer cari, yatırım ve bazı transfer harcamalarındaki artış kur ve fiyat artışlarının altında tutularak GSMH'nin yüzde 1,5'i kadar tasarruf sağlanması amaçlanmıştır.

- Kamuda, sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri hariç yeni personel alınmayacak, ancak çok olağanüstü durumlarda ve kurumların etkinliğini artırmak açısından gerekli durumlarda alım yapılacaktır. Fakat toplam memur sayısında artış olmayacaktır. Tüm kesimleri ilgilendirmeyen ve ücret adaletini hedeflemeyen münferit maaş ve ücret artış taleplerinin kesinlikle dikkate alınmamasına karar verilmiştir.

¹³⁵ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Hedefler Politikalar ve Uygulamalar.

<http://www.hazine.gov.tr/ayrintili_program.pdf>(01.03.2011)

¹³⁶ Orhan Kandemir, Türkiye'nin 2000/2001 Ekonomik Krizlerinin Nedenleri ve Alınan Önlemler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, s. 112.

Tablo 2.10: 2000 Krizi Kapsamında Maliye Politikaları Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	1997	1998	1999	2000	2001(1)
Harcamalar/GSYH	20,6	22,2	26,9	28,2	33,8
Faiz Dışı Har./GSYH	14,7	13,4	16,6	15,9	16,7
Cari/GSYH	7,2	7,4	8,8	8,2	8,5
Yatırım /GSYH	1,5	1,4	1,5	1,7	2,0
Transfer/GSYH	11,9	13,4	16,6	18,4	23,3
Vergi Gelirleri/GSYH	14,8	15,5	16,3	17,8	18,6
Dolaysız Vergiler/GSYH	5,5	6,8	6,9	7,0	7,5
Dolaylı Vergiler/GSYH	9,3	8,7	9,4	10,8	11,1
Dış Borçlanma(Net)/GSYH	-1,1	-1,3	0,6	1,9	-1,9
İç Borçlanma(Net)/GSYH	6,5	6,5	9,3	5,6	9,8

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950-2010(1)

*Konsolide bütçe dengesinde, 2001 yılından bütçeden sosyal güvenlik kuruluşlarına nakit olarak ödenen ve bütçeden mahsup edilecek ödenek hesabına kaydedilen 950 milyonTL 2001 yılı transfer harcamalarında yer almaktadır.

GEGP ile kamu harcamalarının azaltılması hedeflenmiştir. Fakat uygulamada 1997–2001 yılları arasında kamu harcamaları sürekli artmıştır. Vergi gelirlerinde de istenilen artış sağlanamamıştır. Kamu harcamalarının düşmemesinin nedeni cari, yatırım ve transfer harcamaları 1997–2001 yıllarında sürekli artış göstermesidir. GEGP ile vergi gelirlerinde sürekli bir artış sağlanmıştır. Fakat vergi gelirleri kamu harcamalarını karşılamadığı için yeterli olmamıştır. Bu açık siyasi otorite tarafından borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır. Dış borçlanmanın GSYH'ya oranı 2000 yılında %1,9 iken 2001 yılında %-1,9 olarak gerçekleşmiştir. İç borçlanmada ise 1999 yılında %9,3 iken 2000 yılında %5,6 düşmüştür. 2001 yılında ise tekrar artış yaşanarak %9,8 olarak gerçekleşmiştir.

2.3.4 2001 Şubat Krizi Nedenleri

Ekonomide enflasyon ve yüksek faiz sorununu çözmek amacıyla, 2000 yılı başında “Kura Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı” uygulanmıştır. Fakat bu program ekonomik yapıdaki sorunlar nedeniyle başarılı olmamıştır. Kasım 2000 tarihinden itibaren yaşanan ciddi sorunlara karşı “Kura Dayalı Programın” devam ettirilmesi çabası, Şubat 2001 tarihinden itibaren ağır bir finansal krize dönüşmüştür.

Döviz piyasasının yapısı, döviz talebi fazlası nedeniyle kurlardaki hareketlilik, ardi ardına yaşanan finansal krizler ve faiz dışı fazlanın çok yüksek tutulmasının reel ekonomide yol açtığı daraltıcı etki nedeniyle 2001 krizi yaşanmıştır. Ayrıca dış borç stokunun ve ödemeler bilânçosu açığının çok yüksek olması, yaşanan siyasi belirsizliklerin yarattığı olumsuz etkiler, döviz piyasalarında yaşanan hareketlilik 2001 krizinin oluşumunu tetiklemiştir. Döviz talebinin artması kurlarda hareketliliğe neden olmuştur. Yabancı yatırımların bu olumsuzluklardan daha az etkilenebilmesi amacıyla stok dağılımı ile ilgili açıklamalar yapılarak şeffaflık sağlanmaya çalışılmıştır¹³⁷. Böylece verilen borçlanma senetlerinin niteliğinin açıklanması, bu piyasalara yaşanan güvensizliğin giderilmesi sağlanmıştır.

Kasım 2000 krizi öncesi bankaların vade uyumsuzluğu aşırı faiz riskinin oluşturmuştur. Şubat 2001 krizi öncesi ise bankalara ait görev zararları ile birlikte açık pozisyonlar hem faiz hem de kur riskine neden olmuştur¹³⁸

2.3.4.1 Alman Ekonomik Önlemler ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GEGP ile 2000 ve 2001 krizinin ekonomiye verdiği olumsuz etkilerin azaltılması amaçlanmıştır. Bu krizlerin etkilerinin azaltılabilme yolunu da reel sektörde yapılacak yeniliklerle olabileceği savunulmuştur.

2001 yılında Türkiye ekonomisi, reel sektörde büyük problemler yaşamıştır. Reel sektörünün uluslararası rekabet gücünde büyük sorunları özetlemek gerekirse:¹³⁹

- Ticarete konu olabilecek sektörlerin yatırım oranı düşük olması,
- İhracat yarım asırdan uzun süredir ithalatın altında gerçekleşmiş olması,
- 2000 yılında ihracatın %50'si tüketim malları , %8'i yatırım mallarından oluşması,
- Önemli ihracatçı sektörlerin kendilerine gerekli ithalatı karşılama oranı düşük gerçekleşmesi,
- İhracatçı sektörlerin ithalata bağımlılığı gittikçe artıyor olması,
- İthalatın %21'i yatırım ve %65'i ara malı yani ithalata bağımlılık yüksek olması,

¹³⁷ Hayal Ayça Şimşek, "Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 512, 2007, s.57–58.

¹³⁸ Fazıl Özsoylu, İlder Ünlükaplan, Melek Akdoğan, *Küresel Kriz...*,s. 72.

¹³⁹ Nurhan Yentürk, *Körlerin Yürüyüşü...*,s. 257–258.

- İthalat artışıdaki yavaşlama döviz kurundan çok, ekonomik daralmaya duyarlı olması,

- Gelirin ithal tüketim malı talep esnekliği yüksek olması,

2001 krizinden sonra uygulanmaya konulan GEGP; dış ticaret ve kur politikası, maliye politikası, enflasyonla mücadele, enflasyon hedeflemesi ve yapısal reform politikaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Dış ticaret ve kur politikasında şubat krizinde dalgalı kur rejimine geçiş yapılmıştır. IMF'in 2000 yılında önerdiği kur çıpasında %20 oranında devalüasyon yapılmasını öngörmüştür. Bununla birlikte enflasyon oranının zamanla devalüasyon oranına yaklaşacağı düşünülmüştür. Sadece devalüasyonun kontrol altına alınması ile uzun zamandır yaşanan enflasyonun %63'lerden %20'lere düşürülmesi son derece zordur. Programın sonucunda da hedeflerin tutturulamadığı görülmüştür. Sabit kur rejiminin uygulanması piyasalarda yarattığı daraltıcı etki sürekli artmıştır. GEGP çerçevesinde dalgalı kur rejimine geçiş yapılmıştır. Dalgalı kur rejimine geçilme nedenleri arasında ekonomideki dolarizasyon derecesi, şoklara karşı açıklık ve kur riskinin dengelenmesi imkânı gibi dış ticaret göstergeleri de etkili olmuştur. Kur politikasında yaşanan bu değişiklik, hükümetin enflasyonla mücadele için öngördüğü enflasyon hedeflemesinde belirsizliğe neden olmuştur. Enflasyon hedeflemesi için gerekli olan şartlar ve koşulların Türkiye şartlarında uygulanamayacağını öngörülmüştür¹⁴⁰.

Yeni programın önemli bir boyutu tarım politikalarını içermiştir. Devletin tarım girdilerine (kimyasal gübre, sulama ücreti vb. gibi kredi faizlerine) verdiği mali destekler kesilmiştir. TEKEL ve şeker fabrikaları üreticiye destek olan kurumlar; Ziraat Bankası, TSKB vb. diğer kurumların tümü özelleştirilme kararı verilmiştir. Özetle, devlet üretimi desteklemek adına yaptığı girdi ve ürün fiyatlarına yaptığı destekleri kaldırma kararı vermiştir. Tarım ürünlerinde ithalatı başta buğday olmak üzere önemli ölçüde serbestleştirilme kararı verilmiştir. Bunların yerine "Doğrudan Gelir Desteği" adı altında toprak tapusuna bağlı olarak dönüm başına bir mali katkı yapılmıştır. İkinci koşul, büyük boylu (henüz özelleştirilmemiş) bütün KİT'lerin (TÜPRAŞ'tan THY'ye) özelleştirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca ekonominin her alanında özelleştirme yoluyla ülke içerisinde yerli yabancı sermaye girişi sağlanmıştır. Bu uygulamayla beraber üst karar organları olarak

¹⁴⁰ Hayal Ayça Şimşek, "Türkiye'de 2000...", s.59.

“üst kurullar” oluşturulmuştur. Bunlar Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Para Kurulu, Şeker Kurulu gibi...¹⁴¹.

GEGP’lerin sonuçları itibarıyla sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu dönemde reel sektörde üretim, yatırım, tasarruflar; finansal sektörde ise kredi ve fon kullanım olanakları gibi ekonomik ve finansal değişkenlerde ortaya çıkan olumsuzluklar ekonomideki istikrarsız yapıyı kronikleştirmiştir. Bunun üzerine 2002 yılında bir Niyet Mektubu ile IMF’ye başvurularak destek istediğinde bulunulmuştur. Niyet Mektubundaki makroekonomik hedefler, GEPG’nin hedeflerine uygun olarak ekonomik istikrar ve büyümeye yönelik önlemler yer almıştır. 2002 yılının ikinci yarısında siyasi alanda değişiklikler yaşanmıştır. Yapılan genel seçim sonucunda hükümeti kurma görevini üstlenen Adalet ve Kalkınma Partisi 16 Kasım 2002’de yayınladığı acil eylem planı ile hükümetin ekonomik alandaki hedeflerini ortaya koymuştur¹⁴²

2.3.2.2 2001 Krizi Kapsamında Maliye Politikalarının Rolü

2001 krizi sırasında GEGP uygulanmış ve bu program kapsamında kamu maliyesine yönelik yeni kararlar alınmıştır. Bu kararları şu şekilde açıklayabiliriz¹⁴³;

- Gelir vergisine yönelik hayat standardı esaslı tekrar uygulanmaya başlanmış, gelir vergisi dilimleri hedeflenen enflasyona göre artırılmıştır, menkul sermaye iratlarına ilişkin gelir vergisi stopaj oranı yükseltilmiştir.

- 15 Mayıs 2001 tarihinden itibaren genel KDV oranı %17’den %18’e , %25’lik oran ise %26’ya yükselmiştir. Doğalgazdan alınan KDV ise %8’den % 17’e çıkartılmıştır.

- Akaryakıt Tüketim Vergisi Nisan ayında %20, Mayıs ayında %25, nispi harçlar %50, motorlu taşıtlar vergisi %75, taşıt alım vergisi %60 ve maktu harçlar ise bir kat artırılmıştır.

- Bazı bütçe ödeneklerinin %5’i bloke edilmiş, personel alımı sınırlandırılmış ve kamu bankalarının görev zararı uygulamasına son verecek düzenlemeler yapılmıştır.

¹⁴¹Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisindeki Krizler (1929-2001)*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 272.

¹⁴² Hayal Ayça Şimşek, “Türkiye’de 2000...”, s. 60-61.

¹⁴³ Mehmet Ali Ertunç, Yanık, Hüsne Seda Tunusluoğlu, Murat Erinç Bayrakçı, Şule Tatlı, Alper Ergen, *Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler*.

<<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/28.04.2010>>(21.05.2011)

Tablo 2.11: 2001 Krizi Kapsamında Maliye Politikaları Değişkenlerinin GSYH'ya Oranı(%)

	2002	2003	2004	2005	2006(1)
Harcamalar/GSYH	33,4	30,9	26,9	24,1	23,2
Faiz Dışı Harcamalar/GSYH	18,6	18,0	16,8	17,1	17,1
Cari/GSYH	8,7	8,5	8,0	7,5	7,8
Yatırım /GSYH	2,4	1,6	1,4	1,4	1,5
Transfer/GSYH	22,3	20,8	17,6	15,2	14,2
Vergi Gelirleri/GSYH	17,1	17,7	17,5	18,0	18,1
Dolaysız Vergiler/GSYH	6,0	5,8	5,4	5,5	5,3
Dolaylı Vergiler/GSYH	11,1	11,9	12,0	12,5	12,8
Dış Borçlanma(Net)/GSMH	4,7	0,6	0,6	-0,3	-0,1
İç Borçlanma(Net)/GSMH	5,0	9,4	5,5	3,3	0,6

Kaynak: DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler 1950–2010

Alınan maliye politikaları vergi oranlarını artırıp, kamu harcamalarını azaltarak krizin etkisinin azaltması amaçlanmıştır. Fakat kriz nedeniyle bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, oluşan yükün büyük ölçüde devlet tarafından karşılanması, bütçe açığının artmasına neden olmuştur. 2001 yılı sonrası verilere bakıldığında ekonomi toparlanmaya başlamıştır. Ekonomik göstergelerin tamamında bir iyileşme görülmüştür. Kamu harcamalarının GSYH'ya oranı 2002 yılında %33,4'iken 2003 yılında ise %30,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu iyi gidişat vergi gelirlerinde artış gerçekleştirilerek devam edilmiştir. Vergi gelirleri 2002–2006 yıllarında %17,1'den %18,1'e yükselmiştir. Dış borçlanma oranında düşüş yaşanırken, borçlanma gereği 2003 yılında iç borçlanma ile sağlanmıştır. İç borçlanma ortalama % 50 artarak %5,0'dan %9,4'de yükselmişti

2.4 2001–2007 Dönemi Türkiye Ekonomisi Ve Uygulanan Maliye Politikaları

1990–2007 yılları arasında Türkiye sıklaşan aralıklarla krizler yaşamıştır. Bu krizler, dış ticaret açıkları, yüksek kamu borçları ve işsizlik gibi yapısal nedenler olduğu gibi dışsal nedenlerden dolayı da kaynaklanmıştır. Ekonomik yapıdaki olumsuzlukları giderebilmek amacıyla istikrar politikaları oluşturulmuştur

Tablo 2.12: 2001–2007 Yılları Ekonomik Göstergeler

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSMH(%)	-5.7	6.2	5.3	9.4	8.4	6.9	4.7
Kişi Başına Gelir (Dolar)	3.020	3.492	4.559	5.764	7.021	7.583	9.234
Enflasyon(%)	68.5	29.7	18.4	9.4	7.7	9.7	8.4
İşsizlik (%)	8,4	10,3	10,5	10,8	10,6	10,2	10,3
Kamu Kes. Borç. Gerçi./GSYH	12.1	10.0	7.3	3.6	-0.3	-1.9	0.1
İhracat(Milyon Dolar)	41.399	51.554	69.340	97.540	116.774	139.576	170.063
İthalat(Milyon Dolar)	1.440	1.635	1.396	1.342	1.343	1.413	1.165
Cari İşl. Den. (Milyon\$)	3.760	-626	-7.515	-14.431	-22.309	-32.243	-38.434
İç Borç Stoku (Milyon TL)	122.157	149.870	194.387	224.483	244.782	251.470	255.310
Dış Borç Stoku(Milyon TL)	55.754	92.795	88.420	92.046	86.738	93.580	78.175
DışBorç Stoku/GSYH(%)	23.2	26.5	19.4	16.5	13.4	12.3	9.3

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ve TÜİK verilerinden yararlanılmıştır.

*1998 Bazlı olarak hesaplanmıştır.

Enflasyonla mücadele edebilmek amacıyla 2000 yılında Enflasyonla Mücadele Programı uygulanmaya başlanmıştır. Fakat yukarıdaki verilere bakıldığı zaman uygulandığı yılda başarılı olamadığı görülmüştür. 2000 yılındaki bu uygulamadan sonra üst üste 2000 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. Ve krizlerin etkisini azaltabilmek amacıyla başka önlemler aranmıştır. 14 Nisan 2001 yılında GEGP açıklanmıştır. Bu programla mali sektörün yeniden yapılandırılması, devletin şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi, ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması amaçlanmıştır. Bu programla birlikte 2002 yılında ekonomik göstergelerde iyileşmeler gözlenmiştir. 2001

yılında GSMH %-5,7'lik şok küçülmeden sonra 2002 yılında ekonomik büyüme sağlanmış ve %6.2 olmuştur. Kamu kesimi dengesinin (kamu açığı) %12.1 den %10.0'e düşmüştür. İthalat ve ihracatta da bu olumlu seyir devam etmiştir. İşsizlik oranları yükselmiştir. 2001 yılında işsizliğin yüzdelik değişimi %8,4 iken 2002 yılında %10,3 yükselmiştir. Kamu iç ve dış borçlarında da bu şekilde yükselme yaşanmıştır. Dış borç 2002'den 2002'ye sürekli artış gösterirken, iç borçlanmada bu üç yıl içinde üç kat artış yaşanmıştır. Genel olarak bu yıllardaki verilere bakıldığında GEGP 2002 yılında olumlu sonuçlar göstermiştir.

2000 yılında faiz oranlarındaki olumlu gelişmeleri, programın maliye politikası uygulamasının başarılı olması sağlamıştır. Fakat yurtiçi borçların faiz yükünün değişmemesi bütçe açığının azalmasını engellemiştir. Uygulanan programın finansal istikrarı ve kur politika sonuçları bu dönemde başarılı olmuştur. İthalat ucuzlayıp yurtiçi fiyatların düşmüş ve enflasyonist baskının azalması sağlanmıştır. Programın kur politikası ilk başlarda istikrar sağlayıcı bir etki yaratırken zamanla döviz çapası uygulamasının bir sonucu olarak, enflasyon, döviz kuru artışlarının üzerine çıkmıştır. Bunun sonucunda ihracat azalırken ithalat artmıştır. Bu durum ödemeler dengesinin bozulmasına ve dış açıklarına artmasına neden olmuştur¹⁴⁴.

2000 ve 2001 istikrar programlarına bakıldığında yapısal reformlar ve özelleştirmeler yer almıştır. 2000 yılında 5 milyar dolar Telekom'dan olmak üzere 7,6 milyar dolar, 2001 yılında 6 milyar dolar olmak üzere özelleştirme yapılması planlanmıştır. Fakat siyasi nedenler ve uluslararası piyasalardan beklenen talebin gelmemesi nedeniyle büyük özelleştirmeler (THY, Türk Telekom...) yapılamamıştır. Tarım ve sosyal güvenlik alanlarında da kayda değer ilerlemeler sağlanamamıştır¹⁴⁵. Şubat 2001 kriziyle birlikte Aralık 1999 da uygulamaya konulan enflasyonla mücadele programına son verilmiştir. 15 Mayıs 2001 tarihinden itibaren GEGP uygulanmıştır. 3 Mayıs 2001 tarihli niyet mektubu ile yeniden biçimlendirilmiştir. Bu programla 2001 yılında ekonomik büyüme hedefini % -3, enflasyon oranını (TÜFE) %52 olarak öngörülmüştür. Fakat bu hedefler iki defa revize edilmiştir. 28 Kasım'da açıklanan niyet mektubunda 2001 yılı enflasyon hedefi %65 (TEFE), ekonomik büyüme oranı ise %8 olarak belirlenmiştir. İç borçların vadesini uzatmak amacıyla 15 Haziran 2001'de yapılan takas operasyonu ile bankaların elinde

¹⁴⁴ Hayal Ayça Şimşek, "Türkiye'de 2000...", s. 55.

¹⁴⁵ Bülent Güloğlu, "İstikrar Programından İstikrarsızlığa", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı I, 2001, s. 2.

bulunan TL endeksli menkul kıymetlerin ortalama vadesi 5,3 aydan 37,2'aya çıkartılmıştır. Özetlemek gerekirse, Kasım 2000 ve şubat 2001 krizlerinden sonra stagflasyon ortamında uygulanan GEGP, net makro ekonomik hedefleri ortaya koyamadığından, krizlerden kaynaklanan belirsizlik ortamından çıkışı zorlaştırmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kaynaklarına göre Kasım ve Şubat Krizlerinden sonra 15.000'ine yakın KOBİ kapanmış ve bir milyona yakın kişi işsiz kalmıştır. GEGP artan işsizlik sorununa çözüm getirememiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu durgunluk ve yüksek enflasyona karşı yeterli olmamıştır¹⁴⁶. 2003, 2004 ve 2005 yıllarına bakıldığında GEGP'nin olumlu sonuçların devam ettiği görülmüştür. Bu yıllarda ekonomik büyüme ve ekonomik istikrar sağlanmıştır. İhracat oranlarında sürekli bir artış gözlenmiştir. Kişi başına gelir 2004 -2005 tarihlerinde 5.764 dolardan 7.021 dolara yükselmiştir. Türkiye için büyük bir sorun olan kamu borçlanma gereği 3,6'dan -0,3'e kadar düşüş göstermiştir. Ve bu durum kamu kesiminin fazla vermeye başladığını göstermiştir.

Bu dönemde uygulanan önemli kararlardan birisi de TL'den sıfır atma ve "Yeni Türk Lirasına" (YTL)'ye geçme kararının uygulanmasıdır. Bu uygulama ile enflasyonla mücadele etmek amaçlanmıştır. Türkiye 1 Ocak 2005 tarihinde YTL uygulamasına başlamıştır. TL'den altı sıfır atılmıştır. 1 Ocak 2009 tarihine kadar tedavülde kalmış ve 2009 tarihinde TL'ye dönüş yapılmıştır. YTL geçilmesindeki amaç, bol sıfırlı rakamların yarattığı teknik ve operasyonel sorunların aşılması, enflasyonun kalıcı şekilde tek haneli numaralara düşürülmesidir. Ayrıca madeni para kullanım alışkanlığının artırılması, kayıt ve işlemlerde sadelik ve parasal tutarların ifadesinde pratik yararlar sağlamak amaçlanmıştır¹⁴⁷. 2000–2004 yılları arasında IMF tabanlı ortodoks istikrar tedbirlerini temel alan sıkı maliye ve para politikalarını uygulanmıştır.

2002 yılında iyileşmeye başlayan ekonominin 2007 yılından itibaren bu olumlu gidişatı durmuştur. İlk olumsuz göstergeler 2006 yılında ABD de patlak veren küresel kriz ortaya çıkmıştır. Emlak fiyatlarının ve faiz oranlarının yükselmesiyle kredilerin geri ödenmemesi sorunu başlamıştır. Bu kriz şiddetini artırarak tüm dünya'ya yayılmıştır. Bu kredilerin piyasada el değiştirmesi yayılımını hızlandırmıştır. 2007 yılından sonra GSMH'da büyük bir düşüş yaşanmıştır. Büyümedeki bu hızlı düşüş enflasyonun, işsizliğin ve cari açığın artmasına neden olmuştur. 2006–2008 yılları arasında ihracat miktarı

¹⁴⁶ Bülent Güloğlu, "İstikrar Programından...", s. 8.

¹⁴⁷ Ahmet Fazıl Özsoylu, Türkiye *Ekonomisi*...,s. 292.

artarken ithalat miktarı daha büyük bir hızla artmıştır. Ve dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

Türkiye bankacılık sisteminin yapısı itibarıyla sağlam olması, mortgage kredi sisteminin Türkiye’de tam olarak uygulanmaması ve mortgage ile ilgili türev ürünlerin bulunmaması 2008 krizinin olumsuz etkilerini azaltmıştır. Bu durum 2008 krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde tamamen etkisiz kaldığını göstermemektedir. Piyasalarda borçlana bilme imkânı kısıtlanmıştır. Bu durum reel piyasaları da etkilemiştir. Kredi bulamayan işletmeler zor duruma girmiştir. Talep azalmasına bağlı olarak üretimini azaltan firmalar işçi çıkartmaya başlamıştır. Bu dönemde Doların değer kaybedip, Euro’nun değer kazanması Türkiye için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Türk şirketleri genelde ihracatlarını Euro ile ithalatlarını da dolar ile gerçekleştirmektedir. Fakat İhracat yaptığımız ülkelerde krizden etkilenmesi ihracat miktarımızı azaltmıştır. Bu durum yurtiçi üretimin azalması ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Devlet bu durumu engelleyebilmek için otomotiv ve beyaz eşyada Özel Tüketim Vergisinde (ÖTV) üç aylık indirim gitmiştir. Türkiye’de ihracattın ithalata bağlı olması, ihracatın azalması ithalatın da azalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak 2008 krizi tüm dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 2008 KÜRESEL KRİZİ İLE MÜCADELEDE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

Üçüncü bölümde 2008 küresel krizinin Türkiye'de ortaya çıkışı ve etkileri incelenmiştir. Ayrıca küresel krizin etkisinin azaltılabilmesi amacıyla uygulanan maliye politikaları araçlarının etkinliği ekonometrik analizlerle açıklanmıştır.

1. 2008 Krizinin Türkiye'de Ortaya Çıkış Nedenleri

2008 yılının ikinci yarısından itibaren tüm dünya ülkelerinin ekonomisini etkileyen finansal kriz ilk olarak 2007 yılında ABD finans piyasalarında başlamıştır. ABD'de 2002 yılından itibaren düşük faizli mortgage kredileri verilmiştir. Fakat kredi verilenlerin genelde düşük gelirli olması ve faiz oranlarının değişebileceğine dair bilgi verilmemesi kredilerin geri dönüşünün olmamasına neden olmuştur.

Türkiye açısından 2008 krizi 2001 krizi kadar ülkeyi ciddi anlamda fakirleştiren bir kriz olmamıştır. Fakat küresel finansal kriz ekonomimizi önemli boyutta daraltmış ve ekonomiyi küçülmüştür. 2001 krizi daha yerel bir kriz olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak nedeni kamu ekonomisinin ve bankacılık sektörünün yönetimindeki hatalardan kaynaklanmıştır. 2001 krizinde kamu sektörünün borç açığı büyükken, küresel finansal krizde bu şekilde bir risk yaşanmamıştır. 2002–2008 yılları arasında cari açığın artması ve bu cari açığın sıcak para ile karşılanması sonucu ortaya çıkarmıştır. Ekonominin ürettiğinden daha fazlasını tüketilmiştir. Ekonomik kalkınmanın büyük kısmı sıcak parayla karşılanmıştır. Bu durum ekonominin dış piyasalara olan bağımlılığını artırmıştır. 2008 yılında sıcak para girişinin azalması Türkiye ekonomisi olumsuz yönde etkilemiştir. Yurtiçi talebin azalması, ihracat yaptığımız ülkelerdeki talebin daralması ihracatımız azalmasına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde istihdam ve ülke içi üretimin olumsuz

etkilenmesine neden olmuştur¹⁴⁸. Türkiye’de 2008 küresel krizin etkisini şiddetlendirecek Türkiye ekonomisinin eksikleri şu şekilde sıralanabilir¹⁴⁹.

- Ekonominin değişen koşullara uyum kapasitesi, sermaye ve işgücünün alışkanlığının az, teknoloji geliştirme olanaklarının sınırlı olması nedeniyle yetersiz kalmıştır.

- Türkiye’nin ihracatı ağırlıklı olarak dayanıklı ve dayanaksız tüketim mallarına dayanmaktadır. Bu tür mallara karşı talebin gelir esnekliği yüksektir. Dünya ekonomisi bu krize karşısında talebini büyük ölçüde azaltmıştır. İhracatta büyük düşüşler olmuştur.

- Türkiye’nin ithalatı ise stratejik, ekonomik büyüme ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi için gerekli olan ürünlerden oluşmaktadır. Kriz döneminde ithalatın azalması, ekonomik büyümenin de azalmasına neden olmuştur.

- Yatırım giderlerinin yüksekliği, yatırım gelir ve giderleri arasında olumsuz fark, ödeme zorluklarının artmasına neden olmuştur.

- Türkiye’de dış borcunun büyük bir bölümünü özel sektörün tarafından kullanılması ve kısa vadeli olması borçların çevrilmesini güçleştirmiştir.

- Türkiye’de vergi gelirlerinin büyük bir kısmı mal ve hizmetlerden, ithalattan alınan dolaylı vergilerden ve emekçilerin stopaj yoluyla ödediği gelir vergisinden oluşmuştur. Ekonomide durgunluk, ithalatın azalması, işsizlik artışı, reel ücretlerde gerileme, vergi gelirlerinde önemli ölçüde düşüşe neden olmuştur.

- Ekonomide durgunluk yaşanması, tahsili gecikmiş kredilerin oranını artırmış ve tahsilât zorluğu bankaların likiditesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır.

- Türkiye’de dış borcun yüksek olması, kredi notunun düşürülmesine neden olmuştur.

Türkiye’de, ABD’deki gibi gelişmiş bir mortgage piyasası oluşmamıştır. Türkiye de mortgage sistemi ile ilgili yasa Şubat 2007 meclisten geçmiştir. Diğer ülkelerde ise uzun yıllar uygulanmıştır. ABD’de mortgage krizinin başladığı subprime piyasalarda Türkiye de olmadığı için ülkemizdeki gayrimenkul piyasasında yayılan etkisi olmamıştır. Bu krizle

¹⁴⁸ Ömer Çakıcı, “Küresel Finansal...”, s. 64.

¹⁴⁹ Öztin Akgüç, “Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:2, 2009, s. 6-7.

beraber finansal piyasalarda başlayan tedirginlik en çok hissedilen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Yurtdışı borsalarında yaşanan kayıplar, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) sert düşüşler yaşatmıştır. Yabancı yatırımcıların artan dolar talebiyle birlikte TL'nin değeri diğer gelişmekte olan ülkeler gibi düşüşe neden olmuştur. Carry Trade (düşük faiz getiren bir biriminden borçlanıp krediyi yüksek faiz getiren bir para birimine yatırmaktır.) pozisyonlarını kapatan yatırımcılar GOÜ terk etmeye başlamıştır. Bu durum yüksek cari açık içinde bulunan Türkiye için tehlikenin daha fazla artmasına neden olmuştur¹⁵⁰.

Günümüzde dünya piyasalarında bütün finans ve reel sektör birbirine bağlı olduğu için Türkiye de krizden etkilenmiştir. Dünya da ekonomik beklentiler değişince Türkiye'nin de beklentilerinde değişiklikler olmuştur. Beklentilerin negatif yönlü olması GOÜ'ler GÜ'lere göre daha fazla etkilemiştir. Türkiye'de ekonominin aktörleri kendilerini yeni beklentilere göre konuşlandırmıştır. Şirketler, çalışanları işten çıkartmaları ile birlikte işsizlik artmıştır. İkinci olarak da, ihracat yaptığımız ülkelerde kriz artınca bu ülkelerden gelen talep azalmış ve Türkiye'de ihracat yapan şirketler zor duruma düşmüştür¹⁵¹.

2008 krizinin asıl nedeni olan “subprime” kredileri, riskli konut kredileri olarak adlandırılmıştır. Bu kredilere NINJA kredileri'de denmiştir. “No Income, No Job, and No Assets” anlamındadır. Bu tür kredileri toplam krediler içinde %15 civarındadır. %5'lik kısmında “Alternative-A denilen yani “prime” (Geçmişini temiz kişilere kullanılmıştır. Riski düşük kredilerdir.) ve “subprime” özelliği taşıyan krediler olarak adlandırılmıştır¹⁵².

2007 yılının son döneminde, finansal sektörde yaşanan sorunlar sonucunda küresel büyüme azalmıştır. Finansal sektörde yaşanan sorunlar reel sektöre atlamıştır. Bu durum dünya ekonomisini 2008 yılında tamamen yavaşlatmıştır. GÜ'ler de başlayan yavaşlama GOÜ'lerin büyüme hızlarında düşüşe neden olmuştur.

2008 küresel krizinin Türkiye'yi ihracatta durgunluk, yurtdışı ve yurtiçi kredilerinde azalma, güven kaybı, ekonominin küçülmesi, işsizliğin artmasına neden olmuştur. Küresel krizin etkilerini ekonomik ve finansal yapıya etkileri olarak iki kalemde incelemek mümkündür.

¹⁵⁰ Sudi Apak, Ayhan Ataç, *Küresel Krizler Kronolojik...*, s.218.

¹⁵¹ Mahmut İlerisoy, “Küresel Ekonomik Krizin Anatomisi: ABD, AB ve Türkiye”, *KTO İpekyol Dergisi*, 2010, s. 6.

¹⁵² Nildağ Başak Ceylan, “Küresel Kredi Krizi ve Türkiye Üzerinde Etkileri”, *Atılım Üniversitesi Dergisi*, 2008, s. 2.

1.1 Ekonomik Nedenler

Krizin reel ekonomiye etkileri birkaç kanal vasıtasıyla reel ekonomiyi etkilemiştir¹⁵³.

- Finansal krizlerde, kredi talebinde bulunan firma ve kişilerin borçlanabilme yeterliliği farklılık göstermiştir. Bu tür krizlerin yaşandığı dönemlerde sırası ile yatırım ve tüketimi olumsuz yönde etkilenmiştir. Bankaların kredi standartların da artış yaşanmıştır. Ve kredi kullandırma oranlarını azaltılmıştır. Kredi şartlarındaki artışlar, yatırım, tüketim ve nihai olarak gelirin düşmesine neden olmuştur. Düşen gelirler, ekonomik daralma, bankaların, hane halkının ve firmaların mali dengelerini bozmuştur. Bu durum mali denge, kredi kullandırmada daha ters bir finansal hızlandırma etkisi yaratmıştır. Ekonomik daralma, bankacılık sektörünü etkileyip finansal kuruluşlara zarar vermiştir. Kredi borçlularının kredilerini ödemede güçlük çekmesine neden olmuştur. Endişe duyan mevduat sahipleri ise servetlerini koruma güdüsüyle bankalardan mevduatlarını çekmeye başlamıştır. Bu durum bankalardaki likit olan mevduatlarla likit olmayan varlıklar karşı karşıya bırakmıştır.

- Finansal kriz sürecinde, bankalar yüksek miktarda zarar yaşadıkları için sermayeleri azalmıştır. Bu nedenle küçülme ve çöküşe yönelen bankalar kredi verme konusunda isteksizleşmişlerdir.

- Kredi verenler ile alanlar arasında bilgi asimetrisi firmalar için daha yüksek sermaye maliyetine neden olmuştur. Borç ödeme kapasitesi azalan kredi alıcılarının kredi taleplerindeki artış yüzünden, finansal krizin yarattığı stres ortamı artmıştır.

- Finansal kriz ortamında çöken varlık fiyatlarına bağlı olarak gelir ve servet kaybına uğrayan hane halkları ve firmalar tüketim harcamalarını ertelemiş ve talep azalmıştır. Daralan talep, satışlarda düşüşe, stoklarda artışa ve sonuçta atıl kapasiteye neden olmuştur. Atıl kapasite ortaya çıktığında ekonomi kısır döngü içerisine girmiştir. Satış hacminin azalması, üretim ve istihdam gereksinimlerini azaltmıştır. Bu durum iş güvenliği ve

¹⁵³ M. Cem Danacı, Mehtap Ceylan, Küresel Finansal Krizin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri ve Krizden Çıkış Politikaları.
<<http://web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/80.pdf>>(20.06.2012)

gelirlerini tehdit etmesiyle, çalışanların harcamalarını azaltmasına neden olmuştur. Sonuçta talebin özellikle kredi ile finans ediliyor olması bu kısır döngüden çıkmayı zorlaştırmıştır.

1.2 Finansal Nedenler

2008 yılının Eylül ayında bankaların açık pozisyonları makul sınırlarda gerçekleşmiştir. Kur riski ekonomiye zarar verecek boyutlarda gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin daha önce yaşamış olduğu krizlerde, kamu kesimi finansmanının para ve maliye politikaları ile bankacılık sektöründe yarattığı etki, alınan istikrar tedbirleri sayesinde 2008 krizinde hissedilmemiştir. 2001 krizi sonrası bankacılık sektörünün güçlendirilmesi nedeniyle yaşanan kriz reel sektör üzerinde daha fazla hissedilmiştir. Bu tarihten itibaren özel sektör yatırımlarını finanse edebilecek yabancı sermaye bulamadığından üretimde daralma gerçekleşmiştir. 2000 yılında yaşanan iktisadi krizle tüketiciler harcamalarını baskı altında tutmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla 2000 krizi mali sektörü 2008 krizi ise daha çok reel sektörü etkileyen krizler olmuştur. Türk özel sektörü 2008 krizine yüksek oranda döviz borcu ve talep daralmasıyla girmiştir. Bu durum ihracat oranlarında azalmaya neden olmuştur. Reel sektörde küçülme yaşanmıştır. Küresel likidite krizi olarak alınan ve tüm dünyada durgunluğa neden olan 2008 krizi Azgelişmiş ülkelerin ve Türkiye'nin dış kaynak bulmasını zorlaştırmıştır.

İlk önce GÜ'lerdeki piyasalarda ortaya çıkan küresel finansal kriz 2008 yılının son çeyreğine doğru derinleşerek küresel finansal sistemin tamamını etkilemiştir. Bu nedenle GOÜ'lerin risk primlerinde yüksek oranlarda artışlar olmuştur. Risk primlerinde bu şekilde bir bozulma düşük kredi notuna sahip ülkelerde daha belirgin olmuştur. Türkiye için bakıldığında bunun tam tersi olmuştur. Türkiye'de kredi notu düşük olan ülkeler arasında olmasına rağmen risk primlerindeki bozulma sınırlı olmuştur. Küresel krizin derinleştiği dönemde risk primlerindeki artışın görece düşük kaldığı ülkeler daha yüksek miktarda faiz indirimlerine gidebilmişlerdir. Gelişmekte olan birçok ülkeden farklı olarak Türkiye'de hane halkının döviz borçluluğunun düşük seviyede olması, sağlam bir finansal yapı ve buna bağlı olarak küresel kriz sürecindeki risk primindeki bozulmanın görece sınırlı kalması Merkez Bankası tarafından yüksek oranlı faiz indirimine gidilmesini sağlamıştır. TCMB, gelişmekte olan ve enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler arasında politika faizlerini en fazla düşüren merkez bankası olmuştur. Yani, toplam talepteki sert yavaşlama bir taraftan politika faizlerinde öngörülenden daha fazla indirim yapılmasını gerektirmiştir. Diğer yönden ise orta vadeli enflasyon öngörülerinde aşağı yönlü

güncellemeleri beraberinde getirmiştir. 2008 yılı kasım ayından 2009 yılı ağustos ayına kadar ki süreçte politika faiz oranları toplamda 900 baz puan indirilmiştir. Faiz oranları ise Kasım 2008'deki %16,25 düzeyinden ağustos 2009'a gelindiğinde %7,75 düzeyinde indirilmiştir¹⁵⁴.

2008 küresel krizinin ilk olarak finans kuruluşlarında hissedilmiştir. Sorun kamu maliyesinde sürekli açık vermesi ve kamu borçlarının sürdürülemez olmasından kaynaklanmamıştır. Finans kuruluşlarının uygun politikalarla yönetilmemesi nedeniyle karşı karşıya kaldığı yüksek zararlar, iflaslar, kredi kullandırma konusunda isteksizlikler, risk primlerinin gün geçtikçe yükselmesi, varlık fiyatlarının düşmesi gibi nedenlerden dolayı tüketici güveninin azalması ve talep daralmasının yaşanmasına neden olmuştur¹⁵⁵. GÜ ve GOÜ'lerin tamamı küresel krizden işsizlik oranının artması, büyüme oranının düşmesi ve iktisadi faaliyetlerin azalması gibi birçok konuda olumsuz olarak etkilenmiştir. Türkiye dışa açık birçok ülke gibi ithalat yapamama ve ihracat miktarının azalmasıyla yüz yüze kalmıştır.

Kriz Türkiye'yi dört kanaldan etkilemiştir. Bunlar birincisi kredi kanalı üzerinden olmuştur. Mevcut olan durumda Türkiye bankalarında yapısal bir sorun olarak görülmemiştir. Bu durum 2008 krizini 2001 krizinden ayıran en önemli özellik olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu durum bankaların dışarıdan temin edeceği fonlardaki azalmanın önüne geçemeyeceği için sendikasyon kredilerinde ve döviz dışı borçlanmalarda zorluklar ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki bankalar şirketler, yurtdışındaki bugün bilânçosu hasarlı hale gelen bankalardan krediler kullanmıştır. Bu kredi kanallarının kapanması sonucu, daralacak olan kredi hacmi, şirketlerin ve bankaların bilânçolarını küçülmesine neden olmuştur. Büyük firmaların aldıkları kredinin azalması bu şirketlerin tedarik zincirini etkilemiştir. Ticari kredilerde daralma, KOBİ'ler, esnaf ve çalışanlar arasında yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bu durum şirketlerin, zor duruma düşmesi, banka bilânçolarında yapısal bir hasar yaşanmasına neden olmuştur. İkinci kanal portföy yatırım kanalında gerçekleşmiştir. Hedge fonları ile özel yatırım fonları Türkiye finansmanında önemli yer kaplamıştır. Krizle buradan aktarılacak fonların azalması Türkiye'ye döviz arzını önemli derecede azaltmıştır. Döviz likiditesi açısından sorunlar yaratmıştır. Üçüncü kanal ise dış ticaret kanalından gerçekleşmiştir. Mali piyasalardaki krizin reel sektörde yansımaları

¹⁵⁴ Serdar Öztürk, Bekir Gövdere, "Küresel Finansal Kriz...", s. 389.

¹⁵⁵ Serdar Öztürk, Bekir Gövdere, "Küresel Finansal Kriz...", s. 391.

sonucu, tüm dünyadaki büyüme hızı düşmüştür. Özellikle gelişmiş ekonomilerin birçoğu resesyona girmiştir. Küresel ticaret hacmi hızla daralmaya başlamıştır. Türkiye'nin ihracat hacmi küresel ticaret hacmindeki bu daralmadan etkilenmiştir. Dördüncü kanal ise, artan risk algılamasının ve azalan güvenin tüketici ve yatırımcı davranışlarını olumsuz etkilemiştir. Bu belirsizlik ortamında olumsuz olarak özel yatırım harcamaları en hızlı etkilenen kanal olmuştur. Bu durumun hane halkı psikolojisinde ve dolayısıyla bekleyişlerde negatif etkiye neden olmuştur. Özellikle dayanıklı tüketimin hızla daralmasına neden olmuştur.

Tablo 3.1: Dış Borç Stoku, Milyar Dolar

	2002 Ç4	2008 Ç2	Toplam Artış 2002Ç.4–2008 Ç.2
Toplam Dış Borç Stoku	129.6	284.4	154.8
Kamu Sektörü TCMB	86.5	93,9	7,3
Özel Sektör-Finansal	10.3	65.9	55.6
Özel Sektör-Finans Dışı	32.8	124.7	91.9

Kaynak: TCMB veri dağıtım sistemi, <www.tcmb.gov.tr>(17.01.2011)

Ç2: 2002 İkinci çeyrekteki verileri içermektedir

Ç4: 2002 Dördüncü çeyrekteki verileri içermektedir

Tabloda 2002–2008 yılları arasında toplam dış borcun özel ve kamu kesimi arasındaki dağılımını göstermektedir. Toplam dış borç 2002 yılının dördüncü çeyreğinden 2008 ikinci çeyreğine kadar geçen sürede 154,8 milyar dolar bir artış gerçekleştirmiştir. Bu yıllar arasında kamu harcamalarının düşürülmesi hedeflenmiştir. Kamu sektörünün borçlanma miktarında çok yüksek bir artış gerçekleşmezken, özel sektörün borçlanma miktarındaki artışın daha yüksek gerçekleştiği görülmüştür. Özel sektör dış borç stoku 2002–2008 toplam artış 55,6 milyar dolarken, finans dışı artışı %91,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum özel sektörün ileriki dönemlerde krizin etkisiyle beraber borç ödemedede zorluk yaşamıştır.

Türkiye 2001 krizi sonrasında uluslararası piyasalardan kaynaklı büyük çaplı bir finansal genişleme ve ucuz kredi olanağı sağlamıştır. Giderek artan dış açıklar önce sıcak para akışıyla daha sonra ise şirket birleşmeleri ve özelleştirmeler ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye dış borcu hızla yükselmiştir. 2003 yılında 129,6 milyar dolar olan toplam dış borç stoku, 2008'in haziran ayı itibarıyla 284,4 milyar dolara yükselmiştir. 5.5 yıl gibi bir sürede biriktirilen 154,4 milyar dolarlık net yeni dış borcun ana kaynağı özel sektörün borçlanmasıyla sağlanmıştır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi

biriktirilen borç tutarının tamamı neredeyse özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Özel sektör içerisinde de finans dışı şirketlerin bu borçlanmada öncü olduğu görülmüştür. Finans dışı özel şirketler 2003 başında 32,8 milyar dolar olan dış borç stoku, 2008 Haziran'ında 124,7 milyar dolara yükselmiş ve dış borçlanmadaki toplam artışın üçte ikisini oluşturmuştur. Türkiye 2008 krizini yüksek cari işlemler açığı ve yüksek dış borç bağımlılığı ile karşılamıştır. Ancak 2008'in yeni küresel koşullarında ucuz döviz ve ucuz ithalata dayalı büyüme modelinin artık mümkün olmayacağını görülmüştür. Bu durum gösteriyor ki, küresel finansal piyasalarda daralma Türkiye de öncelikle yüksek dış borç biriktirmiş olan ve dış borçlarını çevirmek zorunda olan finans dışı reel kesimini etkilemiştir. Bilâncolarında yüksek oranlı döviz borcu bulunan şirketlerin yükselen kredi maliyetleri ve döviz kurundaki pahalanmadan olumsuz etkilenmiştir. Bu durum ulusal üretimde azalma ve işsizliğin artmasına neden olmuş ve uzun süreli durgunluk yaşanmıştır¹⁵⁶.

2. Küresel Kriz Kapsamında Alınan Önlemler

2008 küresel krizi birçok ülke üzerindeki negatif etkisi olmuştur. Türkiye'ye etkisi direk olmamıştır. Fakat ihracat yaptığımız ülkelerdeki talebin daralması, ülke içinde üretimin ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Küresel krizde ekonomide gerileme yaşanırken, enflasyonda düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle, diğer kriz dönemlerine göre uygulanan makroekonomik politikalarda önemli farklılıklar olmuştur.

Türkiye'de krizin etkisini azaltabilmek için hükümet tarafından yedi önlem paketi açıklanmıştır. Birinci önlem paketi 2008 ikinci yarısından 2009 yılına kadar geçen süreyi kapsamıştır. Paketin büyüklüğü 11,4 milyar lira, Milli gelire oranı % 1,1 ve bütçe içinde ağırlığı ise % 5 olarak hesaplanmıştır. Bu önlem paketi likidite sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, Eximbank kaynakları artırılmıştır, sıfır faizli can suyu kredisi hazırlanmıştır. Vergi borçları ve SSK prim yükümlülükleri yeniden yapılandırılmıştır. Hazinesin garanti limiti artırılmıştır. GAP Eylem Planı ile krizin bölgesel etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. İkinci Önlem Paketi ilkinin devamı şeklinde oluşmuştur. 2009 yılı

¹⁵⁶ Erinç Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden...", s. 17-18.

bütçesine getirdiği yük 15,8 milyar olarak gerçekleşmiştir. Milli Gelire oranı % 1,4, bütçe içinde ağırlığı ise % 6,1 olarak hesaplanmıştır¹⁵⁷.

Üçüncü önlem paketi, İşsizlik sigortası kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında gerçekleşmiştir. Kamuoyuna Torba Kanun adıyla açıklanmıştır. Bu paketin toplam büyüklüğü 5,6 milyar lira ve Milli gelire oranı yüzde 0,5 bütçe içindeki ağırlığı ise yüzde 2,2 olarak hesaplanmıştır¹⁵⁸. Genel olarak gençlere ve kadınlara istihdam konusunda kolaylık sağlamak ve bölgesel, sektörel teşvikler için çalışmalar yapılmıştır.

2009 Mart ayı içerisinde Dördüncü önlem paketi açıklanmıştır. Bu paket ÖTV, KDV ve Özel İletişim Vergileri oranlarının azaltılmasını hedeflemiştir. Beyaz eşya, otomotiv, konut ve telekomünikasyon alanlarında vergi indirimine gidilmiştir. Bu paketin büyüklüğü 2,2 milyar lira ve Milli Gelire oranı yüzde 0,2, bütçe içindeki payı ise yüzde bir olarak gerçekleşmiştir. Beşinci önlem paketi, dördüncü önlem paketinin biraz genişletilmiş halidir. İş makineleri, mobilya, bilişim, büro malzemelerinde de KDV ve ÖTV indirimleri yapılmıştır. Ayrıca konut alım satımlarında topu harcı oranı düşülmüştür. Toplam büyüklüğü 900 milyon lira, Milli Gelire oranı %0,1, bütçe içindeki ağırlığı ise yüzde 0,3 olarak gerçekleşmiştir. Altıncı önlem paketi iki şekilde gerçekleşmiştir, birincisi Bakanlar Kurulu hangi sektörlerin, hangi bölgelerde teşvik mekanizmalarıyla destekleneceğine karar vermiştir. İkincisi ise, kredi garanti fonu olarak adlandırılan özel sektör ve bankalar arasındaki kredi akışını düzenleyen yapıya yeni bir işlev daha eklenmiştir. Hazine 1 Milyar TL ile fona katkıda bulunmuştur. Bu etki bankacılık sistemlerinin katkısı ile on katına çıkmıştır. Özel sektöre kredi desteği sağlanırken, bankaların bilançoları sağlıklı yapıda kalmıştır. Yedinci önlem paketi istihdam paketi olarak adlandırılmıştır. Küresel krizin olumsuz etkisi işsiz sayısını da artırmıştır. Paket uzun vadede meslek kazandırmayı, kısa vadede ise geçici iş sağlamayı amaçlamıştır¹⁵⁹. Bu dönemde para ve maliye politikaları gevşetilmiştir. Fakat iç ve dış talep yetersizliği nedeniyle üretimde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Uluslararası fiyatlardaki düşüş, vergi indirimleri ve yetersiz iç talep enflasyonda düşüşe neden olmuştur. Bu nedenle küresel kriz için alınan önlemler likidite

¹⁵⁷ Sudi Apak, Güneş Yılmaz, “Türkiye’de Kriz Döneminde Açıklanan Ekonomik Önlem Paketleri”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 43, 2009, s. 14-15.

¹⁵⁸ 5838 Bazı Kanunlar da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 28.02.2009 Tarih ve 27155 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

¹⁵⁹ Sudi Apak, Güneş Yılmaz, “Türkiye’de Kriz...”, s. 14-15.

sorununu azaltmak, talebi canlandırmak, ekonomik büyümeyi sağlamak ve işsizliği azaltmayı amaçlamıştır.

2008 mali krizine karşı birçok ülke üretimdeki daralmanın önüne geçebilmek ve artan işsizliği azaltabilmek için mali canlandırma paketleri açıklamıştır. Mali canlandırma paketleri talep daralması ve üretim kaybına çare olarak görülmüştür. Türkiye 2008 küresel krizin olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla yedi önlem paketi açıklarken, ABD tarafından 2008 ve 2009 yılında iki tane mali canlandırma paketi açıklanmıştır.

ABD'nin 2008 yılında açıkladığı birinci "mali canlandırma" paketinin büyük kısmı bireylere ve ailelere geçici olarak para vermeyi kapsamıştır. Paketin diğer kısmı ise, vergi indirimleri ve harcamaların artırılmasını kapsamıştır. Geçici bir süre yardım yapılmasıyla, tüketimi, toplam talebi ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek amaçlanmıştır. Mali canlandırma paketi, harcanabilir kişisel gelir ve kişisel tüketim harcamalarını artırmıştır¹⁶⁰. ABD Şubat 2009 ikinci mali paketini açıklamıştır. İkinci mali paketin büyüklüğü 825 milyar dolar olarak kararlaştırılmıştır. Bu rakamın 525 milyar dolarlık kısmının ilk iki yıl kullanılması öngörülmüştür. Paket 275 milyar dolarlık vergi indirimi (185 milyar doları hane halkına, 90 milyar doları da firmalara sağlanan vergi indirimi) öngörmüştür. İkinci mali canlandırma paketinin geç açıklandığı için harcamalar üzerinde beklenen etkiyi göstermemiştir¹⁶¹. ABD yönetimi mali canlandırma paketleriyle piyasaların çalışması ve güven ortamının sağlanmasını hedeflemiştir. Talebi kısa sürede artırabilmek için bireylere ve ailelere geçici süreli para yardımları yapılmıştır. Bu politika sürekli uygulanmadığı için istenilen sonuçlar doğurmamıştır. Türkiye'de küresel krizin etkisi ABD'deki kadar ağır gerçekleşmemiştir. Bu nedenle uygulanan maliye politikaları ABD'ye göre daha uzun vadede uygulanan politikalar olmuştur. Maliye politika aracı olarak belirli alanlarda KDV ve ÖTV indirimi uygulanmıştır.

2.1 Para Politikası

Krizin derinleştiği ve etkisinin daha çok hissedildiği 2009 yılı ilk yarısında küresel ekonomide yaşanan durgunluk, kredi piyasalarında görülen likidite darlığı, işsizlik rakamlarının artmasına neden olmuştur. Tüketimde görülen azalma nedeniyle, hem

¹⁶⁰ Birol Karakurt, "Küresel Mali Kriz Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010, s. 181.

¹⁶¹ Birol Karakurt, "Küresel Mali...", s. 182.

gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin merkez bankaları kısa vadeli faiz oranlarında indirimde gitmişlerdir.

Küresel krize maliye politikalarının yanında para politikaları da uygulanmıştır. Genel olarak uygulanan para politikalarını da şu şekilde sıralayabiliriz¹⁶²;

- TCMB ekonomiyi canlandırmak amacıyla faiz indiriminde bulunmuş ve aynı zamanda döviz ve TL likiditesi artırılmıştır,

- Bankacılık sektörünün öz kaynak yapısını daha güçlü hale getirebilmek amacıyla, bankaların kar dağıtımına sınırlandırmalar getirmiş ve kar dağıtılabilirliğini BDDK onayına bırakmıştır.

- Merkez Bankası döviz mevduatı münzam karşılıklarını düşürerek bankacılık sistemine kaynak yaratmıştır.

- Tasarruf mevduatındaki güvence sınırını değiştirebilme yetkisini iki yıllığına Bakanlar Kuruluna devretmiştir.

- Yetkili kurum tarafından Uluslararası Muhasebe Standartlarında değişiklik yapılarak faiz hadlerinde yaşanan değişime bağlı, piyasa olumsuzluklarını azaltmak amaç edinilmiştir. Bankaların Devlet İç Borçlanma Senetlerini (DİBS) uzun vadede ellerinde tutarak menkul kıymetler portföyüne aktarabilme imkânı bulmuştur.

- 23 Ocak 2009'da karşılıklar yönetmeliğinde değişiklikle şirketlerin kredi borçlarına beş kez yapılandırma getirilmiştir. Bu durum, kriz nedeniyle bankaların yüksek oranda karşılık tutmalarını zorlaması ve kredi hacmini baskı altına alması gerekliliğini belli ölçüde azaltmıştır.

- Ticaret ve Sanayi Odaları, TOBB, Halk Bankası gibi sanayi dernekleri, odalar ve bankalara ihracat kredisi, faiz oranları indirimleri, sicil affı gibi imkânlar sağlanmıştır. Ayrıca "Can Suyu" projesi olarak bilinen Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiye Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) kayıtlı ihracatçı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere (KOBİ) kredi yardımı sağlanmıştır

- KOBİ'ler için Kredi Garanti Fonu desteği uygulanmıştır.

¹⁶² Ahmet Fazıl Özsoylu, İlter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*, s. 93-94.

- Esnaf ve Sanatkârlara verilen kredi faizleri %3,6 oranında azaltıldı. Ayrıca borçlarını ödeyemeyenler için yeniden yapılandırma ve temerrüt faizlerine taksitlendirme imkânı sağlanmıştır.

- Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerine tarımsal üretimi destekleyen düşük faizli yatırım ve işletme kredisi kullanma imkânı sağlanmıştır.

- Kredi kartları işlemlerine uygulanan faiz oranları %3,96 olan gecikme faizi ve döviz kredileri faiz oranları düşürülme kararı alındı.

- Tüketicilerin ve firmaların döviz cinsi ve dövize endeksli kredi kullanmaları yeniden düzenlenmiştir.

2.2 İstihdama Yönelik Önlemler

Küresel kriz dünya genelinde hem ekonomik faaliyetlerde hem de emek piyasası üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Dünya genelinde ekonomik faaliyetlerin daralması, talepteki düşüş Türkiye'nin üretim yapısını etkilemiştir. Bu ekonomik daralmaya bağlı olarak bazı kuruluşlar küçülerek işçi çıkarma yoluna gitmişlerdir. 2008 küresel krizinin ortaya çıkmasıyla beraber birçok firma küçülmenin yollarını aramıştır.

2008 Küresel krizinde istihdama yönelik alınan politikalar¹⁶³

- Kısa çalışma ödeneğinin miktarı %50 oranında artırılarak yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkartılmıştır.

- Genç ve kadın istihdamı teşvikinin süresi uzatılmıştır.

- İşsizlik sigortası hesaplamaları gayri safi olarak düzenlenerek, ödenek %11 oranında artırılmıştır.

- Toplum yararına işler için oluşturulan çalışma programlarına aktarılan kaynak artırılmıştır.

- İŞKUR'un mesleki eğitim faaliyetleri genişletilmiştir.

- Kişilere girişimcilik ve eğitim danışmalığı verilmiştir.

- İşbaşı eğitimleri çerçevesinde stajlarla desteklenmiştir.

¹⁶³ Ahmet Fazıl Özsoylu, İlter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*, s. 97-98.

- İşyerlerinde mevcut istihdamın üzerinde yaratılacak ilan ve istihdam için prim desteği sağlanmıştır.

- İl İstihdam ve Merkezi Eğitim Kurumları tarafından istihdamın artırılabilmesi amacıyla çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye 2001 krizinde banka ve finans kurumlarını yapılandırılmıştır. Türkiye’de finans sektörünün daha sağlam temeller üzerine oturturulması nedeniyle küresel krizden daha az etkilenmiştir. Mortgage kredilerinin ve türev ürünlerinin gelişmiş olmaması Türkiye’yi direkt etkilenmemiştir. Fakat Avrupa ülkelerinin büyük oranda etkilenmesi ihracatın azalması, buna bağlı olarak yurtiçi talebin azalması ve işsizliğin artmasını neden olmuştur. Bu durumu engellemek amacıyla hükümet maliye politikaları önlemleri almıştır. Alınan önlem paketlerinin etkisi aşağıdaki gibi verilmiştir.

Tablo 3.2: 2008–2012 İstihdam Düzeyi ve İşsizlik Oranları

	İstihdam Düzeyi(Bin Kişi)	İşsiz Sayısı(Bin Kişi)	İşsizlik Oranı %
2008	21,194	2,611	11,0
2009	21,277	3,471	14,0
2010	22,594	3,046	11,9
2011	23,925	2,615	9,8
2012	24,257	-	11,4

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve (2007–2013) Orta Vadeli Programdan yararlanılmıştır.

*2012 yılı tahmini veriler kullanılmıştır

2008 küresel krizinin yarattığı durgunluk nedeniyle birçok şirket kapanmış ve firmalar kapasitelerini küçülterek işçi çıkartma yoluna başvurmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisi, 2009 yılında kendini göstermiştir. Bir önceki yıla göre işsizlik oranında %3,0’lık bir artış gerçekleşmiştir. 2008–2012 tarihleri arasındaki en yüksek işsiz sayısı 2009 yılında oluşmuştur. Krizin etkisinin yavaşlaması ve alınan önlemler sonucunda 2010 ve 2011 yıllarında işsizlik oranı düşmüştür. 2012 yılında %11,4 de tekrar yükselmiştir.

2.3 Yatırım Politikaları

Yatırımlar ekonomik büyümenin sürekli kılınmasının ve istihdamı artırmanın en önemli unsuru olarak kabul edilmiştir. Özellikle küresel rekabet, daha verimli ve daha kaliteli üretim yapmayı sağlayacak yatırımların önemini artırmıştır. Bu nedenle yatırımlar artırılarak sermaye stokunun verimli hale gelmesini sağlamak amacıyla, 4 Haziran 2009

tarihinde, Hazine Müsteşarlığının yayınladığı tebliğ ile yatırım politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu teşvik sistemi bölgesel gelişmişlik farkını azaltarak, rekabet gücümüzü artırmak, teknoloji ve AR-GE içeriği yüksek olan büyük ölçekli yatırımları ve sektörel kümelenmeyi desteklemeyi hedeflemiştir. Yeni teşvik sistemi üç bileşenden oluşmuştur. Bunlardan bir tanesi büyük proje yatırımları belirlediğimiz belli sektörlerde, belli bir eşğin üzerinde yatırım yapan kuruluşlara özel teşvikler uygulamak, aynı zamanda büyük ölçeğin altındaki yatırımlar için de bölgeden bölgeye ve sektörden sektöre değişen yine bir teşvik uygulanmanın oluşturulması amaçlanmıştır. Bu ilk ikisine girmeyen yatırımlar için de genel bir teşvik sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir. Yeni teşvik sistemi, teşvik oranlarını bölge ve sektör bazında farklılaştırarak uygulanmıştır. Türkiye'deki tüm iller teşvik kapsamı içerisine alınmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölgelerde de faiz desteği amaçlanmıştır. Yatırım yeri tahsisi de belirlenmiştir. KDV istisnası ve gümrük vergisi istisnasından, özellikle yatırım aşamasında faydalanmıştır¹⁶⁴.

3. Küresel Krizde Uygulanan Maliye Politikaları

Maliye politikaları ülkelerin krizden çıkabilmeleri için uyguladığı politikalarlardır. Kamu harcamaları, vergiler ve borç yönetimi kanallarıyla işletilen maliye politikaları, OECD ülkelerinde daha iyi sıçrama yaratacak ekonomik performansa yönelik bir araç haline gelmiştir. Her ne kadar mali teşvikler, 1930'lardaki Büyük Buhrana karşı keynezyen reçetelerinde sunulan çözüm 1970'lerdeki petrol krizi sonrasında tekrar ortaya çıkmış olsa da 1980'lerden bugüne popülerliğini yitirmiştir. Özellikle makro ekonomik politikaların ikiz hedefleri (ekonomik büyüme ve diğer yandan enflasyon ve işsizlikle mücadele) söz konusu olduğunda mali politika, para politikası gibi diğer araçlara göre prestij kaybetmiştir. Vergiler devlet faaliyetleri ve kamu hizmetlerinin finanse edilebilmesi için gerekli bir araç olarak görülmüştür. Birçok ekonomistin düşüncesine göre vergileri caydırıcı, yatırımları azaltıcı, işgücü arzını daraltıcı ve büyümeyi düşürücü etkide bulunduğu söylenmiştir. Yaşanan finansal krizlerde maliye politikaları, doğrudan derin resesyon durumundan kaçınma amacıyla odaklanmıştır. Fakat diğer amaçlarında göz ardı edilmemesi gerektirmiştir. Mali sistemler, büyümeyi tetikleyen yatırımlar ve yapısal değişmeyi sağlamaya yönelik kaynakları ortaya koymuştur. Bu nedenle gelişmekte olan

¹⁶⁴Ali Babacan, Reel Ekonomide Son Gelişmeler ve 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Yeni Teşvik Sistemi Uygulama Sonuçları.

<E:\maliye politikaları\BAKAN_AB_20100208_tesvik_sistemi.doc> (10.05.2011)

ekonomilerde uzun dönem büyümeler çok önemli olmuştur. Bunun yanında, vergi ve kamu harcamaları yoksulluk ve eşitsizlik problemleri doğrudan etkilemiştir. Mali politikalar kalkınmayı sağlama açısından büyük bir güce sahip olmuştur¹⁶⁵.

2008 küresel krizinde düşen talebi kısa vadede artırmak için maliye politikalarının etkin politika olduğu düşünülmüştür. Krizden en çok etkilenen GÜ genişletici maliye politikalarını kullanmaya önem vermiştir. IMF dünya ülkelerine krizden çıkışın en etkin yolunun mali genişleme olduğunu duyurmuştur. 2009 Nisan ayında yapılan G-20 zirvesine katılan ülkeler, ekonomik büyüme için mali genişleme olması gerektiği üzerinde anlaşmaya varmıştır. Küresel krizin üretim ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisi artıkça, dünyadaki bu kötü gidişe paralel olarak küresel krizinin etkisini azaltmak amacıyla maliye politikaları ön plana çıkmıştır. Maliye politikaları kapsamında özellikle vergi indirimleri ve kredi imkânlarını kolaylaştırmaya çalışan önlemler alınmıştır¹⁶⁶. Krizle mücadele eden ekonomilerin maliye politikası uygularken genellikle kamu harcamalarını geçici süreler için artırdıkları, buna karşılık vergi indirimlerine herhangi bir süre sınır koymamayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Kanada, Fransa, Almanya ve Kore'nin de aralarında bulunduğu bir grup doğrudan merkezi hükümet eliyle ya da yerel yönetimlere aktardıkları kaynaklarla altyapı yatırımlarını artırmışlardır. Türkiye'nin krize karşı almış olduğu para politikası önlemlerinin yanı sıra maliye politikası önlemlerini de başarı sağlamak açısından birlikte uygulamasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Maliye politikası açısından gider politikası yürütülürken harcamaların seçim öncesi dönemde fazla artması nedeniyle kamu kaynaklarının yatırıma dayalı alanlarda harcanması gerekmiştir. Vergi gelirlerinin % 70'inin dolaylı vergilerden sağlandığı dikkate alındığında KDV ve ÖTV indirimlerine gidilmesi gerekmiştir. IMF'nin "Küresel Ekonomik Politikalar ve Genel Görünüm Raporu'na göre, maliye politikasının harcama açısından değerlendirilmesi kriz yönetiminde, ekonominin normal seyrettiği döneme göre daha fazla önem taşımaktadır. Ayrıca, kriz döneminde uygulanan harcama yönetiminin yürürlüğe konulmasındaki herhangi bir gecikmenin, istikrarlı bir ekonomideki durumda başarıya ulaşma konusunda daha az bağlantılı olduğu da eklenmiştir. Harcama önlemlerinin vergi kesintileri ve transfer

¹⁶⁵ Hülya Soylu, "Global Krize Karşı Politika Önlemleri ve Türkiye", *Maliye Dergisi*, Sayı: 157, 2009, s. 257-258.

¹⁶⁶ Zihni Kartal, *Mali Krize Karşı Getirilen Vergisel Düzenlemelerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi*, T.C. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü 25. Türkiye Maliye Sempozyumu Kriz Ortamında Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi, Ankara 2011, s. 248-249.

artışlarına göre daha avantajlı olacağı belirtilmiştir. Gider politikalarının gelir politikaları ile beraber yürütülmesi ve durgunluk döneminde talebi canlandırmada daha etkili olan kamu harcamalarının niteliğine dikkat edilmesi gerektiği savunulmuştur. Cari harcamalar gibi üretken olmayan harcamalar yerini, yatırım harcamaları gibi üretken harcamalara ağırlık verilmesi istikrarlı büyümeyi sağlamak açısından da önem taşımıştır¹⁶⁷.

Bu durum bankacılıkta küresel düzeyde yaşanan sıkıntılara rağmen, Türk bankacılık sektörünün, 2001 krizinden sonra kararlılıkla uygulanan reformlar sayesinde, güçlü yapısını korumasını sağlamıştır. Bir yandan küresel piyasalarda yaşanan krizin etkisiyle bankacılık sektörünün yurtdışından fon alabilme imkânlarının daralması, sorunlu kredilerin artmasının yarattığı tedirginlik, diğer yandan yavaşlayan ekonomik aktiviteye bağlı olarak kredi talebindeki düşüş, 2008 yılı son çeyreğinden itibaren kredi hacminde azalışa neden olmuştur.

2008 küresel krizinde dış piyasada ve iç piyasada olan talepteki gerileme ile Türkiye ekonomisinde üretim, ihracat ve işsizlik olumsuz yönde etkilenmiştir. Krizin bu olumsuz etkilerini engellemek için bir takım önlemler alınmıştır. Önlemler ile durgunluğun azaltılması amaçlanmıştır. Merkez bankası 2002 yılında çekildiği döviz depo piyasasında aracılık faaliyetlerine 9 Ekim 2008 tarihinde tekrar başlamıştır. Bu durumdan sonra Merkez Bankası tarafından yabancı para zorunlu karşılık oranlarının indirilmesi, bazı vergilerde de ödeme kolaylığı önlemleri alınmıştır. Bu önlemlerle amaç konjunktör dalgalanmaları azaltmaktır. IMF 29 Aralık 2008 tarihinde “Küresel Ekonomik Politikalar ve Genel Görünüm” (Global Economic Policies and Prospect /IMF Staff Position Note) adı altında yayınlanmış raporuna göre alınacak olan maliye politikaları önlemlerinin konjunktör yanlısı karakterli olması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye de krize karşı almış olduğu para politikaların yanında maliye politikalarında bir arada uygulanması gerekmiştir. Maliye politikası açısından gider politikası yürütülürken harcamaların seçim öncesi dönemde fazla artması nedeniyle kamu kaynaklarının yatırıma dayalı alanlarda harcanması ve vergi gelirlerinin %70’inin dolaylı vergilerden sağlandığı dikkate alındığında KDV ve ÖTV vergilerinde indirimine gidilmesini gerektirmiştir. Harcama önlemlerinin vergi kesintileri ve transfer artışlarına göre daha avantajlı olacağı bunun nedeninin ise çoğaltan etkisinin kamu harcamalarında, transfer harcamaları ve vergi gelirlerine göre daha fazla olduğu

¹⁶⁷ Hülya Özkan , “ Konjunktör Yanlısı...”, s. 41.

belirtilmiştir. Dolayısıyla gelir ve gider politikaları bir arada kullanılmıştır. Durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının niteliğine dikkat edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kriz dönemlerinde cari harcamalar yerine yatırım harcamaları gibi daha üretken harcamalar yapılması istikrarlı büyüme için önem taşımıştır¹⁶⁸.

Küresel krize karşı Türkiye ekonomisi üzerinde para politikasının mı yoksa maliye politikasının mı etkili olduğunun ortaya konulması amacıyla yapılan bir çalışmada, para politikasının pozitif fakat anlamsız bir etkiye sahipken, kamu harcamasının negatif fakat anlamlı bir etki gösterdiği ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, genişletici para politikası ekonomiyi canlandırırken, genişletici maliye politikası ekonomiyi daraltmıştır. Genişletici maliye politikasının neden olduğu bütçe açığı faizler aracılığıyla özel yatırımı azaltmış ve ekonominin daralmasına neden olmuştur. 2008 küresel krizinde maliye politikaları para politikasına göre daha etkili olmuştur¹⁶⁹.

2008 küresel krizinde gevşek maliye politikası izlenilmiştir. Gevşek maliye politikası vergi oranlarının düşürülmesi, kamu harcamalarının artırılması ve farkın borçlanmayla finanse edilmesi temeline dayanmıştır¹⁷⁰. Gevşek maliye politikasının diğer bir ismi ise genişletici maliye politikasıdır. Gevşek maliye politikasının sağlanabilmesi için hükümetlerin vergileri azaltıp, kamu harcamalarını artırmaları gerekmiştir. Hükümetler kriz dönemlerinde azalan talebi canlandırabilmek, piyasada dolaşan para miktarını artırabilmek amacıyla vergi oranlarını düşürüp kamu harcamalarının artırma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin 2008 Küresel krizinde uygulanan maliye politikalarını, vadesi gelen vergi alacaklarının tescil ve taksitlendirilmesi, vergi tescili silinmesi veya hurdaya çıkarılacak eski model motorlu araçlar için vergi ve ceza affı sağlanması, dayanıklı tüketim malları satışların KDV ve ÖTV indirimlerinin uygulanması, kurumlar vergisi muafiyeti ve indirimleri, KOBİ birleşmelerine teşvik etmek, olarak sıralayabiliriz. Kamu harcamalarının artırılması amacıyla ise tarımsal desteklerden mal ve hizmet alımlarından ve yatırımlardan kesintiler yapılarak bu gelirlerin sosyal sigorta prim indirimlerinde, alt yapı yatırımlarında, belediyelere yapılacak transferlerde kullanılması amaçlanmıştır. Kamu harcamalarının artırılması fakat kamu harcamalarının finanse edildiği vergilerin oranların düşürülmesi,

¹⁶⁸ Hülya Özkan, "Konjoktör Yanlısı...", s. 40-41.

¹⁶⁹ Zihni Kartal, *Mali Krize...*, s. 249-250.

¹⁷⁰ Mahfi Eğilmez, "Kriz ve Türkiye", *UTİKAD Dergisi*, İstanbul, 2009, s. 13.

borç ve alacak arasında bir fark yaratmıştır. Bu farkı azaltabilmek amacıyla hükümet borçlanmaya gitmiştir.

Genel olarak uygulanan mali destek paketleri ana hatlarıyla iki gruba ayrılmıştır¹⁷¹.

- Firmalara dönük mali yardımlar: Şirketlere vergi indirimleri ya da sübvansiyonlar yardımıyla yapılan yardımlar,

- Tüketicilere dönük mali yardımlar düşen talebi canlandırmak amacıyla yapılmıştır.

Ülkeler 2008 küresel krizlere karşı para ve maliye politikalarını birlikte uygulamıştır. Para politikalarıyla likidite sıkışıklığının giderilmesi ve piyasanın canlandırılması amaçlanmıştır. Maliye politikaları, kamu harcamalarının artırılması yoluyla istihdamın ve talebin artırılması aynı zamanda vergi indirimleriyle talep daralmasını engellemek amaçlanmıştır.

3.1 Kamu Harcamaları Politikaları

Global kriz döneminde vergi gelirlerindeki azalma nedeniyle gevşeyen maliye politikalarının daha da gevşetilerek, ekonomideki hızlı daralmanın yavaşlatılması amaçlanmıştır. Bu nedenle kamu harcamaları önlemleri alınmıştır¹⁷²;

- Kamu Tüketimi ve Yatırımları,

- Karayolları yatırımları

- GAP, diğer altyapı projeleri ve sulama sistemleri için hükümet tarafından 2008-2011 döneminde ilave kaynak olarak 19,4 milyar TL kullanacaktır.

- Memur maaşlarına yapılan artışlar.

- Hane halkına Transferler

- İşsizlik sigortası ödemeleri net yerine gayrisafi olarak hesaplanacaktır ve miktarı %11 oranında artacaktır.

- İşletmelere Transferler

¹⁷¹ TCMB, 2009 Yılı Raporu.

<<http://www.tcmb.gov.tr>>(12.04.2011)

¹⁷²DPT, 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program.

<<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/ACDA2A68D8D38566452097185DF9DFFB/KEP2008.pdf>>(5.7.2011)

—Elektrik enerjisi girdi maliyetinin azaltılması amacıyla, 2009 yılı için sanayide uygulanan indirimli gece tarifesini, hafta sonları ve diğer resmi tatil günlerini kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

—Yapılan yasal düzenlemeyle kısa çalışma ödeneği miktarı %50 arttırılmış, süresi 3aydan 6 aya çıkarılmıştır.

—DFİF (Destekleme ve Fiyat İstikrarı Fonu) ve KOSGEB için ilave kaynak sağlanmıştır.

—5084 sayılı Teşvik Kanunu'nun süresi 1 yıl uzatılmıştır. (enerji desteği)

—Yeni Teşvik Sistemi; firmaların faiz giderlerinin finansmanına destek, şirketlerin fabrikalarını belli kentlere taşımaları için nakit desteği.

- Diğer Kamuya Transferler

—Merkezi hükümetten mahalli idarelere yapılan transferlerde artış.

- Diğer Harcamalar

—Eximbank'ın ödenmiş sermayesi 1 milyar TL'den 2 milyar TL'ye yükseltilecektir.

- Finansal Kuruluşlar İçin Garanti ve Sigorta Programları

—Hazine'nin Garanti Limiti 1 milyar \$ arttırılarak 3 milyar \$'dan 4 milyar \$'a yükseltilmiştir. Artan 1 milyar \$'lık kısım ağırlıklı olarak ihracat ve KOBİ'lere destek amacıyla kullanılacaktır. Bunun yanı sıra, Eximbank'a başvuran her bir firma için limit 10 milyon \$'dan 20 milyon \$'a yükseltilmiştir.

—İhracat reeskont kredileri limiti 500 milyon \$'dan 1 milyar \$'a yükseltilmiştir. Ve bir yılda 3 kez kullanılabilir. Bununla birlikte, bu tür kredilerin kullanım koşulların yeniden düzenlenmiş ve kolaylaştırılmıştır.

- İşletmelere Krediler

— KOSGEB tarafından KOBİ'lere sıfır faizli kredi imkânı: toplam kredi miktarı 733 Milyon TL.

—KOSGEB tarafından ihracatçı KOBİ'lere %0 faizli kredi imkânı: 1,650 milyon \$ TOBB ile Halk Bankası arasında yapılan anlaşma ile KOBİ'ler düşük faizli kredi kullanabilmesi amaçlanmıştır. Bu protokole göre, 800 milyon TL nakit ve nakit dışı ile 400 milyon \$ ihracat kredisi kullanabilme imkânı sağlanmıştır.

—Türkiye Tekstil İşverenleri Sendikası ve Ziraat Bankası arasında yapılan protokolle KOBİ'ler düşük faizli kredi kullanabilmişlerdir.

Bölgesel ve sektörel bazda yatırım ve istihdamı teşvik amacıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Gelişmişlik düzeyi itibarıyla dört farklı bölge belirlenmiş, bu bölgelerde yapılacak yatırımlar ile belirli kriterlere sahip büyük yatırım projeleri için yatırım katkı oranı, indirimli kurumlar vergisi oranı ve işgücü maliyetlerine katkı oranı farklılaştırılmıştır. Bu teşviklerden yararlanacak yatırım projelerinin 2010 yılı sonuna kadar başlatılması şartı getirilmiştir¹⁷³.

3.2 Vergi Politikaları

2008 küresel krizin etkisini azaltabilmek için alınan maliye politikalarının genel özelliği iç talebi canlandırmak olduğu görülmüştür. Firmaların ve bireylerin ödemesi gereken vergi miktarlarını azaltarak harcama miktarlarını artırmak, üretimin ve tüketimin artırılması amaçlanmıştır. Vergi oranlarında yapılan düzenlemelerle vergi adaletinin sağlanması, vergi tabanının sermaye gelirlerini de kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmıştır. Krizin etkisini genişletici maliye politikalarıyla azaltılması hedeflenmiştir. Yukarıda alınan maliye politikaları bankaların karşı karşıya kalabilecekleri problemleri rahatça aşabilmeleri ve KOBİ'lere, esnaf ve sanayicilere verilen düşük faizli kredilerde reel sektörün canlandırılması hedeflenmiştir.

Vergi Kanalıyla ve Harcanabilir Geliri Artırmak İçin Uygulanan Maliye Politikalar¹⁷⁴

- Vadesi gelen kamu alacaklarının tecil ve taksitlendirilmesi (%3 faiz)
- Hisse senedi alım satımlarından elde edilen kazançlara uygulan stopaj oranının sıfıra indirilmesi,
- Menkul Kıymet Yatırım Fonları İl Menkul Kıymet Yatırım Ortaklarının sermaye piyasasında yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettikleri gelirlere BSMV muafiyeti,
- Tescili silinecek veya hurdaya çıkarılacak eski model motorlu araçlar için vergi ve ceza affi uygulanması,

¹⁷³ Mehmet Ali Ertunç, Halil Yanık, Hüsne Seda Tunusluoğlu, Murat Erinç Bayrakçı, Şule Tatlı, Alper Ergen, Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler. <<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/28.04.2010>>(18.05.2011).

¹⁷⁴ Ahmet Fazıl Özsoyulu, İlter Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, *Küresel Kriz...*,s. 95-96.

- Serbest Bölgelerin tanım ve kapsamını yeniden düzenleyip Gümrük Kanunu ile uyumsuzluklarının giderilmesi ve AB'ye tam üyeliğin gerçekleştiği tarihi içeren vergilendirme döneminin sonuna kadar serbest bölgenin kullanıcılarına vergi avantajlarının getirilmesi,

- KOBİ'ler kanununda belirlenen şartları sağlamaları kaydıyla, KOBİ'lere kurumlar vergisi muafiyeti ve indirim uygulanarak KOBİ birleşmelerinin teşvik edilmesi,

- Konut, işyeri ve dayanıklı tüketim malları satışlarındaki gerilemenin önlenmesi için geçici olarak uygulanacak KDV, ÖTV, diğer vergi ve harç indirimlerinin uygulanması kabul edilmiştir.

—KDV ve ÖTV' ye ilişkin indirimler üç şekilde gerçekleştirilmiş,

—Özel İletişim Vergisi %15' den %5' e düşürülmüştür.

—Yeni ve yüz ölçümü 150 m² altındaki konutların satışında KDV oranı %18'den %8' e düşürülmüştür.

—Kaynak Kullanım Destekleme Fonu (KKDF) kesintisi oranı yüzde %15' den %5'e düşürülmüştür.

- Varlık Barışı uygulamasının süresi uzatılarak yurt dışındaki varlıkların yurt içine getirilmesi hedeflenmiştir. Bu uygulama yurtdışında kişilere ait tutulan para, altın ve döviz ve diğer menkul kıymetlerin yurtiçine getirilip kayıt altına alınması,

- Kamu İhale Kanununda değişiklik yapılarak Kamu İhale Kumuna şikâyetlerin azaltılması, yerli yükleniciler kolaylıklar getirilmesi, ihale işlemlerinin hızlandırılması, canlandırılması ve esnekleştirilmesi,

- Orman sınırları dışına çıkarılması öngörülen alanlar hakkında düzenlemeler getirilmesi, bu alanlar hakkında düzenlemeler getirilmesi ve bu alanların satışını öngörecektanuna zaman ve imkân hazırlanması,

- Tarımsal desteklerden mal ve hizmet alımlarından ve yatırımlardan kesintiler yapılarak bu gelirlerin sosyal sigorta prim indirimlerinde, alt yapı yatırımlarında, belediyelere yapılacak transferlerde kullanılması,

- Hâsılat azaltıcı veya erteleyici önlemlerin kamu açıklarını artırıcı etkisini kısmen azaltabilmek amacıyla, tarımsal destekleme ödemelerinin birim fiyatlarında kısıtlama yapılması kabul edilmiştir.

Küresel krizin üretim ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisi arttıkça ülkemizde maliye politikaları ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin krizle mücadele için esnek maliye politikalarının kullanıldığı görülmüştür. İlk olarak talep artışı hedeflenmiştir. Bunun içinde kamu harcamalar yerine vergi indirimlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür.

Bu alınan tedbirlerde iç talebi artırmaya yönelik olan tedbirlerde ÖTV ve KDV oranlarında indirimle gidilmiştir. Bazı ürünlerdeki ÖTV ve KDV oranlarının geçici süre düşürülerek firmaların ellerinde biriken stokların eritilmesi sağlanmıştır. KOBİ'lerin küresel krizden birleşerek en az şekilde etkilenebilmesi amacıyla birleşme işlemlerinde kurumlar vergisi teşviki getirilmiştir. Vergi muafiyetleri ve vergi indirimleriyle işletmelerin mali yapılarını daha dayanıklı hale getirilirken, harcanabilir gelirin artması amaçlanmıştır

Ayrıca, işletmelerin yasal kayıtlarında yer almayan varlıkların %2 - %5 oranlarında vergilendirmesi şartıyla işletme kayıtlarının aktararak sermayeye eklenmeleri ve bu şekilde firmalarının mali yapıların güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Yatırımlara vergi teşviki sağlanarak harcanabilir gelirin uzun vadede artırılması hedeflenmiştir. Bu birleşmelerdeki kurumlar vergisi teşviki verilmiştir. KKDF kesintisini düşürülmesi, menkul kıymet yatırım fon ve ortaklıklarının elde ettikleri gelirleri Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi muafiyeti getirilmesi, borçların düşük faizle taksitlendirilmesi, işsizlik ödeneğinin artırılması, kısa çalışma ödeneğinin uygulanması, yeni işçi istihdamına sigorta prim desteği sağlanması, deri ve konfeksiyon sektöründe faaliyet gösteren firmalara kurumlar vergisi indirimi ve sigorta primi istisnası sağlayarak işletmelerin mali yapılarını dayanıklı hale getirilmesi amaçlanmıştır¹⁷⁵.

Bunun yanında bazı varlıkların milli ekonomiye kazandırılabilmesi amacıyla Varlık Barışı Kanunu uygulanmıştır. Gerçek ve tüzel kişilere ait olan¹⁷⁶;

- Yurtdışında bulunan para, döviz, altın, menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası araçlarının ekonomiye kazandırılması ve taşıtların kayda alınması,

¹⁷⁵ Zihni Kartal, *Mali Krize...*, s. 249-250.

¹⁷⁶ Zihni Kartal, *Mali Krize...*, s. 261.

- Yurt içinde bulunan ancak işletmelerin öz kaynakları içinden yer almayan para, döviz, altın, menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası araçları taşınmazların kayda alınması amaçlanmıştır.

Ekonomik krizlere karşı işletmelerin sermayelerinin artırılması ve ekonomik döviz ihtiyacını giderek krizin etkilerinin hafiflendirilmesi amaçlanmıştır. Kayıt altına alınmayan yurtdışındaki varlıkların yetkili kurumlar tarafından kayıt altına alınarak döviz gereksinimini azaltmayı amaçlarken, kişilerinde, beyan edecekleri varlıkları sermayelerine eklemeleriyle vergi incelemesinden muaf olma hakkı tanınmıştır.

3.3 Borçlanma Politikaları

TCMB'nca yapılan döviz alım ihalelerine 16 Ekim 2008 tarihi itibarıyla ara verilmiş, döviz fiyatlarındaki oynaklığı önlemek amacıyla 10 Mart 2009 tarihinde döviz satım ihalelerine başlanmıştır. İhalelerde satımı yapılacak döviz tutarı 50milyon ABD doları olarak belirlenmiştir. Bankalararası döviz piyasasında döviz likiditesi akışının artırılmasını sağlayarak finansal sistemdeki akışkanlığı ve kredi piyasalarının etkin çalışmasını desteklemek amacıyla¹⁷⁷,

- Bankaların, Döviz ve Efektif Piyasaları ile Döviz Depo Piyasası'nda kendilerine tanınan borçlanma limitleri çerçevesinde ABD Doları ve Euro cinsinden TCMB'nden alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 haftadan 3'aya yükseltilmiş,

- Buna paralel olarak bankaların söz konusu piyasada kendi aralarında gerçekleştirdikleri işlemlerin vadesi 3 aya kadar uzatılmış,

- TCMB taraflı işlemlerde ABD Doları ve Euro için %10 olan borç verme faiz oranları kademeli olarak düşürülerek sırasıyla %5,5 ve %6,5 olarak belirlenmiştir.

- % 11 olan yabancı para zorunlu karşılık oranı 2 puan azaltılarak % 9 düzeyine indirilmiştir. Yabancı para zorunlu karşılık oranında yapılan bu indirimle bankacılık sistemine yaklaşık 2,5 milyar ABD Doları ek döviz likiditesi sağlanmıştır.

- TL mevduatı ve kredileri teşvik etmek amacıyla yabancı para zorunlu karşılıklara faiz ödenmesi uygulamasına son verilmiş, Türk parası zorunlu karşılıkların faiz oranı ise

¹⁷⁷Küresel Mali Krize Karşı Politika Tedbirleri.
<www.hazine.gov.tr/doc/Guncel/Politika_Tedbirleri.pdf>(01.12.2012)

artırılmıştır. Bu çerçevede, Türk parası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı TCMB gecelik borçlanma faiz oranının % 75'i seviyesinden % 80'i seviyesine çıkarılmıştır.

- Bankacılık sektörünün öz kaynak yapısını daha da güçlendirmek amacıyla bankaların kar dağıtımına sınırlama getirilmiş ve bankaların kar dağıtılabilmesi BDDK onayına bağlanmıştır.

4. 2008 Küresel Krizi ve Uygulanan Maliye Politikalarının Sonuçları

Küresel krizlerde uygulanacak maliye politikaların riski azaltabilme özelliği taşıması gerekmiştir. Küresel krizin 2001 krizden farkı finansal piyasalarda başlayıp, reel piyasalara atlamış olmasıdır. Özellikle 1990'lı yıllarda finansal kaynaklı krizlerle mücadele edebilmek ve kamu açıkları ve enflasyonist baskıları azaltabilmek amacıyla IMF tipi istikrar politikaları uygulanmıştır. Bu programlar kamu harcamalarını azaltıcı ve kamu gelirlerini artırmaya yönelik olan daraltıcı maliye politikaları niteliğinde uygulanmıştır. Ayrıca spesifik bir mali kural olarak değerlendirilebilen faiz dışı fazlayı oluşturmak hedeflenmiştir. Mali disiplin oluşturmaya yönelik olarak daraltıcı maliye politikaları ile bütçe açığı azaltılmıştır. Aynı anda sıkı mali politikaların bir miktar gevşetilmesi ve daralan sektörlerde artan işsizliğin azaltılması için genişletici vergi teşvikleri artırılmıştır. Bu politikalar reel üretimi canlandırmıştır. Fakat bu genişletici önlemlerin enflasyonist baskıyı artırmadığı dikkat çekmiştir. 2008 yılı uygulamalarının bir yandan piyasaları rahatlatarak reel üretimi artırıcı diğer yandan ise bütçe dengesini sağlayıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Mali disiplini sağlayıcı daraltıcı önlemler 2008 yılına kadar devam etmiştir. Bu açıdan 2008 yılı 2007 yılına göre kamu mali dengesinde nispi bir gelişme sağlamıştır¹⁷⁸.

4.1 Vergi Politikaları ile Harcanabilir Geliri Artırılması

Türkiye'de mali krizin etkisini özel tüketim ve yatırım harcamaların azalması, toplam talebin daralması ve buna bağlı olarak da üretim ve istihdam kaybı olarak kendini göstermiştir. Bireyler kriz karşısında özel tüketim harcamalarını kısmışlardır. Talep yetersizliği ve buna bağlı olarak da daralmayı önlemek amacıyla vergi indirimleri uygulanmıştır.

¹⁷⁸ Hayal Ayça Şimşek, Asuman Altay, "Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi", *Gündem Dergisi*, Sayı:11, 2008, s. 18-19.

2008’de ortaya çıkan küresel krize 2009’da vergi kanalıyla müdahale edilmiştir. Global finansal kriz ortamında vergi gelirlerindeki düşüş nedeniyle gevşeyen maliye politikası daha da gevşetilerek, ekonomideki daralmanın yavaşlatılması amaçlanmıştır. Vergi indirimleri, tüketici enflasyonunu düşürmesi yanın da vergi indirimine konu olan malların satışını da olumlu yönde etkilemiştir. (Beyaz eşya, otomotiv) Ve 2010 yılında uygulanan bu vergi politikalarının olumlu sonuçları ortaya çıkmıştır. İktisadi faaliyetlerin beklenenden daha güçlü ve erken toparlanması sonucu artan vergi gelirleri aynı zamanda faiz giderlerindeki düşüşler kamu mali dengesinin olumlu bir seyir izlemesini sağlamıştır. İktisadi faaliyetlerdeki istikrarlı toparlanma ve yapılan vergi ayarlamaları sonucu vergi gelirlerinin hızlı ve keskin bir şekilde arttığı görülmüştür.

Mali genişlemenin ilk etkisi mal ve hizmetlere olan talebi artırması yönünde gerçekleşmiştir. 2009/14802 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 17.03.2009 tarihinden 15.06.2009 tarihine kadar uygulanmak üzere açıklanan üç aylık KDV, ÖTV ve istihdam vergilerinde indirim içeren *geçici vergi indirim paketi* ile kişilerin harcanabilir gelirini artırılması hedeflenmiştir. Vergi indirimleri, hedef sektörler açısından ilk etkisini göstermiş ve özellikle dayanıklı tüketim ve otomotiv sektöründe canlanmayı sağlamıştır. Toplam talep yoluyla oluşturulan bu etki maliye politikasını ekonomik istikrarı sağlamanın bir aracı haline getirmiştir¹⁷⁹. Vergi indirimleri ekonominin bütüne yönelik olarak gerçekleşmemiştir. Bu nedenle indirimle, ilgili sektör açısından talebin artmasını sağlamıştır. Uygulanmayan sektörlerde harcamaların kısıtlı kalmasına neden olmuştur. Bütçe kısıtı nedeniyle vergi indirimlerinin uzun dönemde uygulanamamıştır. Bu nedenle sadece belirli sektörlerde canlanma olmasına ve etkisinin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Tablo 3.3: 2008–2012 Yılları Arasındaki Vergi Gelirlerinin Değişimi (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Vergi Gelirleri (Milyon TL)	GSYH’ya Oranı(%)	% Değişim
2008	172.251	18,12	-0,44
2009	176.136	18,49	0,37
2010	216.109	19,58	0,09
2011	256.137	19,99	0,41
2012(1)	285.321	20,01	0,02

Kaynak: DPT’den ve Kalkınma Bakanlığından alınıp tarafımızca düzenlenmiştir.

(1) 2012 Program

¹⁷⁹ Birol Karakurt, “Küresel Mali...”, s. 187.

2008 Küresel krizi ile ekonomide büyük bir daralma hissedilmiştir. Krizin olumsuz etkisini azaltabilmek amacıyla ekonomik birimler taleplerinde daralmaya gitmişlerdir. Bu daralmayı azaltabilmek ve ekonomiyi canlandırabilmek amacıyla devlet vergi indirimine başvurmuştur. Türkiye’de bütçe gelirlerinin büyümeye aşırı duyarlı olması ve bütçe gelirlerinin %70’ne yakın kısmını tüketimden alınan dolaylı vergilerle sağlanma özelliği taşımaktadır. Ekonominin canlanabilmesi amacıyla belirli sektörlerde KDV ve ÖTV indirimleri yapılmıştır. Bu indirimler ekonomide talep artışını gerçekleştirmiştir. Kısa dönemde otomotiv ve beyaz eşya stoklarının azalmasını sağlamıştır. Hükümetin bu uygulaması vergi gelirlerinin 2008–2012 yılları arasında sürekli bir artış sağlamıştır. 2010 yılındaki bütçe gelirindeki iyileşme vergi gelirleri ile sağlanmıştır. 2008 vergi gelirlerinde en yüksek yüzde değişimin 2009 yılında %0,37 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Çünkü KDV ve ÖTV indirimleri sadece 2009 yılında gerçekleşmiştir. Bir sonraki yılda uygulanmamıştır. Geçici indirimler olarak gerçekleşmiştir. Fakat uygulandıkları dönemde başarılı olmuşlardır.

4.2 Kamu Harcamaları Politikaları

Krizin etkilerini azaltmak amacıyla bazı harcama kalemlerinde ilave artışlar yapılmıştır. Özellikle kamu yatırımlarının özel sektör yatırımları için crowding-in etkisi oluşturduğu dikkate alınarak, kamu yatırımlarının önceliklendirilmesi ve özellikle kamu yatırımlarına ayrılan kaynaklarında öncelikli olarak ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi benimsenmiştir. Bu amaçla, ekonomide fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarının yenilenmesini ve genişletilmesini sağlamak amacıyla kamu yatırım projelerine ağırlık verilmesi, ekonominin krizden çıkışını kolaylaştırmak ve sürdürülebilir. Bir büyüme yapısını yeniden tesis etmek için özel sektör yatırımlarını, ihracatı ve istihdamı artırmaya yönelik politikaların uygulanması kararlaştırılmıştır¹⁸⁰.

¹⁸⁰Küresel Mali Krize Karşı Politika Tedbirleri.
<www.hazine.gov.tr/doc/Guncel/Politika_Tedbirleri.pdf>(01.12.2012)

Tablo 3.4: 2008–2012 Yılları Arasında Kamu Harcamaları Değişimi (Cari Fiyatlarla/Milyon TL)

Yıllar	Cari Har.	Cari Har /GSYH	Cari Har. %Değişimi	Yatırım Har. (milyon TL)	YatırımHar. GSYH(%)	Yatırım Har. % Değişimi	Transfer Harc.	Transfer Har. /GSYH (%)	Transfer Har. %Değişimi
2008	149.059	15.68	0,7	32.363	3.40	0,23	147.243	15.49	-0,16
2009	168.771	17.72	2,04	31.574	3.31	-0,09	181.794	19.08	3,59
2010	187.776	17.01	-0,71	37.606	3.41	0,1	197.608	17.90	-1,18
2011	217.092	16.94	-0,07	46.634	3.64	0,23	214.917	16.77	-1,13
2012	237.758	16,67	-0,27	47.727	3,35	-0,29	250.908	17,60	0,83

Kaynak: DPT ve 2012 Yılı Programından derlenmiştir.

Ekonomik kalkınma için yatırım harcamaları özellikle özel sektör yatırım harcamaları önemli bir yer tutmaktadır. Küresel kriz geleceğe ilişkin belirsizlikleri artırdığı için özel sektör yatırım yapmaktan kaçınmıştır. Küresel krizin olumsuz etkisini azaltılabilmesi amacıyla devlet tarafından bazı kamu harcama kalemlerine artış yapılmıştır. Cari harcamalarda en büyük artış 2009 yılında 168,771 olarak gerçekleşmiştir. Transfer harcamalarında en büyük artış 2009 yılında %19,08 olarak gerçekleşmiştir. Durgunluk nedeniyle özel sektörün yatırım yapmaktan çekindiği dönemlerde devlet tarafından yatırım harcamaları yapılmıştır. En yüksek yatırım harcaması 2011 yılında 46.634 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise yatırım harcamalarının 47.727 milyon olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

4.3 Borçlanma Politikaları

Merkezi yönetim bütçe gelir ve gider performansındaki olumsuz seyir sonucunda 2008 yılı Ağustos ayında neredeyse denk olan bütçe önemli oranda bozulmuştur. Bütçe açığındaki artışa paralel olarak, borçluluk oranlarında da bozulma başlamıştır. Kamu borç rasyolarındaki bozulma ve artan risk primi, ekonomiye olan güvenin azalması, yatırımların ertelenmesi, ekonomik istikrarın kaybedilmesi gibi riskler içermiştir. Küresel krizin kamu dengelerinde yarattığı baskıya rağmen, nakit iç borçlanmanın ağırlıklı olarak TL cinsinden yapılmıştır. TL cinsi borçlanmanın ağırlıklı olarak sabit faizli enstrümanlarla yapılması, ortalama vadenin piyasa koşulları elverdiği ölçüde uzatılmasına çalışılmıştır. Nakit ve borç yönetiminde karşılanacak muhtemel likidite riski karşısında güçlü rezerv politikası izlenmiştir. 2007 yılında, 248,4 milyar TL olan kamu kesimi net borç stoku, 2008 sonrasında artarak küresel krizinde etkisiyle, 2009 yılında 302,9 milyar TL'ye

yükselmiştir. 2008 yılında piyasalardan yapılan iç borçlanmanın ağırlıklı ortalama vadesi 31,7 ay iken, 2009 Kasım ayı itibariyle ortalama vadenin 35,5 aya yükseldiği görülmüştür. Küresel krizle birlikte tüm dünyada faiz oranlarının gerilemesi Hazine'nin daha düşük faizle borçlanmasına olanak sağlamıştır.2008 yılında TL cinsi iskontolu iç borçlanmanın ağırlıklı ortalama maliyeti %19,2'den 2009 yılında %11,7'ye gerilemiştir¹⁸¹.

Tablo 3.5: 2008–2012 Yılları Arasında İç Borç İdaresinin Değişimi (Cari Fiyatlarla)

	İç Borçlanma (Milyon TL)	İç Borçlanma/GSYH	İç Borçlanma (%)Değişim
2008	274.827	28,9	-1,4
2009	330.005	34,6	5,7
2010	352.841	32,0	-2,6
2011	368.778	28,8	-3,2
2012*	6.526	-	-

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Temel Ekonomik Büyüklükler T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borç Yönetim Raporu, No:81, Nisan 2012

*2012 yılı için ilk üç aylık verilerden yararlanılmıştır.(Ocak-Şubat-Mart)

Tablo 3.6: 2008–2012 Yılları Arasında Dış Borç İdaresinin Değ. (Cari Fiyatlarla)

	Dış Borçlanma (Milyon TL)	Dış Borçlanma/GSYH	Dış Borçlanma(%)Değ.
2008	105.493	11,1	-1,8
2009	111.503	11,7	0,6
2010	120.702	10,9	-0,8
2011	149.510	11,7	0,8
2012*	2.824	-	-

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Temel Ekonomik Büyüklükler T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borç Yönetim Raporu, No:81, Nisan 2012

*2012 yılı için ilk üç aylık verilerden yararlanılmıştır.

¹⁸¹TÜSİAD (2009): 2010'a Giren Türkiye Ekonomisi.

<<http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/tusiad-denetim-raporu>>(05.08.2011).

Küresel krizin olumsuz etkisi borçlanma maliyetleri üzerinde de etkili olmuştur. İç ve dış borçlanma miktarlarında artış yaşanmıştır. 2008 krizinin küresel bir kriz olması nedeniyle bütün ülke ekonomileri olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle sıcak para akışı azalmıştır. Dış borçlanma maliyetleri artmıştır. Bu nedenle 2008–2012 yılları arasında ekonomik birimler iç borçlanmaya yönelmiştir. İç borçlanmanın GSYH'ya oranı en yüksek %34,6 olarak gerçekleşirken, dış borçlanmada en yüksek %11,7 olarak gerçekleşmiştir.

2008–2009 krizi sonucu küresel olarak iktisadi faaliyetlerde keskin bir azalış olmuştur. Küresel durgunlukla mücadele edebilmek için büyük ölçekte mali canlandırma önlemleri devreye sokulmuştur. 2008 küresel krizin etkisi ile 2009'da ekonomik verilerde olumsuz etkisi görülmüştür. 2010 yılında ise uygulanan maliye politikalarının etkisi ile vergi gelirlerindeki artışlar ve faiz giderlerindeki düşüş sayesinde kamu mali dengesi olumlu bir gidişat içine girmiştir. Vergi politikaları sayesinde vergi gelirlerinde yüksek artış sağlanmıştır. Kamu harcamalarında ise faiz dışı harcamaların kontrol altına alınması ve iç borçlanma giderlerinde ve faizlerdeki düşüş, Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir. Ve bir toparlanma içine girilmiştir.

5. Metodoloji Ve Veriler

Hayal Ayça Şimşek ve Asuman Altay'ın 2008 yılındaki çalışmalarında küresel kriz ortamında Türkiye'de uygulanan maliye politikaları incelenmiştir. Uygulanan maliye politikaları kamu mali dengesi ve borçlanma politikalarıyla açıklanmıştır. Küresel krizin etkisini azaltabilmek için yurt içi belirsizliklerin azaltılması, küresel likidite sıkışıklığının aşılması, reel sektörü daraltıcı etkilerden arındırmak ve birbiriyle uyumlu para ve maliye politikalarının uygulanması önerilmiştir.

2008 yılında Yusuf AKAN, İbrahim ASLAN ve Selahattin KAYNAK tarafından yapılan çalışmada Türkiye ekonomisinde 1980-2006 dönemleri arasında ekonomik istikrar ve maliye politikası arasındaki ilişkiler, birim kök analizi, regresyon analizi ve VAR modeli kullanılarak ekonometrik açıdan analiz edilmiştir. Uygulanan modelde tüketici fiyat endeksi, transfer harcamaları ve iç borç değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmada, enflasyon oranları ve transfer harcamaları arasındaki etkileşimin pozitif olduğu görülmüştür.

Barış Çınar, Ömer Erdoğan, Tuğrul Gürgür ve Tandoğan Polat (2010) tarafından hazırlanan çalışmada küresel kriz öncesi ve sonrasında uygulanan para, kur ve maliye politikaları ile bankacılık sektörüne ilişkin düzenleme ve denetim faaliyetleri incelenmiştir. Gözlemler, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkenin küresel şoklara karşı önemli bir direnç göstermesinde dalgalı kur rejiminin sağladığı esneklik, bankacılık sisteminin sağlamlığı ve kriz öncesinde izlenen dengeleyici para ve maliye politikalarının kazandırdığı hareket alanı gibi unsurların önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Bu analizde 2002-2011 yılları arasında kamu harcamaları, vergi gelirleri, borçlanma ve GSYİH verileri üzerinde 2008 küresel krizinin etkisi incelenmiştir. Veriler Maliye Bakanlığı (Muhasebat Genel Müdürlüğü) ve DPT'den temin edilmiştir. Çeyrek dönemlerde toplam 40 tane gözlem değeri kullanılmıştır. Üç tane açıklayıcı değişken kullanılmıştır. Bunlar kamu harcamaları, vergi ve borçlanma değişkenleridir. SHAZAM-10 ekonometrik yazılım programı uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan model;

$$GSYİH_t = \beta_0 + \beta_1 \ln KAMU_t + \beta_2 \ln VERGİ_t + \beta_3 \ln BORÇ_t + \varepsilon_t \quad (3.4.1)$$

Denklemden kamu harcamaları (KAMU), vergiler (VERGİ) ve borç stoku (BORÇ) bağımsız değişkenleri kullanılmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ise bağımlı değişkenini temsil etmektedir. Denklemin sağ tarafında yer alan (β_0) sabit terim ε_t ise hata terimi parametresidir. $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ bağımlı değişkeni ne kadar etkilediğini gösteren en küçük kareler yöntemiyle (E.K.K.) tahmin edeceğimiz parametrelerdir.

Tahmin sonuçları E.K.K. yöntemiyle tablo 3.7 de verilmektedir.

Tablo 3.7: Maliye Politikalarında E.K.K. Yöntemlerinin Sonuçları

	Katsayı Tahmini	Standart Hata	T-Değeri	P-Değeri
LKAMU	-1,8722*	0,4913	-3.811	0,001
LVERGİ	1,8002*	0,5140	3,503	0,001
LBORÇ	0,18289*	0,6692	2,733	0,010

$R^2=0,6356$ Gözlem Sayısı (n):40 $\bar{R}^2=0,6053$ Durbin-Watson(DW) =0,7478

* % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Analiz sonuçlarındaki R^2 değeri modelin açıklama gücünü göstermektedir. Modelin yaklaşık % 65 bu veri ile açıklanıyor. Tahmin edilen katsayıların 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır.

Kamu harcamalarındaki %1'lik bir artış GSYİH'da % 1,87 azalışa neden olmaktadır. Vergilerdeki % 1'lik artış GSYİH'da % 1,80 artırır. Borçlanmadaki % 1'lik bir artış GSYİH'da % 0,18 artışa neden olmaktadır. Tahmin sonucunda elde edilen katsayı işareti beklenenden farklı olduğu görülmektedir. Uygulanan ekonometrik analizde vergi gelirlerinin genelde negatif çıkması beklenirken pozitif çıkmıştır. Kriz dönemlerinde vergi oranlarının artırılması toplam talebi azaltacağı için vergiler GSYİH üzerindeki etkisinin negatif çıkması beklenmektedir. Fakat 2008 küresel krizine özel olarak bazı sektörlerde KDV ve ÖTV vergilerinde indirimle gidilmiştir. Aynı durum kamu harcamalarında da geçerli olmuştur. Kamu harcamalarının katsayısının işareti pozitif çıkması beklenirken negatif çıktığı görülmektedir. Borçlanma kaleminde ise beklenen işaretin yakalandığı görülmektedir. Beklenen işaretlerin farklı çıkmasının nedenlerinden bir tanesi hata terimleri arasında ardışık bağımlılık (otokorelasyon) sorunu olmasıdır. Çünkü DW test istatistiğinin değeri 0,7478 eşik değeri olan 1,659'dan küçüktür¹⁸². Bulduğumuz sonuçları analizde kullanılamayacağı için bu sorunun giderilmesi gerekir. Ayrıca zaman serileri kullanılarak yapılan ekonometrik analizlerde serilerin durağan olup olmadığını da araştırılması gerekir. Bir serinin durağan olup olmadığına karar verirken ilgili seride birim kökün varlığının araştırılması gerekir ki, bu sistematik test Dickey ve Fuller¹⁸³ tarafından ortaya çıkarılan bir testtir.

Gerek kurumsal, gerek uygulama nedenleriyle Dickey Fuller (DF) sınaması şu kalıplardaki regresyonlara uygulanır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.4.2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.4.3)$$

¹⁸²n: 40, sabit terimin tahmin edilen hata katsayısı 3 iken DW d istatistiği 0,01 anlamlılık düzeyinde DW test istatistiği üst sınırdan $(d_u) = 1,659$ küçüktür.

¹⁸³ D. A. Dickey ve W.A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of American Statistical Association, 74, 1979, s. 427-431.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.4.4)$$

Burada t, zaman ya da genel eğilim değişkenidir. Her bir durumda sıfır önsavı $\delta = 0$, yani birim kök var biçimindedir.(3.4.2) ile öteki iki regresyon arasındaki fark eğilim değişkeninin ve sabit terimin denkleme katılmasıdır. Eğer u_t hata terimi ardışık bağımlıysa (3.4.4) şu şekilde düzeltilir.

Birim kök için kullanılan model aşağıdaki gibidir;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_1 \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.4.5)$$

Burada $\Delta Y_{t-1} = (Y_{t-1} - Y_{t-2})$ gibi gecikmeli fark terimleri kullanılmıştır. Gecikmeli fark terimlerinin sayısı, çoğunlukla görgül olarak belirlenir. Ana düşünce, (3.4.3)'deki hata teriminin ardışık bağımsız olmasını sağlayacak kadar terimi modele eklemektir. Sıfır önsavı burada $\delta = 0$ ya da $p=1$ ' dir. Yani Y'de birim kök vardır.(3.4.3) gibi modellere DF sınaması uygulanırsa, buna Genişletilmiş Dickey Fuller (GDF) sınaması denir¹⁸⁴.

3.4.2 modeli kullanılarak GSYİH serisi için birim kök test sonuçları tablo 3.8 de verilmektedir.

Tablo 3.8: GSYİH Serisi İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli-Trendsiz Model t(tau)= -0,81614	Kesmeli-Trendli t (tau) = -1,2321
%10	-2,57	-3,13
Karar	H_0 red edilemez	H_0 red edilemez

Tau istatistiği Mac- Kinnon¹⁸⁵ tarafından bulunmuştur. Hesaplanan tau istatistiği %10 anlamlılık düzeyinde kesmeli-trendsiz model için -2,57, kesmeli trendli model için ise -3,13 olarak gerçekleşmiştir. Tau değerleri mutlak değer olarak eşik değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezini red edilemez. Yani GSYİH serisi birim kök taşımaktadır. Bu

¹⁸⁴Damodar N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, (çev. Ümit Şenesen – Gülay G. Şenesen), İstanbul, 2011, s. 720.

¹⁸⁵ J.G. MacKinnon, "Critical Values of Cointegration Tests", R.E. Engle, C.W.J. Granger, der. *Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration*, 13. Bölüm, Oxford University Press, New York, 1991.

durum GSYİH serisi durağan olmadığını göstermektedir. Serinin durağanlaştırılması için birinci farkları alınmalıdır.

Tablo3.9’da kamu harcamaları için birim kök sorununun olup olmadığı incelenmektedir.

Tablo 3.9: Kamu Harcamaları İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli-Trendsiz t (tau) = -2,0639	Kesmeli-Trendli t (tau) =-1,8670
%10	-2,57	-3,13
Karar	H₀ red edilemez	H₀ red edilemez

Hesaplanan tau istatistiği %10 anlamlılık düzeyinde kesmeli- trendsiz model için -257, kesmeli-trendli model için ise -3,13 olarak gerçekleşmiştir. Tau değerleri mutlak değer olarak eşik değerlerinden küçük olduğu için Ho hipotezi red edilemez. Yani GSYİH serisi birim kök taşımaktadır. Bu durum GSYİH serisi durağan olmadığını göstermektedir. Sonuçta kesmeli-trendsiz ve kesmeli trendli modele göre seçilen her istatistikî anlamlılık düzeyinde kamu harcamaları zaman serileri durağan değildir. Aynı zamanda birim kök sorunu içermektedir.

Tablo 3.10 vergiler için birim kök sorununun olup olmadığı incelenmektedir.

Tablo 3.10: Vergiler İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli ve Trendsiz t (tau) = -2,0221	Kesmeli ve Trendli t(tau) = -1,8568
%10	-2,57	-3,13
Karar	H₀ red edilemez.	H₀ red edilemez.

Vergiler için %10'luk anlam düzeyi için hesaplanan istatistikler kritik değerden küçük olduğu için Ho hipotezi red edilemez. Sonuçta kesmeli-trendsiz ve kesmeli trendli modele göre seçilen her istatistikî anlamlılık düzeyinde vergi zaman serileri durağan değildir ve birim kök taşımaktadır.

Aşağıda Tablo 3.11 de borçlanma bağımsız değişkeni için birim kök test istatistikleri verilmiştir.

Tablo 3.11: Borçlanma İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli ve Trendsiz t (tau) = -2,9094	Kesmeli ve Trendli t (tau) = -3,6235
%10	-2,57	-3,13
Karar	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok

Borçlanma için hesaplanan kesmeli trendsiz modelde tau istatistiği -2,57, kesmeli trendli modelde -3,13 olarak gerçekleşmiştir. İstatistikler mutlak değer olarak %10'luk anlam düzeyinden büyük olduğu için sıfır hipotezi red edilir. Seçilen her istatistiki anlamlılık düzeyinde borçlanma zaman serileri birim kök sorunu yoktur. Bu da borçlanma serisinin durağan olduğunu göstermektedir.

Yukarıda yapılan DF ve GDF testleri sonucu modeldeki borçlanma serisi dışındaki diğer serilerin, hem açıklanan hem de açıklayıcı değişken serilerinin, birim kök içerdiği görülmektedir. Sorunun aşılabilmesi yani serilerin durağan hale getirmek için birinci farkların alınması gerekmektedir.

Aşağıda tablo 3.12 de GSYİH serisinin birinci farkları alınan birim kök testlerin sonuçları verilmiştir.

Tablo 3.12: GSYİH Serisinin Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli ve Trendsiz t (tau) = -2,9292	Kesmeli ve Trendli t (tau) = -2,5887
%10	-2,57	-3,13
Karar	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok	H_0 red edilemez. Birim kök sorunu var

Tablo 3.12'de kesmeli trendsiz modelde hesaplanan t istatistiğinin %10 anlamlılık düzeyindeki -2,57, hesaplanan tau istatistiği -2,9292 değerini almıştır. İstatistikler mutlak değer olarak %10 anlam düzeyinden büyük olduğu için H_0 hipotezi red edilir. Yani GSYİH serisinde birim kök sorunu yoktur. Bu durum GSYİH serisinin durağan olduğunu göstermektedir. Kesmeli trendli model de ise hesaplanan tau istatistiği mutlak değer olarak %10 anlam düzeyinden küçük olduğu için H_0 hipotezi red edilemez. Yani kesmeli trendli modelde GSYİH birim kök sorunu devam etmektedir.

Bir sonraki tablo 3.13 de kamu harcamalarının birinci farkları alınmış sonuçları verilmektedir.

Tablo 3.13: Kamu Harcamaları Serilerinde Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli ve Trendsiz t (tau) = -4,2776	Kesmeli ve Trendli t (tau) = -4,4348
%10	-2,57	-3,13
Karar	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok

Kamu harcamaları serisi için hesaplanan tau istatistiği %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi red edilir. Her iki model içinde kamu harcamaları serisinin birim kök içermediği tespit edilmiştir.

Vergi gelirleri bağımsız değişkenin birinci farkları alınmış zaman serisini birim kök test sonuçları Tablo 3.14 de verilmiştir.

Tablo 3.14: Vergi Serilerinde Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli ve Trendsiz t (tau) = -3,6395	Kesmeli ve Trendli t (tau) = -3,9218
%10	-2,57	-3,13
Karar	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok	H_0 red edilir. Birim kök sorunu yok

Vergi serilerinde %10 anlamlılık düzeyinde hesaplanan tau istatistikleri eşik değerlerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi red edilir. Yani kesmeli-trendsiz ve kesmeli-trendli modele göre modele göre vergi gelirlerinin zaman serileri birinci farkları alındıktan sonra birim kök taşımadığı bulunmuştur. Böylece veriler durağanlaşmıştır.

Son olarak Tablo 3.15 de borçlanma serilerinin birinci farkı için birim kök sonuçları test edilmiştir.

Tablo 3.15: Borçlanma Serilerinde Birinci Farkı İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Kesmeli ve Trendsiz t (tau) = -4,0356	Kesmeli ve Trendli t (tau) = -3,9835
%10	-2,57	-3,13
Karar	H_0 red edilir/Birim kök sorunu yok	H_0 red edilir/Birim kök sorunu yok

Mac Kinnon'ın hesapladığı %10 tau istatistikleri eşik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması nedeniyle H_0 red edilir. Borçlanma zaman serilerinde birim kök

sorunu olmaması rağmen diğer değişken serilerinin birinci farkları alındığından dolayı borçlanma serisinin de birinci farkı alınmıştır. Model (3.4.1) bütün serilerin birinci farkları alındıktan sonra β katsayıları en küçük kareler yöntemiyle yeniden tahmin edilmiştir.

Kullanılan Model;

$$\Delta \ln GSYİH_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln KAMU_t + \beta_2 \Delta \ln VERGİ_t + \beta_3 \Delta \ln BORÇ_t + \varepsilon_t \quad (3.4.6)$$

Δ : Serilerin doğal logaritması alınmış değerlerinin birinci farklarını simgeler

Aşağıdaki tablo 3.16 da kamu harcamaları, vergi gelirleri ve borçlanma serilerinin birinci farkları alındıktan sonra GSYİH büyüme oranı üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Tablo 3.16: Maliye Politikalarında Birinci Farkları Alınmış Verilerde En Küçük Kareler Tahminleri

Bağımsız değişken: $\Delta \ln GSYİH$

	Katsayı Tahmini	Standart Hata	T-Değeri	P-Değeri
$\Delta \ln KAMU$	-0,44375**	0,2170	-2,045	0,048
$\Delta \ln VERGİ$	0,48584**	0,2177	2,232	0,032
$\Delta \ln BORÇ$	0,00911	0,2034	0,4484	0,657

** Her biri % 5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

$$R^2 = 0,178 \quad \bar{R}^2 = 0,1081 \quad DW = 1,8863$$

Kamu harcamalarındaki %1'lik bir büyüme oranı GSYİH büyümesinde % 0,44375 azalışa neden olmaktadır. Vergi gelirlerinin büyüme oranındaki % 1'lik artış GSYİH'nin büyüme oranını % 0,48584 artırır. Hesaplanan DW istatistiği otokorelasyon sorunun üstesinden geldiğini ifade etmektedir. Otokorelasyon sorunu çözülmesine rağmen tahmin edilen katsayıların beklenen işaretleri farklı çıktığı görülmektedir. 2002-2012 yılları arasında paradan sıfır atılması ve yaşanan ekonomik krizler gibi sebeplerin bu dönemde ekonomide yapısal bir değişiklik ortaya çıkarmış olabilir. Bu durum yapısal kırılma olarak da adlandırılmaktadır.

Amacımızda kriz döneminde uygulanan maliye politikalarının GSYİH üzerindeki etkilerini analiz etmek olduğu için öncelikle varsa yapısal kırılmanın bu süreç içinde hangi döneme geldiğinin tespit edilmesi gerekir. Bu amaçla 2001-2011 yılları arasında yapısal

kırılmanın varlığını CHOW¹⁸⁶ testi, GOLDFELD-QUANDT¹⁸⁷ sınaması, CUSUM¹⁸⁸ ve CUSUMQ¹⁸⁹ testleri kullanarak tespit edilebilir. Bu testlerle 2008 küresel krizinin bir yapısal kırılmaya neden olup olmadığı araştırılacaktır.

5.1 GOLDFELD QUANT (GQ) ve CHOW Testleri

Bu test ile regresyon modelinde yapısal kırılmanın varlığını araştıracağız. Eğer incelenen dönemde belirli bir tarihten itibaren yapısal değişiklik varsa, yani verilerde belirli bir tarihte başlayan ve bir süre devam eden bir kırılma söz konusuysa, modelin kırılma öncesi ve kırılma sonrası dönemlerini ayrı ayrı tahmin etmek gerekir. Chow testinin uygulanabilmesi için bazı varsayımlar sağlanmalıdır:¹⁹⁰

- Her iki alt döneme ait hata terimi de sabit varyanslı olmalı.
- Kısıtsız modellerin hata terimleri birbirinden bağımsız olmalı.
- Kırılmanın olduğu dönem bilinmeli.
- Oluşturulan iki dönemin gözlem sayısı parametre sayısından büyük olmalı

Chow testi uygulanmadan önce bu iki alt döneme ait varyansların (s_1^2 , s_2^2) eşitliği testi de yapılmalıdır. Bu iki alt döneme ait varyansların birbirine eşit olup olmadığını GQ sınamasını kullanarak belirlenir.

¹⁸⁶Gregory C. CHOW, "Tests of Equality between Sets of Coefficients in Two Linear Regressions", *Econometrica*, c. 28, no:3, 1960, s. 591-605.

¹⁸⁷ Teknik deyimle sınamanın gücü, c'nin nasıl seçildiğine bağlıdır. İstatistikte bir sınamanın gücü, sıfır önsavı, iki öbeğin varyanslarının eşit olduğu, yani sabit varyans olduğu biçimindedir. Daha çok ayrıntı için bkz. M. M. Ali, C. Giaccotto, "A Study of Several New and Existing Tests for Heteroscedasticity in the General Linear Model", *Journal of Econometrics*, c. 26, 1984, s. 355-373.

¹⁸⁸ Hilal Bozkurt, *Zaman Serileri Analizi*, 1. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2007, s. 157-159

¹⁸⁹ Hilal Bozkurt, *Zaman Serileri Analizi*, 1. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2007, s. 157-159

¹⁹⁰ Yapısal Kırılmalar.

<http://bilgiteknoloji.net/ekonometri/ekotest/e02_yapisal_kirilmalar.asp>(01.08.2012)

5.1.1 GQ Sınaması

$Y_i = \beta_1 + \beta_2 X_i + u_i$ ikili bağlanımını ele alalım. Ayrıca σ^2 ve X_i arasında $\sigma_i^2 = \sigma^2 X_i^2$ biçiminde bir ilişki olduğunu da varsayalım. GQ sınamasının adımları aşağıdaki gibidir.¹⁹¹

- X_i gözlemleri küçükten büyüğe doğru sıralanır.
- Ortadaki c sayıda gözlem örneklemden çıkarılır.
- Kalan $(n-c)$ gözlem ortadan iki eşit öbeğe bölünür.
- İki öbek ayrı ayrı SEK bağlanımına yakıştırılır. KKT_1 ile KKT_2 birbirine oranlanır.

Bu orana F dağılımı denir.

• F dağılımına uyan bu istatistiğin pay ve payda sd'si aynıdır. $[(n-c)/2] - k$ 'ye eşittir. Eğer hesaplanan değer kritik F 'den büyükse, aynı serpilimsellik sıfır önsavı reddedilir.

• Goldfeld-Quandt sınamasında, ortadaki c sayıda gözlemin dışlanma amacı, küçük varyanslı öbek ile büyük varyanslı öbek arasındaki farkı keskinleştirmektir.

• Öyleyse c 'nin nasıl seçileceği önemlidir.

• Örneklem büyüklüğü yaklaşık 30 iken c 'nin 4 ve örneklem büyüklüğü 60 iken c 'nin 10 olması yeterli sayılmaktadır.

• Modelde birden fazla açıklayıcı değişken var ise, bunlar uygun olduğu düşünülen X 'e göre sıralanır ya da sınama her bir X için ayrı ayrı yapılır.

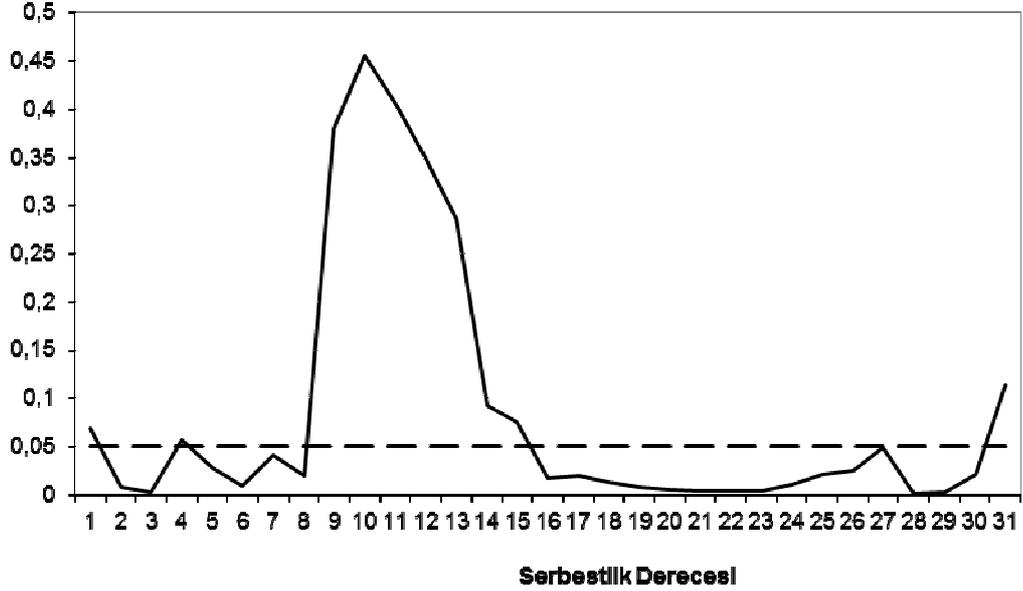
$$H_0: s_1^2 = s_2^2$$

$$H_1: s_1^2 \neq s_2^2$$

GQ testi iki dönemdeki varyanslar arasındaki farkı incelemektedir. Aşağıdaki grafikte 31 gözlem sayısı ile p değerleri incelenmiştir.

¹⁹¹Damodar N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, (çev. Ümit Şenesen – Gülay G. Şenesen), İstanbul, 2011, s. 374-375.

Grafik 3.1: P- Değerleri (GQ Testi)

Grafik 3.4 kesikli çizginin altında kalan kısım yapısal kırılmanın olduğu alanları göstermektedir. 2003 dördüncü çeyrek ile 2005 dördüncü çeyrekler arasında yapısal kırılma yaşanmamıştır. Bu analiz ek olarak birden fazla dönemde yapısal kırılma olduğunu göstermektedir. 2008 krizi öncesi ve sonrası dönem için bir yapısal kırılma olduğunu da söyleyebiliriz.

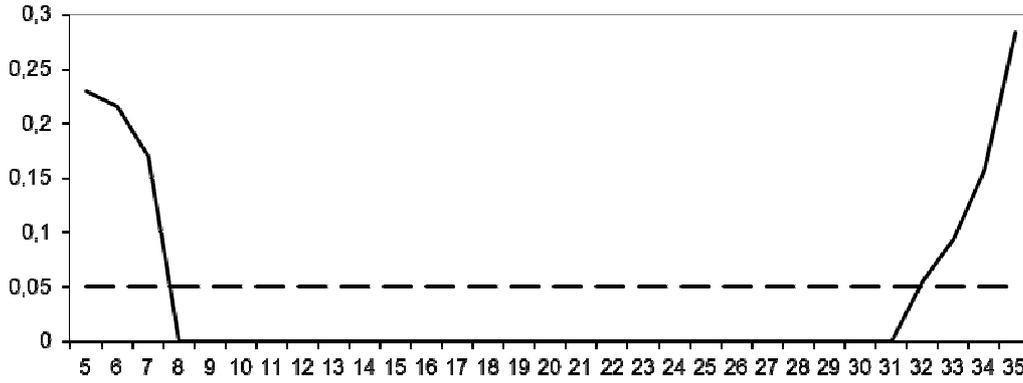
Yapısal kırılmada başvurduğumuz diğer bir yöntem ise CHOW testidir. CHOW testi iki dönem arasındaki yapısal değişimi incelemektedir. Yapısal bir değişim, iki sabit terimin farklı olması veyahut da ana kütle katsayılarının herhangi bir uygun bileşimi anlamına gelebilir. Eğer hiçbir yapısal değişim yoksa bütün n_1 ve n_2 gözlemleri birleştirilip şöyle bir tasarruf fonksiyonu temin edilebilir.

$$Y_t = \tau_1 + \tau_2 x_t + u_t \quad (3.4.7)$$

Tasarruf-gelir ilişkisinde iki dönem arasında yapılan bir değişme olup olmadığını araştırdığımız sınamaya CHOW testi denmektedir¹⁹².

Grafik 3.4 de analizde kullanacağımız CHOW istatistiklerini ve 0,05 anlamlılık düzeyini betimleyen doğrular çizilmiştir. Grafikteki düz çizgi CHOW istatistiklerini gösterirken, kesikli çizgi ise 0,05 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Grafik 3.2: P-Değerleri (Chow Testi)

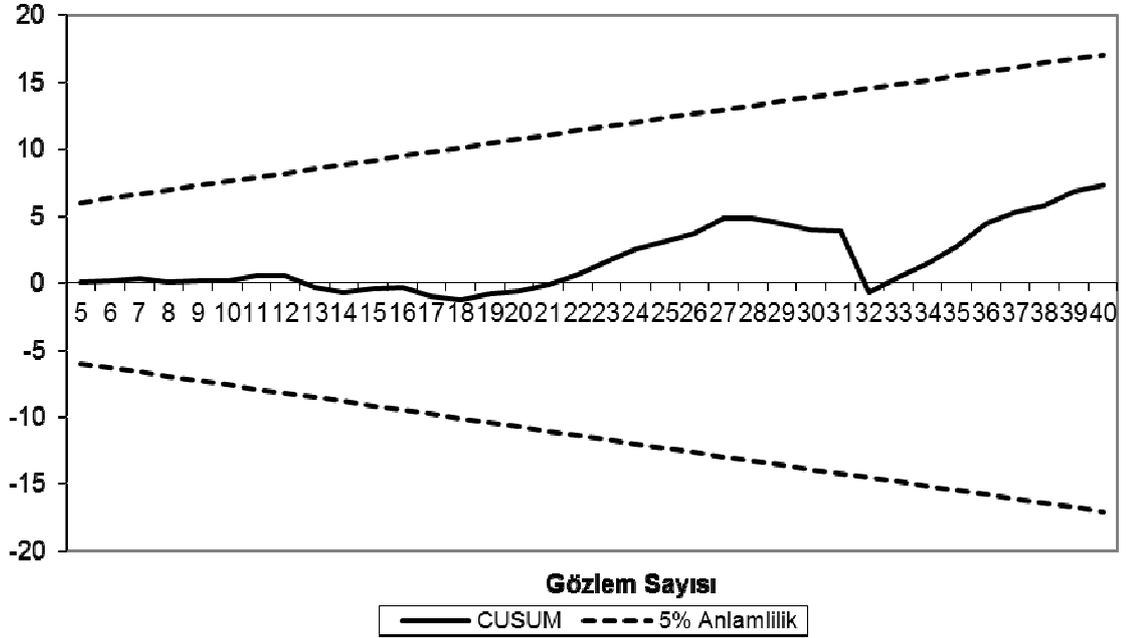
CHOW istatistik değerleri 8. ve 31. gözlemler arasında 0,05 kritik düzeyinin altında kaldığı görülmektedir. Bunun anlamı ilgili gözlem sayıları arasında seçilen herhangi bir noktada yapısal kırılmanın var olacağıdır. 2008 yılının ilk çeyreği 25. gözleme denk geldiği için 2008 öncesi ve sonrasında yapısal kırılma olduğunu gözlemlenmektedir. Değişkenlerin kat sayılarının beklenenden farklı tahmin edilmesi 2008 krizi nedeniyle yaşanan kırılmalar olabilir.

5.1.2 CUSUM ve CUSUMQ Testleri

Değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın varlığını araştırmak için CUSUM ve CUSUMQ test istatistiklerinden elde edilen grafiklerden yararlanılmıştır. Bu grafiklerde kesikli olarak çizilen doğrular %5 anlamlılık düzeyinde alt ve üst sınırları gösterirken, düz çizgi ise CUSUM ve CUSUMQ test istatistikleri kullanılarak çizilmiştir. Her iki istatistik içinde hesaplanan değerlerinin alt ve üst sınırları içinde kalması durumunda incelediğimiz dönemlerde yapısal kırılma olmadığı sonucuna varırız.

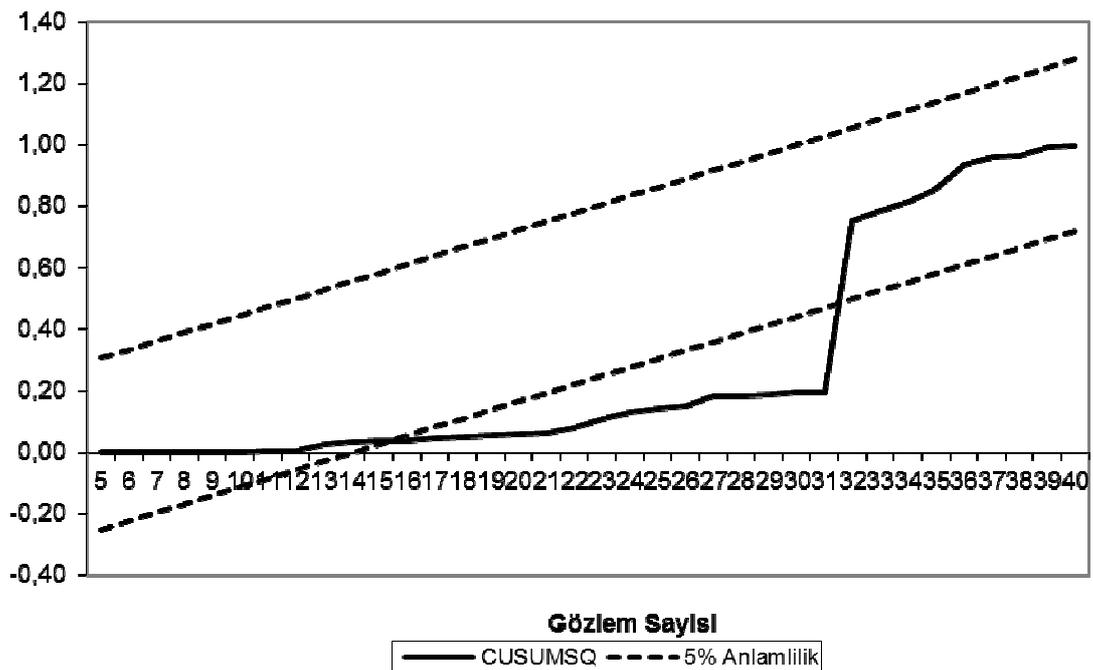
¹⁹²Damodar N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, (çev. Ümit Şenesen – Gülay G. Şenesen), İstanbul, 2011, s. 263.

Grafik3.3: CUSUM Testi

Yukarıda verilen grafik 3.1 de CUSUM test istatistikleri 0,05 anlamlılık düzeyini ifade eden alt ve üst sınırlarını içinde kaldığı için bu dönemde yapısal kırılma sorunu olmadığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki grafik 3.2 ise CUSUMQ değerlerini göstermektedir.

Grafik 3.4: CUSUMQ Değerleri

CUSUMQ grafiğini incelediğimizde CUSUMQ test istatistiklerinin 15. ve 32. gözlemler arasında 0,05 anlamlılık düzeyini simgeleyen kesikli çizgilerin alt sınırının altında kaldığını görüyoruz. Bunun anlamı da bu dönemde yapısal kırılma olduğunu işaret etmektedir. 25. gözlem 2008 yılının ilk çeyreğine denk geldiğinden 2008 öncesi ve sonrasında bir yapısal değişme olduğunu söyleyebiliriz.

Yapılan dört tane test istatistiğinin üçünde yapısal kırılma sorunun var olduğu görülmüştür. Yapısal kırılma sorununun giderilmesinde başvurulan yöntemlerden bir tanesi gölge değişkenler kullanılmasıdır. Bir sonraki alt bölümde (4.3.2) denkleminde verilen modele gölge değişkenler uygulanarak elde edilen en küçük kareler tahminlerinin analizi yapılacaktır.

5.1.3 Gölge Değişkenlerle Regresyon

Gölge değişkenler nitel değişkenler olarak da adlandırılmaktadır. Nitel değişkenler genellikle, kadın-erkek, kara dereli-beyaz, Katolik-Katolik değil gibi, bir “niteliğin” ya da bir özelliğin varlığını ya da yokluğunu gösterdiklerinden, bu özellikleri “nicelleştirme” nin bir yolu, 0 ya da 1 değerlerini alan yapay değişkenler oluşturmaktadır; 0 özelliğin yokluğunu, 1 varlığını gösterebilir. Sözelimi, 1 bir kimsenin erkek olduğunu, 0 kadın olduğunu; ya da bir kimsenin üniversite mezun olduğunu, 0 olmadığını, vb. gösterebilir. Böyle 0-1 değerlerini alan değişkenlere gölge değişkenler denir¹⁹³. Bu analizde bir önceki alt bölümdeki test sonuçlarına dayanılarak 3 farklı gölge değişken uygulanmıştır. Bunlar D1, D2, D3 kısaltmaları ile tanımlanıp, aldıkları değerler aşağıdaki gibidir.

D1:2008 küresel krizi öncesi sonrası arasındaki farka ilişkin kukla değişkendir.

Kriz öncesi=0

Kriz sonrası=1

D2: CHOW testine ilişkin kukla değişkendir.

Yapısal kırılma alanları= 1

Diğer alanlar= 0

D3: CUSUMQ testine ilişkin kukla değişkendir.

Yapısal kırılma alanları= 1

Diğer alanlar= 0

¹⁹³Damodar N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, (çev. Ümit Şenesen – Gülay G. Şenesen), İstanbul, 2011, s. 499-500.

5.1.3.1 Gölge Değişkenin Sabit Terim Olarak Kullanılması

Gölge değişkenler 3.4.2'nolu modele sabit terim olarak eklendiğinde oluşan, aşağıda verilen denklemin katsayıları E.K.K. yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Kullanılan Model:

$$\Delta \ln GSYİH_T = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln KAMU_t + \beta_2 \Delta \ln VERGİ_t + \beta_3 \Delta \ln BORÇ_t + D_1 + \varepsilon_t \quad (3.4.8)$$

Tablo 3.16'da 3.4.3'nolu denklemin E.K.K. yönteminin kullanılması sonucunda elde edilen katsayı tahminleri verilmektedir.

Tablo 3.17: EKK Tahminleri: Gölge Değişkenlerin Sabit Terim Olarak Eklenmesi

Değişken	Model 1	Model 2	Model 3
Sabit Terim	0,0093 (0,012)**	0,0091 (0,051)***	0,0082 (0,031)**
D1	-0,0069 (0,206)		
D2		-0,0042 (0,458)	
D3			-0,0041 (0,465)
lnKAMU	-0,41530 (0,064)***	-0,39510 (0,093)***	-0,40102 (0,086)***
lnVERGİ	0,46068 (0,041)**	0,43475 (0,067)***	0,44533 (0,057)***
lnBORÇ	0,0086 (0,672)	0,0081 (0,695)	0,0082 (0,691)
R	0,2163	0,0913	0,1909
$\overline{R^2}$	0,1241	0,0962	0,0957
DW	1,9980	1,9025	1,9065
F istatistiği	2,346 (0,074)***	2,011 (0,115)	2,006 (0,116)

Not: Parantez dışındaki değerler tahmin edilen katsayılar, parantez içindeki değerler ise P değerleridir.

* %1 anlam düzeyi , ** %5 anlam düzeyi, *** %10 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Model 1: Gölge değişken 1 e dayalı modeldir.

Model 2: Gölge değişken 2 kullanılarak tahmin edilen modeldir.

Model 3: Gölge değişken 3 kullanılarak tahmin edilen modeldir.

Tablo 3.17’de sabit terim model 1 ve model 3’de %5’de anlamlı iken model 2’de %10’da istatistiksel olarak anlamlıdır. $\ln KAMU_3$ modelde de %10 ‘da anlamlıdır. Ve beklenen işareti sağlamamaktadır. $\ln BORÇ$ istatistiksel olarak her üç modelde de anlamsızdır. $\ln VERGİ$ model 1’de %5’de anlamlıyken model 2 ve 3 de %10’da anlamlıdır. Modele sadece sabit terim eklendiğinde gölge değişkenlerde uygulanan politikalarda olumlu bir değişiklik görülmemektedir.

5.1.3.2 Eğitim Farkları İçin Gölge Değişken Kullanımı

Tablo 3.17’de 2008 küresel krizi öncesi ve sonrasına ilişkin kukla değişkenlere ilişkin sonuçlar verilmiştir.

Kullanılan Model;

$$\Delta \ln GSYİH_t =$$

$$\beta_0 + \beta_1 \Delta \ln KAMU_t + \beta_2 \Delta \ln VERGİ_t + \beta_3 \Delta \ln BORÇ_t + \beta_4 (D_t \ln KAMU_t) + \varepsilon_t$$

(3.4.9)

Tablo 3.18: E.K.K Tahmini: D1Gölge Değişkenin Eğitim Katsayısı Olarak Eklenmesi

Değişken	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Sabit	0,0058	0,0062	0,0030	0,0027
Terim	(0,030)**	(0,025)**	(0,272)	(0,311)
DKAMU1	0,54779 (0,056)***			0,66638 (0,097)***
DVERGİ1		0,34037 (0,367)		-0,28689 (0,570)
DBORÇ1			-2,3000 (0,008)*	-2,1414 (0,012)**
lnKAMU	0,68661 (0,008)*	-0,43867 (0,052)***	-0,37194 (0,072)***	-0,67665 (0,016)**
lnVERGİ	0,72575 (0,005)*	0,47918 (0,036)**	0,41881 (0,045)**	0,72097 (0,011)**
lnBORÇ	0,0033 (0,865)	0,0090 (0,662)	2,3068 (0,008)*	2,1415 (0,012)**
DW	1,7509	1,8413	2,1781	2,0315
R²	0,2628	0,1977	0,3321	0,4081
$\overline{R^2}$	0,1761	0,1033	0,2535	0,2971
F istatistiği	3,030 (0,031)**	2,095 (0,103)	4,227 (0,007)*	3,677 (0,007)*

Not: Parantez dışındaki değerler tahmin edilen katsayılar, parantez içindeki değerler ise P değerleridir.

* %1 anlam düzeyi , ** %5 anlam düzeyi, *** %10 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Model 4'de sabit terim %5'de anlamlıdır. lnKAMU ve lnVERGİ %1'de anlamlıdır. lnKAMU pozitif çıkmıştır ve beklenen katsayı işaretini vermektedir. lnBORÇ istatistikî olarak anlamsızdır. Model 5'de lnKAMU %10'da, lnVERGİ %5'de anlamlı iken, lnBORÇ istatistikî olarak anlamsızdır. Model 5'de lnKAMU %10'da, lnVERGİ %5'de anlamlıdır. Model 5'de lnBORÇ beklediğimiz sonucu vermiştir. Borç stokundaki %1 artış, GSYİH'yi 2,3068 artırmaktadır. Model 7'de lnBORÇ, lnVERGİ ve lnBORÇ %5'de anlamlıdır. DVERGİ1 istatistiksel olarak anlamsızdır. DKAMU1 %10'da anlamlıdır. Beklenen katsayı işaretini vermektedir. Yani DKAMU kriz sonrasında GSYİH'yi artırıcı etkisi olmuştur. D1

gölge değişkeni DBORÇ1'de %1'de anlamlıdır. Yani borçlanma stoku %1 azaldığında GSYİH'yı %1 artış sağlamaktadır.

Tablo 3.19:E.K.K Tahmini: D2 Gölge Değişkenin Eğim Katsayısı Olarak Eklenmesi

Değişken	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11
Sabit Terim	0,0063 (0,025)**	0,0055 (0,044)**	0,0070 (0,033)**	0,0053 (0,088)***
DKAMU 2	-0,12663 (0,666)			0,63033 (0,161)
DVERGİ 2		-0,55000 (0,090)***		-1,0925 (0,034)**
DBORÇ 2			-0,48951 (0,702)	-0,53770 (0,0662)***
lnKAMU	-0,36728 (0,200)	-0,36690 (0,099)***	-0,42088 (0,074)***	-0,64630 (0,041)**
lnVERGİ	0,53534 (0,038)**	0,95488 (0,009)*	0,46127 (0,053)***	1,1453 (0,005)*
lnBORÇ	0,0076 (0,715)	0,0074 (0,710)	0,0087 (0,673)	0,0012 (0,536)
DW	1,9424	2,0101	1,8935	1,9151
R²	0,1828	0,2455	0,1815	0,2933
$\overline{R^2}$	0,0863	0,1567	0,0852	0,1607
F istatistiği	1,898 (0,133)	2,765 (0,043)**	1,885 (0,136)	2,213 (0,067)***

Not: Parantez dışındaki değerler tahmin edilen katsayılar, parantez içindeki değerler ise P değerleridir.

* %1 anlam düzeyi , ** %5 anlam düzeyi, *** %10 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3.19'de CHOW testi sonuçlarında yararlanılarak oluşturulmuştur. Model 8'de lnKAMU ve lnBORÇ istatistikî olarak anlamlı değildir. lnVERGİ ise %5 anlam düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. Model 9'da lnKAMU %10'da, lnVERGİ ise %1'de anlamlıdır. lnBORÇ ise istatistikî olarak anlamsızdır. lnKAMU beklenen katsayı işaretini vermemiştir.

Vergi oranları %1’de anlamlıdır ve beklenen işareti vermiştir. Vergilerdeki %1’lik artış GSYİH’yı 0,95488 artırması beklenmektedir. Model 10’da kamu harcamaları ve vergiler %10 da anlamlı iken borç stoku istatistikî olarak anlamsızdır. Model 11’de lnKAMU %5’de anlamlıdır. Fakat beklenen işareti sağlayamamıştır. Vergide de düzelme yaşanmıştır. Vergideki %1’lik bir artış GSYİH 1,1453 artırmaktadır. Borçlanma ise istatistiksel olarak anlamsızdır. DKAMU 2 CHOW testi için herhangi bir iyileştirme yapmamıştır. DKAMU2’de %1’lik bir artış GSYİH üzerinde etkisiz kalmıştır. D2 gölge değişkeni vergide beklediğimiz sonucu verdi. DVERGİ2’de %1’lik artış GSYİH büyümesini ortalama %0,55 artırmıştır. 2008 küresel krizinde vergi ile ilgili alınan politikalar başarılı olmuştur. DBORÇ2 CHOW testinde herhangi bir iyileştirme yapmamıştır.

Tablo 3.20’de D3 kukla değişkenlerinde CUSUMQ verileri kullanılmıştır.

Tablo 3.20:E.K.K Tahmini: D3 Gölge Değişkenin Eğim Katsayısı Olarak Eklenmesi

Değişken	Model 12	Model 13	Model 14	Model 15
Sabit Terim	0,0039 (0,143)	0,0054 (0,052)***	0,0068 (0,025)**	0,0040 (0,172)
DKAMU3	1,0195 (0,010)*			0,92458 (0,045)**
DVERGİ3		1,0326 (0,102)		0,28621 (0,690)
DBORÇ3			-0,54640 (0,701)	-0,23737 (0,863)
lnKAMU	-0,81624 (0,002)*	-0,43016 (0,051)***	-0,42503 (0,068)***	-0,76974 (0,007)*
lnVERGİ	0,85406 (0,001)*	0,46955 (0,034)**	0,46739 (0,046)**	0,80740 (0,005)*
lnBORÇ	0,0016 (0,399)	0,0091 (0,649)	0,0088 (0,670)	0,0015 (0,436)
DW	1,7506	1,7935	1,9156	1,7471
R²	0,3270	0,2409	0,1816	0,3322
$\overline{R^2}$	0,2479	0,1516	0,0853	0,2069
F İstatistiği	4,131 (0,008)*	2,697 (0,047)**	1,886 (0,136)	2,653 (0,033)**

Not: Parantez dışındaki değerler tahmin edilen katsayılar, parantez içindeki değerler ise P değerleridir.

* %1 anlam düzeyi , ** %5 anlam düzeyi, *** %10 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3.20 D3 gölge değişkenin eğim katsayısı eklenerek oluşturulmuştur. Model 12'de sabit terim yapısal kırılma hakkında tam bilgi vermemektedir. CUSUMQ lnKAMU ve lnVERGİ %1'de anlamlıdır. Katsayılar beklenen işareti vermektedir. Kamu harcamaları ve vergi oranlarında büyüme oranı %1 arttığında GSYİH'da %1 büyümektedir. Model 13 ve model 14 lnKAMU %10'da, lnVERGİ ise %5'de anlamlıdır. CUSUMQ'da borç istatistikî olarak anlamsızdır. Model 15'de lnKAMU ve lnVERGİ %1'de anlamlıdır. Borç stoku model 15'de istatistiksel olarak anlamlı değildir. DKAMU3 için %1'de anlamlıdır. Kamu harcamalarındaki büyüme oranı %1 arttığında GSYİH'yı %1 artırmaktadır. Kriz

öncesi ve sonrası olarak kamu harcamaları, vergi ve dış borç değişmelerine göre daha etkin bir politikadır. GVERGİ3’de CUSUMQ testi istatistikî olarak anlamsızdır. Uygulanan vergi politikaları beklenen sonuçları vermemiştir. GBORÇ3’de %1’lik artış istatistiksel olarak anlamsızdır.

SONUÇ

1929 Ekonomik Buhran'ından günümüze dünya ekonomileri küçük-büyük, ulusal-bölgesel veya küresel birçok finansal ve reel kriz yaşamışlardır. Liberal programların uygulanmasıyla, ekonomik yapıdaki olumsuzluklar, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde olumsuz etkisini göstermiştir. Bunun devamında 1994, 2000 ve 2001 krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye uzun yıllar boyunca bu krizlerden kurtulma yolları aramıştır. Türkiye bu krizleri hem kendi iç dinamiklerinde olumsuzluklara bağlı olarak hem de uluslararası konjonktörden etkilenerek yaşamıştır. Bu krizlerin ortaya çıkış nedenlerine bakıldığında, kamu harcamalarının yüksekliği, yüksek kur, faiz ve enflasyon oranları, yolsuzluklar, siyasi istikrarsızlık, yatırım ve büyüme oranlarının yeterli olmama gibi ortak özellikler taşıdığı görülmüştür.

Uluslararası piyasalarda 2008 yılından itibaren meydana gelen olumsuz gelişmelerin en önemli sebepleri ABD konut kredisine ilişkin konjonktürün tersine dönmesi, buna bağlı olarak yüksek riskli ipotek kredilerinin ödenmesinde büyük güçlükler yaşanmış olmasıdır. Bu durum birçok finansal kuruluşun büyük zararlara uğramasına ve yatırımcıların kredi piyasalarına olan güvenini kaybetmelerine neden olmuştur. Ancak kriz sadece Amerika'da konut varlık fiyatlarının yükselmesinden veya yüksek riskli ipotek kredilerinin çökmesinden kaynaklanmamıştır. Bu gelişmelere yol açan en önemli nedenlerinden bazıları birçok ülkede konut kredileri yanında kredi kartları, otomobil ve öğrenci kredilerinde balonun oluşmasında sıralayabiliriz. Bu kredileri menkul kıymetleştiren ürünlerde balon oluşmuş, bu ürünler finansal kuruluşlar için atık (toksik), yıkıcı etkilere sahip aktiflere dönüşmüştür.

Küresel kriz, tüm dünya ile ticari ve finansal bağları olan Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye ekonomisinin mali kesimi, 2001 krizi sonrası alınan tedbirler ve izlenen politikalar sayesinde küresel mali krize daha dayanıklı ve dirençli kalmıştır. Fakat reel kesim için aynı şeyleri söylemek mümkün olmamıştır. Küresel kriz sonrası iç ve dış talepteki gerileme Türkiye ekonomisinde üretim, istihdam ve ihracat göstergelerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Küresel krizin etkilerini hafifletmek amacıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de başlangıçta para politikası uygulanmıştır. Alınan önlemler yetersiz kaldığında maliye politikaları önlemleri devreye sokulmuştur. Hükümetin krize karşı aldığı maliye politikaları önlemlerinin tamamına yakını maliye politikası araçları olan gelirler ve harcamalar politikasına dayandırılmıştır. Hükümetin bu önlemleri almasında en büyük etken talebin azalması, işsizliğin artması ve kapasite kullanım oranlarındaki büyük düşüştür. Krizin etkisinin azaltılabilmesi amacıyla Merkez Bankası tarafından faiz indirimi ve likidite desteği politikalarına ek olarak hükümet bazı sektörleri kapsayan ÖTV ve KDV indirimleri ve istihdam paketleri açıklamıştır.

Türkiye’de mali kriz etkisini; özel tüketim ve yatırım harcamalarının azalması, toplam talebin daralması ve buna bağlı olarak da üretim ve istihdam kaybı şeklinde kendini göstermiştir. Küresel krizin olumsuz etkilerinin yok edilebilmesi amacıyla kamu otoritesince vergi indirimleri uygulamaya konulmuştur. Uygulanan KDV ve ÖTV indirimleri beyaz eşya, otomotiv, elektronik eşya vb. gibi belirli sektörlerde uygulanmıştır. İndirimler, ilgili sektörler açısından piyasada bir canlılık sağlamış olmasına rağmen tüm sektörlerde uygulanmadığı için tüketici harcamalarını uyarıcı etkisi sınırlı kalmıştır.

Krizin etkilerini azaltabilmek amacıyla bazı harcamalar kalemine ek artışlar yapılmıştır. Ekonomide fiziki ve sosyal alt yapı yatırımlarının genişletilmesini amacıyla kamu yatırım projelerine ağırlık verilmiştir. Ayrıca ekonomik krizden çıkışı kolaylaştırmak ve sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamak amacıyla ve istihdam ve ihracatı artırmaya yönelik politikalar uygulanmıştır.

Türkiye’nin küresel mali krizinin etkilerini atlatmasının çok önemli olmasının yanında, bu durum Türkiye’nin içinde bulunduğu temel sorunları çözebildiği anlamına gelmemiştir. Türkiye konjonktürel, yapısal ve temel nitelikteki ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dışarıdan kaynaklanan küresel kriz konjonktürel bir sorun olarak gerçekleşmiştir. Fakat işsizlik, teknolojik gerilik, bölgelerarası gelişmişlik farklılığı, cari işlemler ve cari açıkların etkisi sürekli olmuştur. Türkiye ekonomisi içinde bulunduğu sorunlara kısa vadeli değil uzun dönem açısından bakmalı, iç ve dış denge sorunlarını çözmeli, bölgeler ve kişiler arasında dengeli bir gelir dağılımını sağlamayı amaç edinmesi gerekmektedir. Türkiye genç işgücüne sahip olduğu için işsizlik sorununu acilen çözüme kavuşturulması gereken sorunların başında gelmektedir. Bu nedenle işsizlik sorununa kısa

vadeli değil uzun vadeli çözüm önerilerinin bulunması gerekmektedir. Reel sektörde üretim, yatırım ve istihdam artışını esas alan ekonomi politikalarının uygulanması gerekmiştir. Kayıt dışılık, istihdam üzerindeki vergi ve prim yükleri azaltılmalıdır. Kayıt dışı istihdama karşı denetim ve yaptırımların artırılması gerekliliği görülmüştür. Bütün ülkeler ürettiklerinden fazla tüketim yapmaktan kaçınmalıdırlar. Küresel krizin etkileri daha geniş bir açıdan ele alınmalı likidite sıkışıklığı aşılmalı, reel sektöre yapılan yatırım harcamaları artırılmalı, birbiriyle uyumlu maliye ve para politikaları uygulanarak krizin olumsuz etkileri azaltılmalıdır.

2008 küresel krizi dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluk ve fon akımlarındaki hızlı daralma, bütün dünya ülkelerinin küresel bir ekonomik entegrasyon altında işbirliğine gitmelerini gerektiği görülmüştür. Çünkü son yaşanan küresel kriz mevcut şartlar altında, ülkelerin ayrı ayrı ekonomik tedbirler ya da dış ticarete korumacı önlemler getirmekle aşılabilecek bir kriz olmadığını göstermiştir. Bu yeni yüzyıl küresel ekonomik yapıya uygun gerekli kurallar ve denetimlerin olduğu yeni bir küresel finansal yapının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu da ancak GÜ ve GOÜ birlikte hareket edip birbirleriyle uluslararası bir işbirliği halinde mümkün olacaktır. Özetle, küresel sorunlar, küresel bir işbirliği ve küresel tedbirleri gerekli kılmıştır. Krizin ekonomik ve sosyal maliyetlerini düşürme kapasitesine sahip maliye politikası, koordineli olarak uygulandığında ekonomideki dengesizlikleri yok edebilmektedir. Orta vadede iyi tasarlanmış bir maliye politikası uzun vadede ihtiyaçların karşılanmasına da katkı sağlayabilir.

Metodoloji ve veri kısmında 2002-2011 yılları arasında çeyrek dönem verilerinden yararlanılarak uygulanan maliye politikalarının yapısal kırılmaları nasıl etkilediği incelenmiştir. Yapısal kırılmanın hangi sebeplerden kaynaklandığını incelemek için ilk önce sabit terim modele eklenmiştir. Modele sadece sabit terim eklendiğinde gölge değişkenler uygulanan politikalarda olumlu bir değişiklik yapmamıştır. Bir sonraki aşamada D1, D2 ve D3 gölge değişkenlerinin eğimde bir değişme olarak eklenerek kriz sonrası uygulanan maliye politikalarının sonuçları incelenmiştir. Her üç gölge değişkende kamu harcamaları politikası GSYİH'da olumlu etkisi bulunmuştur.

2008 küresel krizine Türkiye tarafından alınan politikalar merkez bankası ve hükümet tarafından yürütülmüştür. Merkez bankası para politikasına ilişkin önemli kararlar almış ve uygulamıştır. Hükümet ise vergi kolaylıkları ve kamu harcamaları artışları gibi

maliye politikası tedbirleri almıştır. Bu tez çalışmasında Türkiye’de küresel krize karşı uygulanan maliye politikaları incelenmiştir. Kamu harcamaları, vergi ve borçlanma politikaları ele alınmıştır. Bu kalemler kriz öncesi ve sonrasında değişimler incelenmiştir. Fakat 2008 küresel krizinde diğer krizlerden farklı olarak belirli sektörlerde KDV ve ÖTV indirimi yapılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda 2008 krizinde vergi politikalarının toplam talebi artırmada ve işsizliği azaltma üzerindeki etkileri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abuzer, Pınar. *Maliye Politikası(Teori ve Uygulama)*,1.Basım, Naturel Yayıncılık, Ankara 2006.
- Akan, Yusuf; İbrahim Arslan; Selahattin Kaynak, “Türkiye’de Ekonomik İstikrarı Sağlamada Maliye Politikası Uygulamaları”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 2008, 109–110.
- Akdoğan, A. *Kamu Maliyesi*, 6. Baskı, Gazi Kitapevi, Ankara 1997.
- Akdoğan, Abdurrahman. *Kamu Maliyesi*, 4. Basım, Gazi Büro Kitabevi, Ankara 1993.
- Akgüç, Öztin. “Kriz Nedeni ve Çıkış Yolları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:2, 2009, 6–7.
- Akmeşe, Halil; Hüseyin Çetin. “2008 Ekonomik Krizinin Türkiye Ekonomisi ve Türk – Azeri Ekonomik İlişkileri Üzerindeki Etkileri”, *Journal of Azerbaijani Studies*, 2006, s. 2–108.
- Aktan, Coşkun Can; Hüseyin Şen , “Ekonomik Kriz: Nedenleri ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002, 1-2.
- Alkin, Erdoğan. “On Yıl Önce On Yıl Sonra”, *İktisat Dergisi*, Sayı:312, 1991, 7–8.
- Altan, Ozan. Ekonomik İstikrar Politikaları ve 1980 Sonrası Türkiye Uygulamaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Apak, Sudi; Ayhan Ataç. *Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme ve Analiz*, 1. Basım, Avıciol Basım Yayın, İstanbul 2009.
- Apak, Sudi; Güneş Yılmaz, “Türkiye’de Kriz Döneminde Açıklanan Ekonomik Önlem Paketleri”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 43, 2009, 14–15.
- Apak, Sudi. *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*,1. Basım, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993.
- Ataç, Beyhan. *Maliye Politikası; Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, 5. Baskı, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir 1999.
- Ataç, Engin. *Maliye Politikası*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, Eskişehir 2004.
- Aybar, Sedat; Uğur Özgöker, “Vedat Akman, Uluslararası Finansal Kriz ve Siyasi Sonuçları”, *Maliye Finans Yazıları*, Sayı: 83, 2009, 34–35.

- Bayrak, Tutan; M. Hilmi Özkaya , “IMF İstikrar Politikalarının Doğu Asya’da Ekonomik Performans Sonuçları” , *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, 4–5
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–2002*, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2004.
- Bozkurt Hilal, *Zaman Serileri Analizi*, 1. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2007.
- Bulut, Cihan. *Kamu Açıkları*, Basım, Der Yayınları, İstanbul 2002.
- Ceylan, Nildağ Başak, “Küresel Kredi Krizi ve Türkiye Üzerinde Etkileri”, *Atılım Ün. Dergisi*, 2008, 2–3.
- Çakıcı, Ömer. “Küresel Finansal Krizi; Sebep, Sonuç ve Etkilerinin İncelenmesi”, *T.C. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 25. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Ankara 2011, 63–96.
- Çınar, Barış; Ömer Erdoğan; Tuğrul Gürgür, Tandoğan Polat. “Küresel Kriz ve Politika Uygulamaları”, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, Sayı: 12, Ankara 2010, 1-11
- Çil, Ece Öztürk. “Küresel Mali Kriz ve Latin Amerika Ekonomileri”, *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı: 32, Ankara 2001, 18–19.
- Çinko, Levent. “Finansal Kriz Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Finans Sempozyumu*, İstanbul 2008, 329–330.
- Damodar N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, (çev. Ümit Şenesen – Gülay G. Şenesen), İstanbul, 2011.
- D. A. Dickey ve W.A. Fuller, “ Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Journal of American Statistical Association*, 74, 1979, s. 427-431
- Demirgil, Eda. Küreselleşmenin Sermaye Hareketlerine Etkisi: Asya Krizi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2005, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Duman, Mehmet. “Küreselleşme Çağında Türkiye Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, 1999, 187–188.
- Eğilmez, Mafi. “Kriz ve Türkiye” , UTİKAD, İstanbul, 2009.
- Eğilmez, Mafi. *Küresel Finans Krizi*, 4. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2009.
- Emil, Ferhat. H. Hakan Yılmaz. “Kamu Borçlanması, İstikrar Programları ve Uygulanan Maliye Politikalarının Kalitesi: Genel Sorunlar ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, VII. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara 2003.

- Ener Meliha; Esra Siverekli. *Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye*, 1. Baskı, Roma Yayınları, Ankara 2004.
- Ener, Meliha; Esra Siverekli. *Değişim-İstikrar ve Bütçe Politikaları*, 1. Basım, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
- Erdönmez, Pelin Ataman. “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 68, 2009, 85–86.
- Eroğlu, Ömer. *Türkiye Ekonomisi*, Basım, Bilim Kitabevi, Isparta 2002.
- Gedikli, Ayfer. Finansal Kriz Riskini Azaltabilecek Küresel Mali Araçlara Yönelik Ortak Kararlar Alma Problemleri ve Olası Çözümler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gedikli, Ayfer. Finansal Kriz Riskini Azaltabilecek Küresel Mali Araçlara Yönelik Ortak Karar Alma Problemleri ve Olası Çözümler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gökçe, Hüseyin. Türkiye’de Sağlık Hizmetlerine Yönelik Maliye Politikalarının Etkinliği, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 2007, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Gökçe, Hüseyin. Türkiye’de Sağlık Hizmetlerine Yönelik Maliye Politikalarının Etkinliği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Görgün, Sevim. *Maliye Politikası Ders Notları*, 1. Basım, Masaüstü Yayıncılık Birimi, İstanbul 1994.
- Gregory C, CHOW, “Tests of Equality between Sets of Coefficients in Two Linear Regressions”, *Econometrica*, c. 28, no:3, 1960.
- Güloğlu, Bülent. A. Ender Altunoğlu, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2002, 2–8.
- Güloğlu, Bülent. “İstikrar Programından İstikrarsızlığa”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı I, 2001, 6–7.
- Gündoğdu, Nergis, Küresel Mali Krizin Global Piyasalardaki Etkisi ve Decoupling Hipotezi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- İlerisoy, Mahmut. “Küresel Ekonomik Krizin Anatomisi: ABD, AB ve Türkiye”, *KTO İpekyol Dergisi*, 2010, 6–7.
- Kandemir, Orhan. 2000/2001 Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Alınan Önlemler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YIL, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

- Kantar, Lokman. Mortgage (İpotekli Konut Kredisi) ve 2008 Küresel Krizine Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karakurt, Birol. “Küresel Mali Kriz Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye’nin Krize Maliye Politikası Cevabı”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:24, Sayı:2, 2010, 181–187.
- Kartal, Zihni. *Mali Krize Karşı Getirilen Vergisel Düzenlemelerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi*, T.C. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü 25. Türkiye Maliye Sempozyumu Kriz Ortamında Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi, Ankara 2011.
- Kazgan, Gülten. “2000’li Yıllara Giderken Türkiye Ekonomisinin Durumu Bir Karşılaştırma”, *Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları Dergisi* (der. İlhan Azkan), Ekin Kitabevi, İstanbul 2001, 70–71.
- Kazgan, Gülten. *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, 1. Basım, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1985.
- Kazgan, Gülten. *Türkiye Ekonomisindeki Krizler (1929–2001)*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Keskin, Hidayet Ünlü. Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Keyder, Çağlar. *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, 2. Basım, Metis Yayınları, 1993, İstanbul
- Kibritçioğlu, Aykut. “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969–2001”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 2001, 1-2.
- Kübalı, Volkan. “1994–1995 Meksika Krizi”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Sayı:11, 2000, 3–4.
- Mac Kinnon, J.G., “Critical Values of Cointegration Tests”, R.E. Engle, C.W.J. Granger, der. Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration, 13. Bölüm, Oxford University Press, New York, 1991.
- Muter, B. Naci; A. Kemal Çelebi; Süreyya Sakınç, *Kamu Maliyesi*, Emek Matbaası, Manisa 2003.
- Nadaroğlu, Halil. *Kamu Maliyesi Teorisi*, 1. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul 1985.
- Odabaş, Sezgin. Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Mali Krizler ve Gelişmekte Olan Ülkeler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Önder, İzzettin. “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 42, 2009, 15–16.

- Öz, Sumru. Büyük Bunalım Deneyimi Işığında Küresel Kriz, TÜSİAD Koç Üniversitesi, İstanbul 2009.
- Özkan, Hülya. “Konjonktür Yanlısı ve Konjonktür Karşıtı Maliye Politikaları, Türkiye Uygulaması ve Küresel Mali Kriz”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, Cilt 3, Sayı 32, 2009, 39–41.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl. *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi*, 1. Baskı, Karahan Kitapevi, Adana 2011.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl; İlder Ünlükaplan; Melek Akdoğan Gedik. *Küresel Kriz ve Türkiye*, Birinci Baskı, Karahan Kitabevi, Adana 2010.
- Öztürk, Serdar; Bekir Gövdere. “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:1, 38–394.
- Parasız, İlker. *Enflasyon Kriz Ayarlamaları*, 2. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa 2002.
- Sakal, Mustafa. *Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıklarının ve Borçlanmanın Sürdürüle Birligi*, 1. Basım, Gazi Kitapevi, Ankara 2003.
- Saybaşı, Kemal. *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Selçuk, Bora; Naci Yılmaz. “Küresel Finansal Sistemde Değişim ve Türkiye’ye Etkileri”, *Balıkesir Üniv. Uluslararası Sempozyum V*, 2008, 336–337.
- Seyidoğlu, Halil. “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003, 145–147.
- Soylu, Hülya. “Global Krize Karşı Politika Önlemleri ve Türkiye”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 157, 2009, 257–258.
- Şimşek, Hayal Ayça. “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 512, 2007, 57–61.
- Şimşek, Hayal Ayça. “Kamu Mali Dengesinin Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü: 2000 Sonrasında Türkiye Deneyimi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2006, 320.
- Şimşek, Hayal Ayça; Asuman Altay, “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Gündem Dergisi*, Sayı:11, 2008, 9–19.
- Şişman, Mehmet. “Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı:1, 2009, 19–22.

- Türk, İsmail. *Maliye Politikası (Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri)*, 2. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1997.
- TÜSİAD, "TUSİAD Ekonomik Araştırmalar 1988", TÜSİAD yayınları, İstanbul 1989.
- Uluatam, Özhan. *Kamu Maliyesi*, 6. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 1999.
- Yeldan, Erinç. "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:1, 2009, 13–18.
- Yeldan, Erinç. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, 10. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Yentürk, Nurhan. *Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005.
- Yıldız, Abdunnur. 1990'larda Yeni Liberal Maliye Politikaları: Kuram ve Türkiye, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, Durmuş. "Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız ?" Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara 2008.
- Yılmaz, Ömer. Alaattin Kızıltan. Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, 2005, 92–93.
- Yükseler, Zafer. "Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu", Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2009, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

Arslan, İbrahim. Cuma Bozkurt, Küresel Ekonomik Kriz ve Kapitalizm, <www.dunya.com/arsiv.asp?catSearch=24&image.x=1>, (04.06.2011)

BabacanAli, Reel Ekonomide Son Gelişmeler ve 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Yeni Teşvik Sistemi Uygulama Sonuçları.
<E:\maliye politikaları\BAKAN_AB_20100208_tesvik_sistemi.doc> (10.05.2011)

Can, İsmail. Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası.
<www2.bayar.edu.tr/iibf/maliye/sureyya_sakinc/.../IsmailCAN.pdf> (05.07.2011)

Danacı, M. Cem; Mehtap Ceylan, Küresel Finansal Krizin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri ve Krizden Çıkış Politikaları.
<http://web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/80.pdf>(20.06.2012)

Ertunç, Mehmet Ali; Halil Yanık; Hüsne Seda Tunusluoğlu; Murat Erinç Bayrakçı, Şule Tatlı; Alper Ergen. Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler.
<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/28.04.2010> (22.04.2011)

Gaygusuz, Filiz; Derya Yılmaz. 2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri.
<idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf>(05.06.2011)

Mustafaoğlu, Zafer. Rusya Krizi Ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri.<http://ekutup.dpt.gov.tr> (20.02.2011)

Partiler ve Programları, Anavatan Partisi.
<http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (15.12.2011)

Öğüç, Melek; Buket Köşkeröğlu; Nariman Shahsuvarov. 24 Ocak 1980 Kararları.
<http://ipsalamyo.trakya.edu.tr/arsiv/senem/24ocakkararlar.pdf>(05.04.2011)

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Hedefler Politikalar ve Uygulamalar.
<http://www.hazine.gov.tr/ayrintili_program.pdf>(01.03.2011)

TCMB, 2009 Yılı Raporu.
<http://www.tcmb.gov.tr>(12.04.2011)

DPT, 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı.
<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/ACDA2A68D8D38566452097185DF9DFFB/KEP2008pdf> (05.07.2011)

Küresel Mali Krize Karşı Politika Tedbirleri.
<www.hazine.gov.tr/doc/Guncel/Politika_Tedbirleri.pdf>(01.12.2012)

DPT (2009), Orta Vadeli Mali Program (2010-2012), Ankara.

<<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/4828/201012.pdf>>(05.07.2011)

TÜSİAD (2009): 2010'a Girerken Türkiye Ekonomisi.

<<http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/tusiad-denetim-raporu>>(05.08.2011)

TÜSİAD, 2010 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi.

<<http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/tusiad-faaliyet-raporlari>>(12.05.2011)

Yapısal Kırılmalar.

<http://bilgiteknoloji.net/ekonometri/ekotest/e02_yapisal_kirilmalar.asp>(01.08.2012)